

Dávid Lajos

Az interjút készítette, szerkesztette: Nagy Gábor

Gógánvára, 2015.november - 2016.március

Gyökerek

Én nagyon hálás vagyok, hogy a gyökereim onnan eredtek, ahol emberség volt, helytállás volt, becsületesség, szorgalom és szolgálat.

1938. február 22-én születtem Árapatakon. Árapatak Kovászna megyében, Háromszéken van, ott volt akkor édesapám, Dávid Gyula¹ lelkész, és én, mint negyedik gyermek jöttem a világra. Édesapám háromszéki volt, édesanyám pedig hódmezővásárhelyi. Ők úgy ismerték meg egymást, hogy édesanyám professzornak volt a testvére, és Imre Lajos² már akkor teológiai tanár volt, amikor az én édesapám teológus. Gondolom, hogy a látogatások során került az ismeretség, és ők egyértelműen, közösen úgy döntöttek, hogy az élet itt folytatódik Erdélyben, és ott kezdték Árapatakon a közös életszolgálatot.

Az édesapám szüleine én nagyon halványan emlékszem, hiszen '42-ben nagyapám meghalt. Ő is lelkész volt, Zalánban, édesapám ott is született. Nagyszüleim Zalánból nyugdíjasként Felsőboldogfalvára költöztek, ahol édesapámék vettek nekik egy bennvalót[*telket*], kertes házat. '42-ben már nagyapám meghalt. Én csak egy morcos, szakállas emberre emlékszem. Úgy tudom, hogy nem volt túlságosan kedélyes, és az atyafiakkal is nagyon szigorú volt; ha valamelyik valamiért nem tett jól a szolgálata idején, akkor nagyon durván nekiment, és megtámadta és rendreutasította, de akkor ez egy elfogadható magatartás volt. Nagyanyám sem volt túlságosan kedélyes, lehet, hogy azért, mert özvegyen maradt. De ő még tovább élt néhány esztendő, és ő már a mi udvarhelyi tartózkodásunk alatt és nálunk lakva halt meg, ha jól emlékszem. Dávid József és Csutak Mária voltak a nagyszüleim. Eredetileg Dávid József iklandi származású, ott is vannak Dávidok.

Az édesanyám szüleit pedig egyáltalán nem ismertem, mert akkor már elszakadt Erdély és Magyarország, úgyhogy halványan – de lehet, hogy inkább a fényképeket

idézve – emlékszem vissza anyai nagyanyámra. Az anyai nagyapám tanár volt Hódmezővásárhelyen, komoly keresztyén életvállalással – az egész család magatartására rányomta ez a bélyegét. Emlékszem, hogy édesanyám testvére gyakran írt levelet vagy levelezőlapot, és mindig azt írta, hogy „hála Istennek és Jézus Krisztusnak...” –ő mindig elválasztotta a kettőt egymástól, de ezt nem azért, minthogyha valamilyen szektához tartozott volna, hanem azért, mert ő valóban hitt a Krisztus istenségében, és összekapcsolta a kettőt.

A család minden tagjára jellemző volt eza mély keresztyén elkötelezettség, hit és a kultúrához való elkötelezettség. Ez olyan negyvennyolcas magatartás volt. Emlékszem egy vitára, amikor arról vitázott édesapám és édesanyám, hogy vajon melyik a nagyobb költő, Ady Endre vagy Reményik Sándor. És akkor édesanyám azt mondta, hogy Ady Endre a holdvilág, Reményik Sándor a napvilág – valószínű, hogy nem ismerte annyira Ady Endrét, mint amennyire Reményiket.

'44-ig nagyon jól lehetett tartani a kapcsolatot a magyarországi rokonokkal is. Éppen a boldogfalvi ház volt a nagy családi találkozóknak a színtere. Gyermekként ott nagyon jól éreztük magunkat az unokatestvérek társaságában, akik rendszeresen eljöttek, és ott töltötték a nyarat. Hancúroztunk, fürödtünk a Küküllőben s a kert háta mögött folyó malomárokban – szóval, amit egyszer egy gyermek elkövethet, elkövettük. Aztán később már ezek a kapcsolatok megritkultak. A hatvanas években, amikor én először kaptam útlevelet, akkor fontosnak tartottam, hogy a családnak ezzel az ágával felvegyem a kapcsolatot s megismerjem őket, és akkor ők is jövégettek. Akkor végigjártam az egész családot.

Édesanyámék haton voltak testvérek, egy részük Budapestre került, a másik rész Hódmezővásárhelyen maradt vagy Szegeden. Édesanyám egyik testvére szabadalmi bíró volt Pesten, a másik egy gazdasági iskolában volt tanár. Volt egy bátyja, aki az első világháborúban pilóta volt; őt nagy büszkeséggel emlegette mindig a család. Meg is jelent egy könyv *A felhők katonái*címen³, ahol Imre Jánosról volt egy fénykép, ahogy kihajol a repülőgép ablakán, és dobja le a bombát. Akkor még úgy volt, hogy benyúlok és kihajítom...

A mai napig is van kapcsolatunk velük. Persze, aki rendszeresen járt Magyarországra, az Gyula bátyám, és ő sokkal jobban tudja ezeket a kapcsolatokat. Én rég nem voltam náluk, de tudok róluk, tudom, hogy hol élnek, hogy vannak. Egy unokatestvérem

meghalt, kettő Pomázon él, és megvannak, végül is mindenik járja a maga útját, lassabban vagy sebesebben, kinek, ahogy vérmérséklete diktálja.

Édesapámnak volt egy testvére, aki az első világháborúban meghalt, volt egy, aki Zalánban volt tanító – őt jól ismertem –, volt egy testvére, aki a kolozsvári árvaház bentlakásban (így nevezték akkor, de hát nem volt, hál’ Istennek, árva) fiatal leányként halt meg, a másik lánytestvére pedig Csíkszeredába ment férjhez egy katolikus emberhez. Most jelent meg egy visszaemlékezése a második világháborús fogságáról, egy érdekes könyv. A testvérek jó kapcsolatban voltak egymással, de nem találkoztak olyan rendszerességgel...

Testvéreim

Gyula a legnagyobb, ő elvégezte a Kollégiumot, s utána elment Kolozsvárra. Kacérkodott még a színészettel is. Volt egy kedves udvarhelyi tisztviselő, jó templombajáró, Sipos Géza, az ő fia akart színész lenni. S azt mondta Sipos Géza a fiának: „Te Géza, a színésznek *játszani* kell a hülyét, nem kell hülyének lenni!” Na, Gyuluval nem ez történt, nem ez tántorította el a színészettől, hanem inkább az, hogy szerette az irodalmat, s végül is irodalmár lett.

Kolozsvár elindította őt egy más irányba. Megismerte azt az egyetemi társaságot, amelyik nem teljesen abban a közegben nőtt fel, mint ő, s azon kívül azt a politikai irányt – ez volt a Magyar Népi Szövetség⁴ és egyáltalán a népi írókon felnőtt nemzedék –, amelyik elkötelezetten szolgálni akarta az erdélyi magyarságot, és a baloldalon találta meg azt a támogatást, amelyikről azt remélte, hogy tovább tudja folytatni az elkötelezett nemzetpolitikát. Hogy ez nem így sikerült, az más kérdés, de akkor ez egy ígéretes jelenség volt, és ő is így lett ennek az iránynak a támogatója. Ez nem azt jelentette, hogy ha hazajött, akkor nem jött el templomba, és mikor később megnősült, akkor nyilván édesapám eskette. ’56-ban vagy ’56 előtt már megbukott ez az egész dolog – benne is –, de akkor ő ezt nagyon határozottan és bátran vállalta azokkal a kollégákkal, akikkel nagyon jól volt. Elvégezte az egyetemet, s ott is maradt tanársegédnek, onnan emelték ki később a börtönbe.

Klári nővérem férjhez ment Vetési Sándorhoz, aki udvarhelyen volt segédlelkész. A közös életet együtt kezdték Székelymuzsnában. Klári ott szülte egymás után a fiúkat.

Laci bátyám csendesebb, sokkal higgadtabb, nyugodtabb volt, mint én. Ő volt a kicsi gazda, mert egy jó darabig megmaradtak az egyházi birtokok Boldogfalva és Udvarhely között – ott volt a Nagyoldal környékén az egyháznak a földje –, és volt ugyan valaki, aki felesben művelte, de azért valakinek kellett menni vele, és ez Laci bátyám volt. Laci bátyám nagyon szeretett tornászni, a gimnáziumnak a csapatában is benne volt, többfelé jártak országos bajnokságra is, de egy befelé forduló ember volt, aki végül is úgy döntött, hogy teológiára megy. És jól tette, mert igazán szíve szerint tudta ezt vállalni és csinálni. Őt így őrzöm az emlékezetemben, s hálás vagyok, hogy adta nekünk az Isten...

A húgom '42-ben született, akkor érettségizett, amikor Kolozsvárra kerültek a szüleim '58-ban. Öcsém '49-ben született, amikor édesanyám 47 éves volt, úgyhogy az aztán egy nagy csoda volt, mert mind azt mondták, hogy ilyen daganat meg olyan daganat – s aztán a daganat megmozdult, hála Istennek.

Gyermekkor

Édesapám már 12 éve volt az árapataki gyülekezetben – tíz éve, mint nő –, és abban az évben, amikor én születtem, meghívást kapott Székelyudvarhelyre. Úgyhogy én mindössze hat hetet töltöttem Árapatakon, nem is nőttem össze - nyilván nem is tudtam összenőni – a falummal. Igazából akkor találkoztam a szülőfalummal, amikor másodéves koromban teológusként elmentem legációba, utána még egyszer voltam ott – de hát ez akkor sem jelentett nagy, szerelmes összeborulást, mert nem voltak meg ennek a feltételei. Aztán később, amikor elkezdődtek a rendszeres nagy családi találkozások édesapám 75. születésnapját követően, akkor megint voltunk ott, és az egy tartalmasabb dolog volt, mert akkor tényleg ott volt az egész család. Ott a testvérekkel együtt elmondtuk a templom nyilvánossága előtt, hogy körülbelül hogy is állunk a szülőfalunkkal, meg hogy alakult az életünk. Ez számomra azóta is egy olyan élmény, ami meghatározó, bár azután nem voltam többet Árapatakon.

Hathetes koromban felpakoltak egy autóra, elvittek Udvarhelyre, és ott elkezdődött egy egészen más élet. Udvarhelyen, mivel az egy színmagyar település, igazából egy olyan nemzetmegtartó jelenlétre nem volt annyira szükség, mint Árapatakon. Árapatakon az iskolát államosították – csak román iskola volt már a húszas években

is –, és ott nagyon komolyan kellett foglalkozni a kultúrával is a lelkésznek, hogy megtartsa azt, ami megtartható.

Édesapám lelkipásztori szolgálata alatt Árapatakon komolyan föllendült a kézimunkának a támogatása. Nagyon szép szőtteseket, varrottasokat csináltak, amit édesapám a svájci kapcsolatai révén még értékesíteni is segített, úgyhogy ez egy jó bevételi forrása volt azoknak, akik ezzel foglalkoztak. De hogy milyen jó kapcsolat volt, abból arra emlékszem még növekvő gyermekkoromból, hogy gyakran jöttek árapataki asszonyok, tanítónők látogatóba Udvarhelyre, és mindig örömmel számoltak be arról, hogy mi is történik, hogy folytatódik ott az élet.

Székelyudvarhely

Udvarhely az otthonunk volt – bár akárhova mentünk, mindenütt otthon voltunk –, és az olyan jó volt, hogy ismertek minket, s mi is, szinte úgy, mint falun tudtunk köszönni mindenkinek.

Egy időben három tehenet tartottunk Udvarhelyen, és kecskéket is; sok dolog volt az állatokkal. Én még kicsi voltam ahhoz, hogy a ganét kihányjam, de Laci bátyámnak ez volt a dolga, mielőtt iskolába ment volna. Akkor szabadultunk meg ezektől az állatoktól, amikor a nővérem férjhez ment, és kellett a pénz. Akkor túladott édesapám az állatseregleten, és abból el lehetett indítani a nővérkét, a parókiát be lehetett rendezni.

A Szejkeről [*Szejkefürdő*] jövő borvizesszekér hozzátartozott az udvarhelyi élethez.⁵ A borvizes korsókat mindig én kellett a kapuból behozzam, és mindig meghúztam. Az olyan jól esett nekem! Azt a jó hűvös borvizet – a cserépkorsóban még meg is maradt az a kevés szénsavtartalma is – nagyon szerettem.

Megvoltak a családi kapcsolatok: Bakk Elek⁶ családjával vagy Imreh Domokosékkal⁷ – húsvéti öntözések idején ezeket mind végig kellett járjuk–, vagy a régi tanárokkal, Haáz Rudi⁸bácsiékkal, akiről a múzeumot elnevezték. Neki volt egy nagyon szép unokája. A leánya Budapesten volt, a férje, egy Nagy István nevű filmszínész szerepelt több magyar filmben. Volt nekik egy Anikó nevű lányuk. Nagyon kedveltem én kamaszodó gyermekként, hívogattam is néha sétálni, aztán elvesztettem a tekintetem elől, csak azt hallottam róla, hogy egy arabhoz ment férjhez, és amikor megérkeztek

Arábiába – hogy pontosan melyik országba, azt nem tudom –, és észrevette, hogy még vannak vagy haton, akik osztoznak a férjén, akkor ellopta a repülőt, és hazarepült Budapestre, s ott élte le az életét. De kapcsolatunk volt még számtalan emberrel, a főgondnoktól kezdve az utca emberéig.

A keddi piac behozta a környező lelkészeket. Én ott ismertem meg őket az irodában, mert gyermekként az ember ott ténfereg mindig. Oda álltak be szekérrel a parókia udvarára. Az asszonyok beültek a konyhába beszélgetni – ez egy nagyon barátságos idő volt. A kedd egy nagyon barátságos nap volt: bejött a vidék (biztos összeszedte az udvarhelyi híreket), és akkor egy nagy családdá lettünk. Nagyon jó volt a kapcsolat a környező lelkészekkel, jó beszélgetések, jó nevetések voltak. Volt, aki ott maradt délután is vagy éppen estére. Hegyi Pista⁹ bácsival édesapám nagyon jó kapcsolatot tartott, barátokként jártak hozzánk Juhászék, Tőkésék...

Az egyháznak semmiféle közösségi épülete nem volt, a legtöbb esemény a templomban zajlott. Persze kátéórát tartottunk a lelkészi lakás irodájában is, csak oda nehezen fértünk be. A templom, az tele volt, ott voltak a fiatalok is addig, amíg a felekezeti iskolák voltak. Arra nem emlékszem, hogy lett volna külön foglalkozás a fiatalokkal. A gyerekekkel igen, a konfirmálók nagy, ötven-hatvanas csoportokat alkottak – még amikor én konfirmáltam, akkor is –, és azt nagyon komolyan vették. Vasárnapi iskola is volt.

Nagyon sok templomi ünnepély volt, és arra jól emlékszem, hogy ezeknek óriási mozgósító erejük volt. Volt egy Balog Feri nevű hegedűművész, ő vezette a kórust, és eljöttek Gyula napján vagy Ida napján énekelni, s akkor mindig megkínáltuk őket – bejöttek, és volt egy kellemes együttlét.

Az ünnep egy rohanás a lelkészi családnál, de a karácsony, az mindig tele volt szeretettel. Gyermekként tudom, hogy nem volt divatban a nagy értékű adományozás. Emlékszem, a bátyáim egyszer szereztek egy lombfűrész, és csináltak várat nekem ólomkatonákkal, s az volt a karácsonyi ajándékom – milyen nagyon tudtam annak örvideni! Születésnapon mindenki annyi kockacukrot kapott, ahány évet betöltött. Ez volt a születésnap ajándék – hogy vártuk, hogy örvidtünk neki! Ha arra gondolok, hogy most hogy próbálják maguk a gyermekek is überelni magukat, s mind nagyobbra és nagyobbra nézni, akkor mennyire igaz az, hogy a kis hópelyhek az örvidök, hogy

igazából nem a mennyiség határoz, hanem az, hogy milyen szándékkal, milyen mosollyal, milyen jókedvvel, milyen simogatással kapja az ember azt, amit kap.

Amit én észleltem gyermekkoromban, az volt, hogy milyen fegyelmet tartottak akkor. Bátyámra gondolok, aki a Református Kollégiumba¹⁰ járt: hogy mennyire igyekeztek magyar fiatalokat nevelni, hogy milyen büszkén volt cserkész majd levante a bátyám. Azután arra gondolok, ahogy gyermekkoromtól kezdve a gyülekezeti élet, a gyermekekkel való foglalkozás, magának a templomnak a képe él bennem, az, ahogyan a prepák [*tanítóképzősök*] átvonulnak minden vasárnap a templomba, mely zsúfolásig tele van, a kisvárosnak az a barátságos légköre, ahol mindenki mindenkit ismer, és mindenkit mosolyogva köszönt – ahol jó gyermeknek lenni.

Világháború gyerekszemmel

Alig hathetes voltam tehát, amikor Udvarhelyre költöztünk, és ott nagyon hamar eljött a háború. Igazából gyermekkoromból sok emlékem nem maradt, de van egy emlékem, amit őrzök magamban, bár nem tudom, hogy valóban átéltem-e, vagy pedig mások elmondását teszem a magamévá. Arra emlékszem, hogy könyöklünk a templom ablakában, és jönnek be a magyar katonák. Aztán a parókia ablakában könyökölve néztük, hogy vonulnak vissza a németek, s a nyomukban hogy vonulnak az oroszok elnyúzva, fáradtan, hiszen gyalog jöttek. És énekeltek, ma is emlékszem a melódiára, bár a szöveg, az nem maradt meg bennem. Mikor az unokáknak eszébe jut, akkor kéri, hogy „Nagy tata, énekeld el, hogy mit énekeltek az oroszok, mikor vonultak!”

A magyarok bevonulása persze nagyon érdekes volt. Még azt megelőzően kaptam én is olyan ruhát gyermekként, amelyik hasonlított a katonaviselethez, s ócska fapuskát, s azzal én ott álltam a kapuban, és akkor megsimogatták a magyar katonák az arcomat. Ez egy olyan dolog volt, ami bennünk az egész háborúnak a játékos oldalát hangsúlyozta, mintha ez tényleg csak egy olyan bohókás dolog lenne: emberek felöltöznek, emberek menekülnek, emberek mennek... pedig ott volt a családban az, hogy édesapám testvére az első világháborúban meghalt, de hát egy gyermek ebből nem sokat él át, s nem is akar.

Amikor '44-ben a románok átálltak¹¹, akkor megindult az invázió, és megjött a parancs a kitelepítésre. Udvarhelyről is elég sokan mentek el, és akkor – számomra mai napig

is érthetetlen vagy megmagyarázhatatlan módon – édesapám a bátyámmal együtt szintén elindult. Valószínű, közrejátszott az is, hogy a híresztelések egyértelműen arról szóltak, hogy az oroszok – főleg a papokkal – nagyon keményen fognak bánni: elhurcolják és kényszermunkára viszik, és nemcsak őket, hanem a leventéket is. És ezen kívül az is, hogy édesanyám testvére, nagybátyám, aki szabadalmi bíró volt, akkor Pesten élt, és édesanyám családjának nagyrésze is ott élt Magyarországon. Amúgy mindenki Magyarország felé húzódott, azért is, mert remélték, hogy megfordulhat a front – vagy nem is remélték, csak mentették, ami menthető. Nyilván mindez közrejátszott abban, hogy szüleim ezt a számukra valószínű, nehéz döntést meghozták. Magamra gondolva, nem tudom, hogy nem álltam volna-e ellen ennek a csábításnak, hogy mentsem magamat és otthagyjam feleségemet és gyermekeimet.

De csak ezt lehetett, s ezt akkor mindenki elfogadta, aki kénytelen volt a családjától elválni: jobb menni, minthogy az oroszok vigyék el olyan helyre, ahonnan haza se tud jönni, vagy esetleg el is pusztul. Akkor inkább mentse magát, hogy majd haza tudjon jönni. És mindenki azt gondolta, hogy ez csak egy átmeneti dolog: gyorsan lefut a front, s jöhetnek is haza. Nem nagyon számoltak azzal, hogy ez tragikusan is végződhet. Pedig Pesten azt az épületet is, ahol édesapámék éltek három hónapig, azt is rommá tették a bombázások, úgyhogy alig tudtak kijönni három hónap után, a romból vájták ki magukat.

Igazából csak arra emlékszem, ahogy elmennek '44 őszén. A Kökereszt téren állt a tömeg, és vártak valami autót. Teherautóval, katonai autókkal mentették őket. Egyébként ki, ahogy tudott, úgy ment. Akkor elég sokan kimentek Udvarhelyről, többen a saját családtagjaikkal találkoztak az úton vagy Magyarországon. Ott találkozott édesapám is véletlenül a Csíkszerdában élő testvérével és annak gyermekeivel, akik szintén kimentek.

Négy gyermekkel maradt édesanyám a parókián. Voltak segédlelkészek, akik a szolgálatot ellátták, de aztán ők is nekiindultak a világnak. Igaz, hogy a gyülekezet maximálisan odaállt mellénk, és mindez nagy biztosíték volt számunkra, sőt akkor még ott volt nagyanyám is, tehát nem voltunk éppen teljesen rakoncátlan kölykökként magunkra hagyva.

Igazából a rettenet akkor következett be, amikor a németek, betörték a parókiára. Menedéket kerestek vagy éjszakai szállást, nem tudtuk, de az számunkra elég

riadalmas helyzet volt, hogy betörték a kaput. Semmi bántódásunk nem lett, mert nem bántó szándékkal törték be. Aztán jöttek az oroszok, ők már a betört kapun közlekedtek – nagyon szabadon –, és mindjárt birtokba vették a bárisnyák [*a katonák női kísérei*] konyhát, és készítették az ételt. Talpas-tenyeresek voltak ezek a bárisnyák, de eléggé tisztességesek voltak, nem volt bennük erőszak, s a férfiakban sem. De még ezt megelőzően... Van egy éjszakai emlékem arról, hogy bejönnek és felköltenek, és amíg átkutatják a lakást, addig minket az ebédlőben sorba állítanak nagyság szerint, és hálóingben ott állunk reszketve, s nem tudjuk, mi következik.

Emlékszem egy nagyon kedves testvérpárra – Kovács Erzsébetnek hívták és Klárának –, akik nagyon közel voltak a családhoz, és mindig segítettek. Amikor már lehetetlen volt a parókián lakni, mert betörték és életveszedelemben voltunk, ők magukhoz vettek. A Törvényszék utcában volt a lakásuk, és oda húzódtunk meg, és akkor már a parókia úgy maradt. Attól kezdve a zsalugáterem át leselkedtünk kifelé, csak hogy az nem volt egy forgalmas utca, nem sok mindent láttunk. Erzsike néniék maximálisan megtettek mindent, amit meg lehetett tenni; nem emlékszem, hogy ne lett volna mit együnk, nem éreztük a félelmet, a szorongást.

Akkor éltem én meg igazán, hogy a család nemcsak fizikai, hanem lelki közösség is, amikor édesapámék távol voltak. Akkor minden este rendszeresen áhítatot tartottunk, az nem maradt el, édesanyám nem hagyta volna el semmi pénzért. Volt az a bizonyos bibliaolvasó kalauz¹², annak mentén haladtunk – érdekes, hogy amíg mi otthon ezt gyakoroltuk, addig ugyanez folyt Budapesten a pincében az ostrom alatt –, és a bátyám pontosan leírta minden nap, hogy mi az ige, mit olvastunk, min gondolkodtunk. Ez számomra meghatározó dolog volt. Nem tudom most utólag, hogyha újraolvasnám azokat a rövid kis féloldalas elmélkedéseket, azok mennyire szántottak mélyen, de számomra biztos, hogy sokat jelentettek, mert úgy éreztem, hogy valahova tartozom – nemcsak valakikhez, hanem Valakihez, aki szemmel és számon tart és szeret.

És hál' Istennek, '45 tavaszán már édesapámék is hazakerültek márciusban, de szinte egy félévet azért csak odavoltak. Pesten élték át az ostromot, három hónapig voltak apincében. Hál' Istennek, nem érte őket találat, mindig került egy döglött ló vagy valami ennivaló. Éppen bátyám írta meg ennek az útnak a történetét, hogy egy liter pálinkáért egy egész döglött lovat lehetett kapni. Nem tudom, honnan volt akkor pálinkájuk, hogy meg tudták venni, arról nem beszélve, hogy volt gusztusuk... na, de az éhség nagy úr.

A kapuk kinyílásának ideje

Amikor édesapám hazajött, akkor nekiálltak a parókia mögött az egyház tulajdonában levő elemi iskolai épület felújításának. Nekünk könnyű volt átmenni, mert ajtót vágtak a kerítésen, tehát én a parókia udvaráról mentem egyenesen az iskolába.

Ahogy lecsengett a háború, megkezdődött nekem is az első osztály. Füzetről szó sincs, könyvről szó sincs, palatáblával és nagyon kedves tanítónőkkal kezdődött, akikkel nagyon jóban lehetett lenni. A palatáblát nagyon könnyű volt letörölni: ellenőrizték és letörölték. Házi feladatot nem lehetett adni, mert azt lemaszatoltuk volna. Nagyon sajnálom, hogy legalább emlékbe nem tartottam meg egy palatáblát és palavesszőt.

Ez az időszak a kapu kinyílásának az ideje volt számomra; addig a család volt a legfontosabb, most már, hogy iskolába kerültem, jöttek a barátok. Akkor lelke volt, az iskolának. A nővérem a tanítóképzőbe iratkozott be, ami akkor még református iskolaként működött. Emlékszem egy tablóra, amelyiknek ez volt a naiv felirata: „*Kis falucska tornya integet, s várnak rám csöppnyi gyermekek!*” Ez volt a hivatásuk, és erre a mondatra rá lehetett tenni egy életet. Sokan akkor rá is tették, és küszködtek és simogattak, és énekeltek – és fenyítették is, biztos.

Akkor még megvolt a boldogfalvi ház, és ott volt egy nagy kert, és rengeteg gyümölcs került be a parókia pincéjébe. Jól emlékszem, hogy bizony éheztek az emberek a háború után. A gyermekek tízórának napraforgó pogácsát hoztak; a napraforgó héját – miután kipréselték az olajat – összenyomták, és lett egy olajos, kellemes ízű pogácsa belőle, csak több volt benne a héj, mint a lényeg. Nagy keletje volt a napraforgó pogácsának, azt rágogattuk. Én általában almát cseréltem fel napraforgó pogácsára. Almával sikerült úgy ellátni barátaimat, hogy minden reggel háromnegyed nyolckor már ott voltak a kapuban, mindenki megrakta a zsebét almával, és úgy indultunk az iskolába.

Vannak, akik még élnek azok közül, akikkel az első elemi kezdtem, s ha ritkán is, de találkozunk Udvarhelyen, és az nagyon jó érzés. Hiányoznak, akikkel nem találkoztam, és sokszor gondolom végig, vajon kinek mi lett a sorsa, hogy alakult az élete.

Negyedik osztályig jártam az elemibe. Én azt hiszem, hogy azután az Iskola utcában levő iskolát meg is szüntették. Ötödiktől a gimnázium épületébe jártam iskolába, de ez még mindig az elemi volt, csak más helyen.

Én az elemi iskolában, annak első időszakában nem érzékeltem azt a retorziót, amit a nővérem a Képzőben. Igazgatóváltás történt, a régi igazgatót nyugdíjba tették. Utána egy nagyon kemény korszak kezdődött, mégpedig az, hogy vannak osztályellenségek¹³ és vannak, akiket elfogadunk. Akik osztályellenségek, azokat rendszeresen meg kell szégyeníteni, az osztályellenség hagyja el a termet – és akkor kivonult a nővérem az osztályból, és kivonult az a lány, aki később Bréda Ferinek¹⁴ lett a felesége, és még voltak nem proletár származásúak. Hát nagy hülyeség volt!

Az biztos, hogy a hangulat megváltozott az ötvenes években, amikor én már ott jártam. Lehet, hogy összefolynak nekem az évek, '47-'48-'49, de az biztos, hogy '48 az államosítás éve, és attól kezdve keményedik be minden. Addig nagyon aktív életet élnek a kollégiumbeliek is, nagyon eleven a kulturális élet. Ma is előttem van egy előadás, az volt a címe: „*Anyám balladát táncol*”, amelyben a bátyám is táncol, egy körbe gyertyákat tesznek le, s az égő gyertyákat kerülgetve táncol egy lány, a tornateremben, ott van Udvarhelynek a zöme... – ilyen foszlányok maradtak meg bennem.

Később aztán már voltak olyan tanárok, akik csúfolkodtak azzal, akinek a szülei nem tartoztak ahhoz a réteghez, ami akkor politikai elitnek számított. Mi gyerekeként nem voltunk politikailag meghatározhatók, de emlékszem, néha mondta az egyik tanár, hogy burzsuj.¹⁵ Én a burzsuj! – legközelebb így fogok bemutatkozni. Végül is mi azok voltunk, akik voltunk, ők azok maradtak, akik voltak.

Középiskola

A középiskolai tanárok jó példát adtak abból, hogy százszázalékosan komolyan vették azt, amit csináltak. Nem voltak egy értelmi-szellemi szinten, de az elkötelezettségük, az feltétlenül megvolt, és én nagyon sokan köszönhetek nekik, nemcsak azt, hogy átsegítették az éveken.

Az iskola felső tagozatát már komolyan kellett venni. Volt orosz tanár, aki annyit tudott oroszul, amennyit a fogságban tanult meg: köszönni meg beszélni. Könyv nem volt. Ő mondta a magáét, mi pedig röhögtünk nagyokat a kifejezések furcsaságán. Szóval milyen nehezen fogja fel a gyerek azt, ami nem az ő világához tartozik! Van az az „i”, amelyik egy hatoshoz és egy egyeshez hasonlít [„bi” – orosz neve „jeri”], s azt úgy nevezték, hogy „a 61-es i”, hogy meg lehessen különböztetni a másiktól, amely megint egy másik alakzat. Hát, az inkább kacagás volt!

A román is nagyon nehezen fogadtuk, pedig jó tanárnőnk volt. Magyar volt, de jól beszélt románul, tudta a mesterségét. A franciát a későbbi igazgató, Mészáros Imre tartotta. Szövegeket kellett bemagolni meg fordítani. Nem tanultunk meg franciául, de akinek volt nyelvérzéke, az inkább rá tudott állni. Egy szigorú, becsületes ember volt Mészáros Imre. Nagyon szerettem egy Kovács nevű tanárt, aki biológiát tanított s nagyon meg tudta kedveltetni a tantárgyát. Külön foglalkozásokat tartott, szakórákat, ahol békát boncoltunk és figyeltük a szívverését, miután már nem is élt tulajdonképpen. Akkor kezdtem én a biológia, illetőleg az orvosi felé kacsintgatni. Igazából nem biológiára, hanem az orvosira gondoltam elég hamar. Nagyon melegen emlékszem egy tanárra, akinek csak tanítói végzettsége volt, de végtelenül szerette a verseket. Megjárta az orosz frontot korábban, és magyarórákon óriási lelkesedéssel, átéléssel és valóságos szerelemmel mondta el a verseket, balladákat. A székely népballadákat akkor szerettem meg, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy később balladaestet tartottunk a fiatalokkal Váralján.

Különösebben a sport nem vonzott, persze részt kellett venni a tornaórákon. Az megint egy külön kaszt volt, akik sportoltak. A sporttanár, Csergő egy nagyon jó tornatanár volt, és fegyelmet tartott, viszont nyilván azokat kedvelte, akik odasimultak a keze alá. A világtörténelmet egy Hegedűs nevű tanár nagyon elevenen, nagyon életszerűen adta elő. Mindig tátott szájjal hallgattuk, könnyen megragadt bennünk. Érdekes, mintha Románia történelmét nem is tanultuk volna, pedig az lehetetlenség. Jó jegyem volt történelemből, meg a földrajzot is szerettem, és nagyon szerettem rajzolni a térképeket. Az vitt engem előre, mert arra muszáj volt tízest kapjak. Ezenkívül rajz volt, ének volt, iskolai kórus is volt – igen, ott énekeltük ezeket a kommunista énekeket.

Fegyelmezés terén arra emlékszem, hogy volt sarokba állás, volt kukoricaszemre térdeplés. Verésre nem emlékszem, de lehet, hogy az is volt.

Én inkább a kintlakókkal voltam jó kapcsolatban. Egészen más társaságot képviselt az a réteg, amelyik bentlakó volt. Az egy nagyon keményen összeszokott társaság volt. A bentlakás lehetőséget és alkalmat adott a diákoknak egymás megismerésére, elfogadására vagy egymástól való eltávolodásra. A hatvanéves találkozón azt sajnáltam, hogy sokat nem találtam már ott – egyrészt azért, mert meghaltak, másrészt mert olyan súlyos betegek, hogy nem tudták vállalni, hogy eljöjjenek a találkozóra.

Középiskolai éveim közben volt egy kiesés is, mert volt valami gond a tüdőmmel. Nem volt éppen tébécé, de valamit felfedeztek, ami miatt be kellett feküdnöm a kórházba. Kezdték adni a penicillint, amit azelőtt a háborúban is kaptak a katonák, de egy Udvarhely jellegű kisváros kórháza nem alkalmazta korábban. Én helyrejöttem, de kimaradt egy félév, úgyhogy csak ősszel tudtam letenni a vizsgákat. Az egy olyan időszak volt, amikor csak tíz osztály volt az iskola, úgyhogy tizedikes voltam, amikor '55-ben érettségiztem – illetőleg még érettségi se volt. Rá egy évre már 11-edikben végeztek, utána visszahozták a 12 osztályt, de addig volt egy ilyen szovjet mintájú rendszer, hogy tíz osztály. Nyilván emiatt sok minden kimaradt az életünkből, amit meg kellett volna még tanuljunk. Nem volt tökéletes az általános műveltségünk. Én nagyon szerettem olvasni; sokat számított, hogy volt a hátam mögött egy jó könyvtár, az édesapám könyvtára, és hogy láttam, hogy mindenik olvas körülöttem a családban. Más nem is volt: a rádiót be kellett szolgáltatni, tévéről szó sem lehetett.

Ez azért kinyitotta a szememet a világra. Figyeltem azt, ami körülöttem történik, s megpróbáltam gondolkozni, de dacos ember voltam, nem nagyon szerettem elfogadni azt, amikor nekem megmondják, mit csináljak. Megvolt a véleményem mindenről, s emiatt sok konfliktusom volt még a családon belül is, de hát ez mondjuk, a kamaszkorral együtt jár, és állítólag erre szükség is van. Most már azt mondják: „Hagyjad, hogy repüljön, meg kell ismerni a magaslati levegőt is!”

Úgy látszik, hogy ez nem rólam, nem nekem szól

Amíg középiskolás voltam kialakult bennem lassan az, hogy én orvos leszek. Ebben érdekes módon nem a pénz motivált engem, hanem inkább az emberekhez való odafordulásnak a vágya. Lehet, hogy nagyképűnek tűnik, pedig igyekszem a lehető legtermészetesebben mondani, hogy tényleg azért akartam orvos lenni, hogy segítsek

az embereken. Nem volt előttem egy példakép, mert Bakk Elek elég rideg volt, mint orvos. Szóval nem volt egy olyan orvos ideálom, akit utánozni tudtam volna, de mégis az akartam lenni. Ehhez segített a biológiához való ragaszkodásom. A biológia maga is felvételi tárgy volt, de a fizika is, sőt az orosz és a román is. Én készülgettem. Az órát nem is kellett felhúzni, öt órakor keltem – reggel szerettem tanulni –, írtam, jegyzeteltem, úgy éreztem, hogy menni fog ez a dolog.

Elmentem Vásárhelyre, ott segített Oláh Tibor – ő volt Imre Lajos bácsi veje –, s még Gyulu is eljött Vásárhelyre. Elvittek és beirattak. Volt egy numerus clausus¹⁶: az értelmiségieknek ennyi hely, a más származásúaknak annyi hely, szóval ez meg volt húzva. Biztos, hogy nem voltam kellőképpen felkészülve, mert elhúztak, nem jutottam be. Jött a gond, hogy most már akkor mi lesz.

Hazamentem. Különösképpen nem szidtak meg, a család elfogadta, hogy ez van. Kérdezték, most mihez kezdek. „Hát én megpróbálom még egyszer.” – mondtam. „Na de akkor ne töltsd hiába az időt – mondták. – Ha te orvos akarsz lenni, akkor neked szükséged van arra, hogy azt a világot megismerd.” Bakk Elek azt mondta: „Jöjjön hozzánk az osztályra, és nézegesse, hogy ott mi folyik. Amikor ideje van, akkor jöjjön be a laboratóriumba, mert ott megtanul bizonyos dolgokat, s az biztos, hogy hasznára lesz!” Én be is mentem az udvarhelyi kórházba és ott voltam a laboratóriumban. Volt ott egy Váncsikovszky nevű labororvos, akinek nagyon szép leánya volt, az is vonzott engem, de a leányka nem volt ott a laborban.

Megtanultam, hogy kell megvizsgálni a vizeletet, a székletet, a vért, bizonyos alapfokú ismereteket elsajátítottam, és közben tanultam. Egészen addig elmentem, hogy megengedték azt, hogy egy boncoláson is részt vegyek. Különösképpen az sem borított ki engem, az is egy próba volt, hogy az orvosi mesterségnek ezt az ágát, ezt a vonását hogy bírom idegekkel, tetszik, vagy nem tetszik. Nem hozott ki a sodromból, inkább elhúltam, megdöbbsentem, amikor láttam annak a negyven évig dohányzó embernek a tüdejét. Akkor még szó sem volt arról, hogy én dohányozzak. Nem dohányzott senki a családban, úgyhogy azt nem is tudtam megtanulni.

Persze én is azzal foglalkoztam, amit szerettem. Kaptam valakitől egy anatómiai atlaszt, és kezdtem tanulni a különféle csontok latin nevét, mert akkor még a latin terminológiát használták a romániai egyetemeken is. Ezt persze senki nem kérte számon, de tény az, hogy másodszor is elhasaltam. Ez már nagyon rosszul esett.¹⁸

éves voltam már – akkor most mi lesz? Úgy látszik, hogy ez nem rólam, nem nekem szól. Mit csináljak? Maradjak Udvarhelyen, vagy menjek vissza a laborba, folytassam tovább, próbáljam meg még egyszer, mert három a magyar igazság? – mondani szép és ígéretes, de nem biztos, hogy mindenkinél beválik.

Kolozsvár: teológus évek

A biológia szaktól a teológiáig

Lényegében mindaz, ami előtte történt, valahogy természetes előzménye volt a teológiának. Egyfelől az, amit én már a családban átéltem – annak a lelkisége, a hangulata, az ünnepnapok és a hétköznapok egymásba simulása –, harközetlenül nem is készítette elő a lelkészi szolgálat vállalását –, folyamatos hatást gyakorolt rám. Semmiféle ellenérzés nem alakult ki bennem az ellen az értékrend ellen, amit tapasztaltam, s amiben én is éltem és benne sodródtam. Másfelől a teológus évek előtt már ott voltam a Teológián, és részt vettem az ifjúság életében. Nemtartoztam még oda, de közvetlen szemlélője voltam annak – vagy éppen résztvevője – a különféle alkalmakon.

A Bolyai Egyetem biológia karán volt egy rokonunk, egy Szabó nevezetű tanár. Dadogva beszélt, ezért „Mukmuk bácsi”-nak csúfoltuk. Ő vetette fel, hogy iratkozzak be a biológia karra. Mivel azonban a felvételi már lejárt, csak levelező tagozatra vettek fel. Arra gondolva, hogy a biológia és az orvosi rokon szakok és főleg, hogy ne töltssem hiába az időt, beiratkoztam. A levelező-tagozatra csak akkor vettek fel, ha dolgozom, munkahelyet kellett keresnem. Dobri Janó¹⁷ bácsi azt mondta, hogy van neki egy jó ismerőse, aki a fogpasztagyárban dolgozik, és megbeszéli velem, hogy engem oda vegyenek be. Fel is vettek. Az volt a feladatom, hogy kísérjem a beszerzőket. Két zsuki fiú volt a beszerző, akik magyarok voltak, de nehezen, román akcentussal beszéltek magyarul. Ők voltak a kocsisok, mert szekérral jártunk. Én kísértem őket, illetőleg az volt a dolgom, hogy reggel hatkor ott legyek a gyárnál két kanna tejjel, amit a fogpasztagyárban dolgozó asszonyoknak adtak, valószínű védőfolyadékként. Megszoktam ezt a munkát. A fiúk jópofák voltak, én nem voltam túlterhelve, vasárnapom szabad volt.

Megismertem néhány teológust is: Miske Lacit, Mihály Palit, akik később színészek lettek. Vagány gyerekek voltak, kemény fiúk, nem lehetett azok mellett egy taknyosnak megállni. Nagyon fenn hordták az orrukat a negyedévesek. A Teológián lévő programokra is el tudtam jutni, vonzódtam ezekhez. Nagyon jó önképzőköri alkalmak voltak. Emlékszem egy remek bibliaismereti sorozatra, amit a teológiai tanárok tartottak hihetetlen alapossággal, közvetlenséggel személyekről, könyvekről, történelmi helyzetekről. Remek sorozat volt. A vasárnapi igehirdetések, amelyeken a teológiai tanárok szolgáltak, szintén hatással voltak rám. Ahogyan egy Nagy András¹⁸ vagy egy Borbáth Dániel¹⁹, vagy még Djukics [*Horváth Jenő*²⁰] is a maga módján közel tudott kerülni az emberhez, ahogy éreztette a törődését, az reám nagy hatással volt. A komoly igehirdetések, mint Juhászé²¹ – az a nagyon precíz rendszeresség, tudományosság, alaposság, anélkül, hogy az kérkedő lett volna –, vagy Nagy Andrásnak a nagyon mélyen érintő, lelkiileg is megragadó igehirdetései vagy bibliaórái nem maradtak nyomtalanok bennem. Nem azt mondom, hogy ezeknek köszönhetem, hogy végül is úgy döntöttem, hogy más irányba indulok el, de ezek biztos sokat jelentettek.

Az a közösség, amelyikben én jól éreztem magam, az az igei hatás, ami ért, az lassan besegített a döntésbe. Emellett rájöttem, hogy én igazából nem akarok biológus lenni, s nem akarok biológia tanár lenni, vagy mit tudom én, mi lehettem volna, hogyha elvégzem a biológiát. A lassú eltávolodás attól, hogy a biológiát folytassam együtt jött egy felismeréssel, hogy: ha te az emberekkel akartál foglalkozni, mint orvos - ha neked az volt az életed célja, hogy ott légy, ahol lehet segíteni –, akkor itt van mindez a közeledben a Teológián, a lelkeszi szolgálat. Mindaz, ami a felvételi előtt történt, fokozatosan építette bennem ezt a vonalat. Utána egy pillanatnyi kétely sem volt bennem, hogy én valami mást kellene csináljak, vagy hogy rossz volt ez a döntés. Utána minden nap csak megerősödtem abban, hogy az Isten vezetett engem erre az útra és Őneki köszönhetem azt, hogy megtaláltam, amit akartam.

Az még az a világ volt, amikor nagyon sokan mentek teológiára azért, mert nem jutottak be más egyetemekre. Nem volt előbeszélgetés, nem volt egy hosszan tartó kutakodás, hogyhonnán jöttél, mit akarsz, miért akarsz... Egy meglehetősen vegyes társaság jelentkezett, s nagyon keveset utasítottak el. Hála Istennek, elkezdtük az esztendő, és ezzel megindult a négy éves teológus idő '57-ben. Bentlakó lettem. Akkor már a csapathoz tartoztam, és én roppant jól éreztem magam abban a

csapatban. Bekerültem a helyemre, a 24-es szobába – valóban 24-en voltunk abban a szobában.

Teológiai tanárok – tudás, emberség, közösségvállalás

Azt nem lehetett tudni, hogy közel kerülök-e valóban az emberekhez, vagy pedig olyan magaslatra emelkedem, hogy aztán onnan az emberek már nagyon törpék lesznek és jelentéktelenek. Akkor a teológiai gondolkozás, de a teológiai tanárok is azt sugallta, hogy az egyház a gyülekezetekben él, s ezt hangsúlyozták is, akár Horváth Jenő, akár Borbáth Dani bácsi – szóval nagyon abban éltek, hogy az a fontos, ami ott történik, a gyülekezetekben.

Az órákon való részvétel és a teológiai tanárok értékelése, az ő értékrendjükbe való belesimulás nagyon fontos dolog volt. Nagyon sokat jelentett, hogy azoknak a teológiai tanároknak a neve nem volt ismeretlen számomra. Édesapámon keresztül tudtam Horváth Jenőről, Nagy Andrásról, Nagy Gézáról²² – bár Géza bácsi akkor már nyugdíjas volt –, Borbáth Dánielről, Geréb Pali²³ bácsiról, Mózes Andrásról²⁴. Ezek nagyjából az ő korosztályához tartoztak 5-10 év különbséggel. Egy részével magam is találkoztam, amikor egy-egy ünnepély-előadásra meghívást kaptak Udvarhelyre. Persze mint gyermek, nekünk kint volt a helyünk a konyhában, a nagyok asztalához mi nem ültünk, de tudtam róluk.

Amikor megismertem őket, akkor a helyükre kerültek bennem. Nagyon értékeltem mindegyikben azt a karaktert, azt az emberséget, azt a közösségvállalási hajlandóságot, amelyekkel ők a teológiai ifjúság fele fordultak. Volt bennük egy tartás, ami a bratyizásnak még a gondolatát is elvetette - bár nem voltak humortalan emberek. Tény az, hogy felnéztünk rájuk, akár előadásokat tartottak, akár igehirdetésüket hallgattuk. Nagy Jócó²⁵ bácsinak egy nagyon könnyed igehirdetése ragadt meg, ahogy a kezét forgatta, s ahogy szinte színészileg is előadta a dolgokat. Mindez nekem már akkor tetszett, amikor még nem is voltam teológus.

Nagy András volt a legmélyebb, vagy Maksay²⁶ például, aki hihetetlen nagy lexikális tudásával mindig elkápráztatott. András bácsi az érzékenységgel, ahogy tényleg a lelkével is érezte az igének az üzenetét, és a szívével is össze tudta hangolni: a szívét a témával és a témát az emberrel. Ott tanultam meg, amit több-kevesebb sikerrel

magam is akartam gyakorolni, hogy az igehirdetést megelőzően nemcsak az igében kell egy mélyfúrászt végezni, hanem a gyülekezetben is. Akkor van igazán aktuális üzenete az igének, hogyha azt is tudom, hogy mi az üzenet, és azt is tudom, hogy kinek szól az üzenet. Ezeket akkor mind éreztem, és beszéltünk róla, és az nagyon jó volt, hogy lehetett ezekről beszélni.

Bevallom őszintén, hogy se Nagy András bácsitól, se Maksaytól nem tanultuk meg a nyelveket. Megvoltak a preparációk, megvolt a vizsga, átmentünk, de igazából nem kattantunk rá arra, hogy milyen fontos lenne az eredeti nyelvek ismerete. Persze az exegéziseknek, azoknak örvendtünk – de főleg azután, amikor már nem kapcsolták össze az eredeti héber nyelvvel. Inkább az említett tanárok egyénisége volt az, ami hatott ránk. Nyilván, hogy a tudásuk is mérhetetlenül nagy volt.

A vizsgákat megelőzte, vagy több esetben helyettesítette a kollokvium. A kollokvium egy szabadabb dolog volt, ahol nem osztályteremben, hanem esetleg éppen a tanár lakásán vagy – őt hazakísérve – útközben lehetett a dolgokról elbeszélgetni. Ilyenkor az ember nem is tudta, hogy ez egy komoly vizsga vagy csak egy asztali beszélgetés. A kollokviumok, azok barátiak voltak, az első perctől kezdve kivette a rettegésnek fullánkját az emberből, hogy oldott volt a hangulat. Egyébként nem emlékszem, hogy különösképpen izgultunk volna. Juhásznál mindenképpen izgultunk. Ő nagyon következetesen követelte meg azt, hogy gondolkozzunk is, és ne csak magoljunk. A kurzust kellett tudni, de ha úgy érezte, hogy ez csak a lecke felmondása, azzal nem volt megelégedve. Maksay Berci bácsinál megtörtént, hogy sok esetben a Biblia is „be volt löve” – ezt így mondtuk annak idején –, vagyis rá volt írva a görög és héber Biblia soraira a magyar megfelelő.

Berci bácsi mondta: „Be van löve, tiszteletes úr, be van löve!”

Diák: „Nincs belöve.”

Berci bácsi: – „Be van löve!”

Diák: „Nincs belöve.”

Berci bácsi: „Fel a kezekkel!”

Diák: „Be van löve.”

De ezután nem az volt, hogy: „Mars ki disznó kölyök!”, hanem az, hogy: „Jöjjön holnap, beszéljünk még egy kicsit!” Ez a beszélgetős, de nem haverkedő partnerség – nem tegezett egyik se, pedig egyáltalán nem vettük volna rossz néven –, ez annyira meghatározó volt. Egyfelől segített a távolságtartásban, de abban is, hogy ne blokkoljon le, ne kötözzön meg ez a távolság, ami kettőnk között van, hanem legyen bizalmunk hozzá fordulni.

Főleg Nagy András és Horváth Jenő voltak mindig készek magánbeszélgetésre is, de akiket Juhász a keblére ölelt, azok vele kapcsolatban mondják ugyanezt. Én nem tartoztam ahhoz a belső körhöz –lehet, hogy azért, mert különösebb hajlandóságom nem volt a históriához. Másodév után Juhász tett egy olyan ajánlatot, hogy menjek Szebenbe – nyilván közrejátszott már az Emesével kialakult kapcsolatom is –, én meg azt mondtam nagy ostobán, hogy ”Nem, köszönöm szépen!” Nem lett ő ridegebb, nem lett ő különösebben keményebb hozzám, csak éppen nem tartoztam ahhoz a körhöz, amelyiket ő néha az asztalánál is vendégül látott. Volt egy zarándokút Szebenbe, Antal Pista²⁷, Lőrincz Mózsai, Antal Jóska²⁸ és még sokan mások elmentek, amivel sikerült a história iránt érzékenyebbé tenni és a magiszteri úton elindítani őket. Ma sem tudják érzelemmentesen elmondani, hogy számukra milyen sokat jelentett az ő közelsége s az ő pozitív hatása.

A Teológia könyvtára, ahol előbb Gálfi Zoltán²⁹ volt a könyvtáros, nagyon jó volt. Ő mint könyvtáros került a Teológia kapuján belül, aztán később lett tanár, de már akkor is komolyan felkészült egyháztörténész volt. Én becsültem Gálfit, még akkor is, ha később tücsköt-bogarat mondtak rá. A teológiai könyvtár mellett sokat jártunk az egyetemi könyvtárba. Be-beültünk, főleg akkor, amikor egy-egy dolgozatot el kellett készíteni. Juhásznál írtam az alapvizsga dolgozatomat Husz Jánosról és a huszitizmusról. Később már a história nem érdekelt, akkor inkább az igehirdetés-témakör került előtérbe.

Legáció³⁰

A kolozsvári gyülekezetek közül nekem nyilván a Farkas utcával volt inkább kapcsolatam, a Kétágúval³¹ nem volt – Valádi³² nem volt egy olyan fajsúlyos ember, bocsánattal legyen mondva. A Farkas utca annyira lekötött, hogy nem is jutott más

eszembe. Nem voltam a Hídelvén³³, pedig ha valaki, akkor Bíró Mózes³⁴ komolyan vette a dolgát. Utána Nagy István³⁵ került oda, és Nagy István is egy nagyon komoly, mély, misszós lelkületű ember volt, de Bíró Mózes volt a csoda. Hát igen, ő az volt! A Pata utcán akkor egy kis imaház volt. A Kakasosról³⁶ tudtunk, de nem volt velük szoros kapcsolat. A teológusokat általában az akadémiai istentiszteletek kötötték le, nem is igen jártak más kolozsvári gyülekezetbe.

A legációk nagyon érdekesek voltak. Nem is tudom, hogy jutottunk ki egy-egy gyülekezetbe, hiszen alig volt tömegközlekedés, autóról meg szó sem lehetett. Az embernek a kezébe nyomtak egy prédikációt, hogy tanulja meg. Arról, hogy valaki saját maga megírjon egy prédikációt, és saját prédikációval menjünk legációba, szó sem lehetett, de voltak prédikációs köteteteink. Ez a harmincas években természetes volt. Megvoltak a Ravasz kötetek, megvolt Imre Lajos kötete, volt miből választani³⁷. Az elején még engedték is, hogy mi válasszunk –, még ilyen „háborús bűnöst” is, mint Ravasz –, később aztán már elképzelhetetlen volt ez is. Akkor már megírta Szőcs és Teleky a prédikációkat, vagy nem tudom, kicsoda.

Úgy emlékszem, hogy az első légációm Gernyeszegen nem úgy sikerült, mint ahogy szerettem volna. A lelkészek végtelenül kedvesen fogadtak, pedig taknyos gyermekek voltunk. Mindenütt megkínáltak egy-egy pohár borral, és én – a presbiter példáját követve – elfogadtam, úgyhogy olyan állapotba kerültem, amelyben nem szerettem magamat. Mondtam nagy hangosan, amit bemagoltam, s úgy emlékszem, hogy kaptam 400 lejt vagy 300 lejt. Az jó pénz volt, mert a havi zsebpénzem 25 lej volt.

Vajdaszentiványon még falusi lelkészként megismertem Szőcs Endrét, voltam Szilágypérben, ott édesapámnak egy évfolyamtársa volt a lelkész. Később a nagyobb helyek nagyobb feladatot jelentettek, mert nem mindegy, hogy Dést járom el a legátumért – oda már egy héttel hamarabb el kellett menni, csak a pénzgyűjtésért is – vagy egy kisebb települést.

A legátum összegyűjtés úgy ment, hogy a teológus mellé adtak egy embert, aki ismerte a gyülekezetet, és akkor mentünk, bemutatkoztunk –ott is az embert kedvesen megkínálták, de akkor már tudtam, hogy azt mellőzni kell. Az utolsó években – akkor már Désen voltam többször meg Kolozsváron és Vásárhelyen is – már letiltották ezt a fajta legátum összegyűjtést, helyette nyitottak egy perselyt, s ami oda begyűlt, azt vagy

megpótolták, vagy nem, és ez maradt a legátum. Jelentősen csökkent a legátumnak az összege ezzel a módszerrel.

Mindenütt jó hangulat volt. Volt, akivel el lehetett beszélgetni az igehirdetés után az igehirdetésről, kiértékelte a szolgálatot. Nyilván, hogy őket is akadályozta, fékezte a véleménynyilvánításban az, hogy – főleg az elején – mindig más prédikációját mondtuk. Legfeljebb az előadásmódot kifogásolhatták, vagy abban adhattak tanácsot, mert a tartalom, az nem a miénk volt. Hogy is bírálhatta volna meg valaki Ravasz Lászlót³⁸? Hosszú ideig még gyakorló lelkészként is sokáig ihletődtem a prédikációskötetektől. Nem tartottam ezt rossznak, mert ha – akár lustaságból, akár tudatlanságból – az ember ezt az utat választja, tanulhat ezekből. Beépülnek az életébe és a gondolatrendszerébe is ezek a prédikációk, vagy az, ahogy ezeket felépítették, vagy az, ahogy ezekhez az igékhez hozzanyúlt egy-egy nagy, neves igehirdető, s ez jó!

Egy-egy ünnep után mindig beültünk egy kiértékelőre s akkor jöttek a különféle kisebb-nagyobb történetek. Ezek a beülések még inkább elmélyítettek kapcsolatokat. Ezeken szoktam rá a cigarettára; persze a finomabb cigarettákat vettük meg. Volt egy mentholos Pingvin nevű cigarettafajta, azt kedveltük.

Barátok

Különböző helyekről – Királyhágó-mellékről, Erdélyből, különféle városokból – különféle származású, érdeklődési körű, komolyságú fiatal gárda került össze, akikkel én nagyon hamar – és nem is teljesen csak a szobatársakkal – ki tudtam alakítani egy olyan baráti kört, ahol jól éreztem magam, és ahol úgy éreztem, hogy helyem van nekem, és ők is elfogadnak. Ez a baráti kör, mondhatom, hogy végig elkísért, nemcsak a teológus évek alatt, hanem tovább is. Részt vettünk egymás esküvőin, keresztelőkön, komaságba kerültünk, a barátság kiterjedt a családjainkra is. Én hálás vagyok azért, hogy ez a baráti kör összeállott. Egy tasnádi fiú volt az egyik legjobb barátom, Eiben Vilmos – fiatalon meghalt –, aztán Szígyártó Miklós³⁹, Köblös Domokos, Fazakas Sándor. Fazakas vásárhelyi fiú volt, talán ő volt a legközelebb hozzám, de még jó páran. Nem volt egy nagyon népes csapat ez, olyan négy-öt ember, akikkel folyamatos volt a közösség. Közös bibliaórák, a dolgoknak, az életnek, a

lelkészi szolgálatnak a közös értékelése, a megoldások keresésében összecsengő gondolatok kötöttek össze bennünket.

Ez a baráti kör nemcsak azt jelentette, hogy együtt vagyunk az órákon és az órák után, hanem azt is, hogy együtt mentünk színházba, operába, koncertekre. Egy részének nagyon jó zenei tehetsége volt. Fazakas Sanyi például, aki, noha nem tanította senki, mégis nagyon jól megtanult orgonálni, művésziesen játszott. Egyszer valamelyik vendéglőben voltunk – időnként eljártunk az Unió utca elején levő, általunk Leányvárnak nevezett helyre –, és a színészek is ott voltak, a Magyar Színháznak a színészei. Egyikük meghallotta, ahogy Fazakas orgonált. Odament hozzá s álmélgodva kérdezte: „Fiú, te Bachot játszol? Nem is nézem ki belőled!”

Az, hogy a kultúrára és a nem teológiai értékekre is egyformán tudtunk nézni, vagy ahogyan a történelmi múltat értékeltük megint csak szorosabbra fűzte a kapcsolatunkat.

1956 és következményei – a bátyámat is elvitték

A politika különösképpen nem érdekelt, viszont a 1956-os forradalom olyan esemény volt, amit mindenki nyomon követett. A díszteremmel szemben volt a rádiós szoba és abban egy nagy rádió – mint a fél szekrény, akkora volt –, lehet, hogy most is ott van valahol, mint műemléket érdemes megőrizni. Nem felejttem el, hogy ordította bele valaki, aki korábban kapcsolta be a rádiót, hogy kitört a forradalom. Attól kezdve odatapadtunk a rádióra, ez összehozta a teológus ifjúságot. Biztos, hogy voltak olyanok is, akik szimatoltak, de erre mi abszolúte nem gondoltunk akkor. Nem volt akadálya annak, hogy maximálisan kifejezzük az örömünket amiatt, hogy Magyarországon történik valami, és jó irányba.

Novemberben, amikor jött a retorzió nagyon kellett vigyázni a teológusokra, mert akkor az egyetemisták is mozgolódtak. Nekem a teológusokon kívül más egyetemistákkal nem nagyon volt kapcsolat, de volt egy réteg a teológián, amely az egyetemistákkal nagyon jó kapcsolatot tartott: Fülöp Dénes⁴⁰, Nemes Árpi_és még mások is. Volt egyegyetemista nagygyűlés Mátyás szülőházában⁴¹, ahova a teológusok közül többen elmentek. Én is elindultam, de a főtér közepe táján egyszer csak valaki megmarkolja a torkomat, s behúz a kapualjba. „Maga hova megy?” – kérdezte magyarul. Mondom:

„Megyek Mátyás szülőházába!” – „Nem megy oda, hanem visszamegy a Teológiára!” Valószínű, hogy egy szekus⁴² volt, mert akkor már figyelték a teológusokat. Engem visszairányított, szerencsére ebből nem lett jegyzőkönyv.

Azon az ominózus halottak napján⁴³, november elsején azokkal az egyetemistákkal, akik kimentek a temetőre, és megkoszorúzták Reményik sírját és más sírokat, én is kimentem. Bátyám, mint tanársegéd vezette őket⁴⁴, hogy vigyázzon, amennyire lehet rájuk, ne kövessenek el valami marhaságot. Ők nagyon ráfizettek erre. Az én nevem nem került elő, gondolom azért, mert én nem voltam egyetemista. Lehet, hogy nem is tudták a többiek, hogy ki vagyok. Én ezt a temetői látogatást is megúsztam.

Novemberben jött tehát a kontra, s nemsokára jött a tisztogatás. Az '56-os események következményeként tudható be az, hogy megsürgették a régi teológiai tanárok nyugdíjazását. Akkor történt egy olyan váltás, amit senki nem értett: Nagy András, Maksay és Djukics helyére a nagy nihiltől érkeztek a Teleky⁴⁵ meg Szőcs Endre⁴⁶-szerű alakok. Másodévnél a második félévében történt ez. Jött az ukász, hogy Nagy András, Borbáth, Maksay el kell húzza a csíkot. Szerintem nem volt 70 éves egyikük sem – legalábbis nem néztek ki öreg embereknek. Nagyon szomorú volt ez számunkra. '48-ban is erőszakkal történt⁴⁷ az akkori öreg nemzedék nyugdíjazása, de azok még folytathatták az alkalmi szolgálataikat. Imre Lajos Bíró Mózses mellett a gyermekfoglalkozásoknak a lelke volt a Hídelvén, és a többiek is vállalhattak egy-egy szolgálatot, és vállaltak is. A Teológián is néha még szolgáltak – és szolgálhattak. Maksayékat egyik napról a másikra mindenféle szolgálattól megfosztották. Ők olyan nyugállományba kerültek, amit nem kívánok senkinek, amikor még a lehetősége sincs meg annak, hogy valaki szolgálhasson. Akkor hirtelen, anélkül hogy tudtuk volna, hogy honnan a csudából hullanak le – az égből vagy pedig az Árpád-úti belügyi hivataltól – új emberek kerültek a helyükre. Szerencsére Juhász maradt –ő még fiatalabb is volt természetesen –, de jött Szőcs Endre és Kozma⁴⁸, de jött Teleky Mihály. A teológus ifjúság valahogy így fogadta őket: „Álmélkodással csodáljuk véghetetlen... tudatlanságodat!”

Igazából azok tudták felmérni azt az óriási különbséget a tudásban, a nyelvismeretben – mert ugye az egyik héberes, a másik görögös volt –, akik inkább tudták ezt a két nyelvet. Én később tudtam meg, hogy Bustya Dezső⁴⁹, aki jó nyelvérzéssel rendelkezett, készítette Szőcs számára a preparációkat, a kurzusokat. Telekiét nem

tudom, ki csinálta. Viszont nemcsak a tudásról volt szó – mert hát Istenem, a tudás, az egy –, de a megjelenés, az igehirdetések, a diákok között való forgolódásuk, az a teljes tekintélytelenség, az inkább – bocsánattal legyen mondva – nevetségessé tette őket. Nem éltük át tragikusan, mert hát egy diák azt szereti, ha minél könnyebben megússza a dolgokat, de nem volt méltó folytatása az előzménynek. A nagy szövegekbe rejtették el azt a csökkentértékűséget, amit ők magukban azért éreztek. Ezt nem lehet megúszni! Az ember ellensúlyozza pofázással, de nem tudja saját maga előtt sem eltitkolni, hogy hát, kevés vagyok. Sejtettük, hogy ők a hatalom emberei.

A teológiáról akkor vitték el a diákokat, amikor én már kintlakó voltam, '58-'59-ben. Emlékszem, hogy mentem be egy reggel, a précesen [*reggeli áhítaton*] még ott voltunk, s akkor mondták, hogy elvitték... elvitték... elvitték. A hálószobánkból vagy négyet is elvittek. Akkor már lehetett látni, hogy itt valami olyasmi indul meg, ami elől nem lehet kitérni, s nem lehet tudni, hogy kire mikor kerül sor. Fogalmunk sem volt, milyen hálózat figyelte azokat a megnyilvánulásokat, kijelentéseket, amik október óta történtek különböző helyeken. Péter Miki⁵⁰, Csép Sanyit⁵¹ is akkor vitték el. Végül is, semmit nem csináltak. Ilyen alapon mindenkit be lehetett volna kasztnizni.

Akkor rátelepedett a rettegés a Teológiára. Valaki feldolgozta ezt – csak nem tudom, hogy hol jelent meg –, hogy a teológiai tanárokat miképpen próbálták rávenni arra, hogy az egész októberi folyamatot megtagadják. Elemzésre került az, hogy ki hogy nyilatkozott azon a tanári gyűlésen, ahol Bende⁵² vitte a szót. Ő volt a főszekus és a fő ideológusa a „teológiának” olyan értelemben, ahogy nem kellett volna. A kultuszinspektort [*vallásügyi felügyelőt*] is ő vitte oda. Ezt nem győzöm hangoztatni, hogy közvetlenül az egyházzal a kultuszinspektorok tartották a kapcsolatot.⁵³ Legritkább esetben avatkozott bele egy rangot viselő szekuritátés az egyházi ügyekbe. Hogy a kultuszinspektor ugyanakkor egy szekuritátés alkalmazott volt, azt elfogadom, meglehet. Azon a tanári gyűlésen eléggé meghunyászkodó nyilatkozatok hangoztak el a tanárok részéről. Bizonyára féltették a saját bőrüket, mert nagyon erős volt a retorzió. Akkor úgy nézett ki, hogy még a Teológiát is bezárják, mert úgy vették, hogy ez az egyik gócpontja az ellenállásnak. Erről szó sem volt.

Akkor még külön volt a Bolyai és a Babes, azután egyesítették az egyetemeket '58-ban, hogy a bátyámat letartóztatták. Az keserves időszak volt. Olyan beszélgetéseket idéztek vissza neki, amiket ő nem tagadott le, azt mondta: ezeket most is vállalom. A

felesége a leánykával és a fiút várva maradt férj nélkül. Később megszületett Gyulus, akinek a fényképét egy mézeszacskóban tudta bejuttatni a börtönbe Gyula felesége. Bátyám Szamosújváron is volt, a Deltában, Peripraván, sokfelé raboskodott. A legrosszabb az volt, hogy semmit nem tudtunk róla, azt sem, hogy hol van – évekig. Az ő tárgyalása nem volt nyilvános, de egy másikra tanúként idézték be – Kocka György⁵⁴ és a korondi festő Páll Lajos⁵⁵ ügyével kapcsolatban –, ott láttuk, oda a családtagokat beengedték, én is ott voltam. A tárgyalások és a nyomozás kapcsán mindenkit összekötöttek, összebogoztak mindenkivel, hogy lehessen egy csoportos, szervezett megmozdulásnak feltüntetni az eseményeket. Macskási volt az ügyész, az a hírhedt pasas⁵⁶, a törvényszéken volt a tárgyalás.

'59-ben, mikor már teljesen dúlt az új politikai rendszer, megváltozott a hangulat az Intézetben: bizonyos önképzőkori tevékenységeket már nem lehetett folytatni, szigorúbb volt az ellenőrzés, hogy ki hova megy, ki mit csinál. Akkor már legalább tíz teológus börtönben volt. Nem tudtuk, hogy mi van velük. Ahogy nem tudtuk azt sem, hogy bátyámmal mi van. Megnyomott minket, hogy nem lehetünk azok, akik szeretnénk volna lenni, és még a lázadásnak sem volt meg a lehetősége. A kutya, ha ugat, akkor megkönnyebbül, de ha csak morogni szabad neki, akkor az újra és újra visszafordul rá.

Nagy változás volt az is, hogy a Farkas utca lelkész nélkül maradt. Akkor szedték össze Dobrit, László Dezsőt⁵⁷, Dobait⁵⁸, Varga Lacit⁵⁹ – mindegyiket a maga helyéről. Akkor indult egy nagy offenzíva, és Csutak Csaba⁶⁰ ott maradt egyedül a Farkas utcában.

Püspökválasztás

'58 végén kerültek fel a szüleim Udvarhelyről Kolozsvárra. A parókiára tudtunk beköltözni; ott lakott László Dezsőné is, az emeleten osztottunk meg. Elkezdődött egy másfajta élet, mert másfél évnyi távollét a szülőktől nemhogy eltávolított volna tőlük, hanem sokkal inkább kívánatosá tette azt, hogy velük legyek. Ez nagyon jó volt, mert néha rákérdeztek arra, ami történik, néha én mondhattam el azt, ami gondom vagy örömöm került a Teológiával kapcsolatban. Nagy dolog volt, hogy az ő felköltözésükkel megnyílt előttem az az ismeretségi kör, ami az ő személyükhöz kapcsolódott. Ők sok

embert ismertek, akikkel nekem még személyes kapcsolatom nem épült ki, de akkor, hogy a találkozások alkalmával én is ott lehettem, az én ismereteim is, társaságom is kiszélesedett.

Meglehetősen egyszerűen éltünk, nem volt különös hókuszpókus. Édesapámnak megvolt a dolga lelkeszként, aztán püspökhelyettesként, és megvolt neki a hivatali ideje a püspökségen, megvolt a gyülekezeti alkalmakon stb. Általában az akadémiai istentiszteletekre jártunk el, mert az volt a teológusok számára kötelező – de többször is hallhattam édesapámnak az egyszerű megfogalmazású, nagyon érthető igehirdetéseit. Nagyon becsültem és szerettem szolgálatait, és ezek az alkalmak megint mozaikkockaként épültek be abba, akivé később lettem, vagy lehettem volna, ha még jobban odafigyelek, és engedem ezeket a hatásokat még jobban érvényesülni magamban.

Mikor Kolozsvárra került édesapám ezzel az '58-as politikai változással s főleg Nagy Gyulával, akkor kimondták, hogy a püspökhelyetteség egy önálló funkció. Nem püspökhelyettes volt, hanem vikáriusnak nevezték; átvették az ortodoxoktól a kifejezést, ami ott, úgy látszik, egy teljes életfunkciónak felelt meg, és itt is arra kényszerítették a püspökhelyettest.

Vásárhelyi János⁶¹ halálával következett egy hosszabb időszak, amikor édesapám intézte az egyházkerület dolgait. Egy bizonytalan időszak volt ez, nem tudták, hogy mi lesz.⁶² Az Igazgatótanács többször is kinyilvánította a folytonossági igényét, bár azt nem tudom, hogy közgyűlési határozat történt-e ezzel kapcsolatban, hogy őt válasszák meg püspöknek. Ez egy köztudott dolog volt⁶³ – bár ennek nem volt tökéletes hagyománya, hisz az előző püspökválasztáskor Tavaszy⁶⁴ is főjegyző volt, de nem ő lett a püspök, hanem Vásárhelyi János. Állítólag azt mondták a hóstátiak, hogy elég volt az okos püspökökből, legyen a püspök Vársárhelyi János! Pedig nem volt ő buta ember, de a hóstátiak választották meg. Nem volt törvényszerű ez, de szerették édesapámat. Jól tudott alkalmazkodni az emberekhez, világos elképzelései voltak, amiket ha volt kivel, akkor végre is hajtott, jó kapcsolatot épített ki az esperesekkel.

Én a családban ezt a feszültséget, ami végül is meglepte az egész akkori egyházat – hogy vajon ki lesz a püspök – nem éltem át olyan tragikusan. Sokkal nagyobb volt a forgalom a lakásban, jöttek emberek, tárgyaltak, az ajtót becsukták folyt a megbeszélés Juhással, Tőkessel [*Tőkés István*]⁶⁵ és a többivel, akiknek mind-

mind volt valamilyen elképzelése arról, hogy lehet ebből a csávából kikerülni. Végül is édeapám a hivatalos indoklás szerint azért nem lehetett püspök, mert akinek a fia börtönben van, az nem viselhet egyházi tisztséget. Aztán, hogy erre csak hivatkoztak, vagy pedig tényleg ez volt, nem tudom.

Volt Kolozsváron egy nagyon híres kertészember, aki egy nagyon jó gazdasági iskolát és telepet létesített: Palocsay. Palocsaynak a fia is börtönben volt s akkor Palocsay a gazdasági iskola élén való maradását attól tette függővé, hogy a fiát kiengedik – és a fiát kiengedték! Volt precedens arra nézve, hogy lehet alkudozni. Én nem tudom, hogy édesapám szabott-e ilyen feltételt a hatóságnak vagy nem, mert nyilván tőlük függött a kinevezés kérdése. A kultuszdepartamenttől való függést ma el se lehet képzelni. Minden döntésre ők mondták ki az igent, és ha ők nem mondták ki, akkor azt a döntést újra kellett értelmezni, újra kellett tárgyalni, vagy velük kellett egy újabb tárgyalást elkezdni, amelyikkel esetleg őket meg lehetett puhítani. Egyáltalán nem volt automatikus még az sem, hogy egy presbitérium hoz egy határozatot.

Szemmel tartották az embert, rákérdeztek, és problémát csináltak, ha valami nem volt egyeztetve velük. Ez egy nagyon átkos, nyomorúságos helyzet volt. Mások voltak a szempontjaik – az ő legfőbb szempontjuk az volt, hogy minél jobban leépítsük az egyház hatását, minél jobban elszigeteljük az egyházat a világtól, az emberektől. Ami azt a célt szolgálta, hogy az egyház egyház lehessen, és élje a maga közösségi életét, azt ők minden eszközzel vagy módon próbálták akadályozni. Ha valaki olyan dolgot képviselt, ami számukra nem volt megfelelő, akkor azt a személyt félreállították. Hosszú ideig nem lehetett abba a pozícióba kerülni, hogy érvényesíthesse az egyház velük szemben a maga prioritásait, akaratát.

Végül is két év vagy még hosszabb idő után dőlt el a püspökválasztás kérdése. '61-ben, amikor én végeztem, még édesapám nevezte ki a teológusokat, megbeszélve Tőkessel. Tőkés volt a káderes – bocsánattal legyen mondva –, tényleg, a személyi kérdéseket ő nagyon jól ismerte, a lelkészeket is nagyon jól ismerte, és ő nevezett ki. Utána született a döntés, amely szerint Nagy Gyula lett a püspök, aki esperes volt Szeben megyében, ahol nagyon becsülték és szerették. Kemény ember volt. A váraljiak mondták el, hogy amikor Nagy Endre nehéz helyzetbe került mint lelkész, és az emberek elfordultak tőle, akkor kijött, mint esperes Nagy Gyula, és az asztalra csapott és azt mondta: „Nehogy azt higgyék, hogy ez az ember éhen fog halni, mert ha

maguk nem adják a képét⁶⁶, akkor én fogom eltartani Nagy Endrét!” Szóval, ha ez így igaz, ahogy elmondták, akkor emberi együttérzésből és szolidaritásból sokkal több volt benne, mint amennyit feltételeztek, vagy mint akivé később alakult. A '70-es árvízkor végiglátogatta a kárvallott gyülekezeteket, vagy a '67-es földrengéskor, amikor Háromszéken sérültek meg templomok, tornyok dőltek le, akkor azokat mind végiglátogatta, és azoknak nagyon jól esett, akiket arra méltatott, hogy részt vegyen az ő életükben. Lehet, hogy ellentmondásos ember volt, de sokkal kiszolgáltatottabb korszak volt az. Ezt a kiszolgáltatottságot ma már egyszerűen nem lehet megérteni, mert nincsen analóg eset.

Házasság és pályakezdés

A döbbenet, hogy valaki engem észrevesz

A szüleimmel együtt felköltözött a húgom is, Anikó, aki végzős évfolyamon volt már. A mostani Apáczaiba⁶⁷ járt, és osztálytársa lett Tonk Emesének, aki egy újévi látogatás alkalmával feljött Anikóval hozzánk. És csodák csodája, ezzel az első látogatással elkezdődött valami, amit nem tudok megköszönni eléggé az Úristennek. Egy olyan barátot kaptam az első perctől kezdve, aki egy pillanatig sem vonta kétségbe azt, hogy én lelkes akarok lenni, egy pillanatig se képzelte el azt, hogy neki más értékrendet kelljen vallani és érteni, egy pillanatig se akart félreállni attól a hivatástól, amit én vallottam és vállaltam. Nem volt nekem senki barátom azelőtt. Emese gyerek volt, még érettségiző sem volt, és én is taknyos kölyök, de az a kezdődő kapcsolat – bennem az a döbbenet, hogy valaki engem észrevesz –, az számomra nagyon sokat jelentett. Nem első pillanatra, de nagyon rövid idő alatt kialakult az a vonzalom, amit aztán, hála Istennek, éreztem egész életemben.

'59 januárjában indult el ez a kapcsolat Emesével, három év volt még hátra az én teológus időmből. Ő érettségizett, utána egy pillanatig sem gondolkozott azon, hogy vajon mit csinál. Az összeházasodásról még szó sem lehetett, bár amennyi eszünk volt, mi megcsináltuk volna, de nem ellenkezve a szülők elvárásával egyetemre ment, orosz-magyar szakra. Semmi akadály nem volt a kapcsolatunkban emiatt. Ő járt az egyetemre, kialakult az ottani baráti-barátnői köre, akikkel néha találkoztunk. Széchenyi tér sarkán volt egy kis cukrászda – és az még nem kocsmázás volt, de

mondjuk, az előszobája annak, amit most gyakorolnak, vagy amit mi is gyakoroltunk a barátokkal –, ott találkoztunk szinte rendszeresen.

Emese családja

A Tonk család talán valahonnan Lengyelországból származik, de lényegében én csak azt tudom, hogy Váradról származtak. Apósom, Tonk Emil szülei ott éltek, és ott is haltak meg. Apósoméék ötven voltak testvérek – hárman Váradon éltek, egy Magyarországon és apósom Kolozsváron. Ők is nagyon jó családi közösséget alkottak, látogatóba meg is kerestük mindeniket Magyarországon is, Váradon is.

Azt nem tudom, hogy Emese szülei pontosan hogy ismerkedhettek meg, de arra gondolok, hogy apósom nagyon aktív volt diákként az IKE munkában, így kerülhetett kapcsolatba leendő apósával, Tavaszy Sándorral. Lehet, hogy kiránduláson, mert Tavaszy vitte a teológusokat és az egyetemistákat. Nagy kirándulócsapatok voltak – nem is tudom, mikor ment Tavaszy templomba, mert nagyon sokat volt a havasokban.

Úgy emlékszem, hogy akkor még nem volt Tonk Emil főgondnok, és nem is tudom, hogy fontos-e egyáltalán, hogy később az lett. Inkább azt tartom fontosnak, hogy ő – mint Tavaszy Emesének a férje – egy egészen más világnak a levegőjét hozta be az életembe. Más volt az ismeretségi körük, a családjuk, a múltjuk. Nemcsak a kemény, konok, becsületes, következetes kálvinistaságot hozták magukkal, hanem a szerelmét az erdélyi hegyeknek. Az én baráti köröm nem volt egy turista típus, nem jártunk sehova, de velük igen. A természet abszolút szeretete jellemezte a Tonk családot. Ha vasárnap délelőtt elmentek templomba – mert mindig elmentek –, délután valahova kimentek, és akkor én is mentem velük. Megnyílt előttem az ő ismeretségi körük: Kozma Bandiék, Bálint Jóskáék – a boncidai lelkész –, gróf Bethlen Béla⁶⁸, akivel azért elég sokszor találkoztam ott.

Főleg a húsvéti és karácsonyi ünnepkör volt az, amikor volt egy kölcsönös család-látogatás. Nagyon értékes, kedves beszélgetések alakultak ki, amikben én nem voltam egy beavatkozó, cselekvő valaki, de fül lehettem, és az nagyon sokat jelentett. A Tonk család összetartó volt. Anyósom végtelenül kedves: mindig volt, amivel kínáljon, mindig volt mosolya, kedvessége a vendégekhez. Hozzám is első perctől kezdve

nagyon szívélyesek voltak és elfogadók. Persze a két család is nagyon jól volt egymással.

Apósom végtelen munkabírású volt. Ő volt a szülészetnek, a kórház újszülöttosztályának a vezetője. Ő végzett Kolozsváron először vércserés gyermekszülést. Ott, ahol Rh összeférhetlenség volt, a következményeket ki lehetett védeni azzal, hogy a gyermeknek kicserélték a vérét. Többek között a mi két kisebb gyerekünknek is vércserét hajtottak végre, és így maradtak életben, így maradtak egészségesek. A munkában nem ismert tréfát, nem ismert kényelmet, bárhol-bármikor föl lehetett költeni. Kolozsvár krémjének –hogy rossz kifejezéssel éljek, de nem tudok mást mondani – ő volt a házi orvosa. Kiment, vizsgált, nem volt megállás, mindig futott valahová, mindig ment. A környékről is hozzá vitték a gyerekeket.

Emlékszem, ha Hármásfaluba jöttek látogatóba, mindig volt egy fogadóóra, amikor jöttek a gyerekekkel a szülők, Váralján szintén ez volt, Vásárhelyen nem, mert apósom abban az évben halt meg, amikor mi Vásárhelyre kerültünk. A munkának, a szolgálatnak a feltétlen tisztelete, komolyan vétele, ez megint hatott rám. Ezt lehetőleg így kell csinálni, ha valaki valamit akar, mert másképp nemcsak a munkának, hanem az embernek sem lesz becsülete.

„Én megyek veled!”

A kispapi vizsga negyedév végén volt, és utána történt a kinevezés. Kellott írni egy kispapi dolgozatot, választott vagy tanárral megbeszélte témában, meg kellett azt védeni, és utána volt a szóbeli, ami egy teológiai vizsga volt. A nagypapi már az egyházkerület részvételével és ellenőrzése alatt történt, de csak egy év múlva, kinevezés után.

Népes évfolyamunk volt, még akkor is ha megnyírbálta egyfelől a kilépés, mert többen hagyták félbe időközben tanulmányaikat, másfelől az, hogy elvitték őket.⁶⁹ Volt, aki kiszabadult, de már nem vették vissza a Teológiára, nem engedték, hogy folytassa tanulmányait. Amikor végeztünk, egyszerűen nem volt üres szolgálati hely, így minket csak egy fél év múlva neveztek ki. Ezalatt mi Emesével nagyon jól elfoglaltuk magunkat, nagyon jó volt az a fél év. Szolgálati lehetőségek is voltak. Édesapám megengedte néha, hogy kimenjek a Györgyfalvi-úti imaházba, sőt egy-egy reggel a

Farkas utcai szolgálatra is beengedett. Arról viszont szó sem lehetett, hogy vasárnap délelőtt a Farkas utcában prédikáljak, és arról se, hogy más gyülekezet igénybe vegye a fiatalok szolgálatát. Érdekes, hogy nem volt erre igény, vagy nem bíztak meg bennünk. Én elfogadom, akkor ez volt a trend.

1962 januárjában neveztek ki minket – én már '61 végén azt is tudtam, hogy engem Hármásfaluba –, viszont ezeket a kinevezéseket egy hosszadalmas procedúra keretében Bukarest jóvá kellett hagyja. Ez Románia, ez ma is így van: polgári és gazdasági tekintetben egy olyan centrális gondolkozás van, amit részben az egyház is átvett. Az egyház is centralizál, mindent tudni akar, mindent látni akar, mindenbe bele akar szólni. Még szerencse, hogy a legációt nem kell valaki Bukarestben jóváhagyja.

Néztük a térképet: hol is van Hármásfalu? Emese harmadéves volt, úgyhogy gondolkoztunk a saját sorsunkon is: hogy lesz, mint lesz? Ő azt mondta: „*Én megyek veled!*” – „*Na és mi lesz az egyetemmel?*” – kérdeztem én. „*Hát megyek, és kiveszem az irataimat*” – jött a válasz. Elment az egyetemre a dékánhoz (Szabó Gyurinak hívták), aki azt mondta: „*Emese, maga nem megy sehova! Nem adom ki a papírjait, de ha meg akarja látogatni az emberét, akkor csak szóljon nekem, és én adok még egy hétre is eltávozást*”.

Két éven keresztül ez így is volt, amíg Emese végzett. '63-ban házasodtunk össze, de közben – persze szülői felvezetéssel – eljött látogatóba. A nősülésem előtti időszak úgy telt el, hogy időnként felugrottam Kolozsvárra, vagy Emeséék jöttek le, és igyekeztek lakájossá tenni a rideg legényszállást. Kapcsolatunk mindenik szakaszának megvolt a maga bája, szépsége, üdesége, nagyon jó volt ez így.

Hármásfalu (1962-1971)

Az, hogy én Hármásfaluba kerültem több szempontból is nagyon meggondolatlan lépés volt. Egyrészt azért, mert nem vállaltam azt, hogy segédlelkésznek nevezzenek ki valahova. Valósággal megszálltként mondtam: „*Gyülekezetbe, gyülekezetbe, gyülekezetbe...*” – pedig a segédlelkész is gyülekezetben van. Ráadásul Hármásfaluban én korábban soha nem voltam, egy teljesen új világ volt számomra. Nem ismertem az ottani lelkészt, nem ismertem az ottani állapotokat, nem kellett soha

falusi emberek között élnem, hozzájuk alkalmazkodjak, vagy az, hogy mások hozzám különösebb gonddal alkalmazkodjanak. Annyit tudtam meg, hogy ott Szabó Béla ⁷⁰jó nevű, fiatalabb rendű lelkész volt, akit Szovátára hívtak meg és úgy ürült meg Hármásfaluban a lelkészi állás.

A hármásfalusiak előre gondolkoztak és a Szolokmában szolgáló Incze Sanyit⁷¹ nézték ki maguknak. Incze Sanyi és én: ég s föld. Ő egy derűs, nagyokat kacagó, közvetlen, az emberek nyelvén pergő módon beszélő ember volt. Erre a püspök kinevez egy teljesen ismeretlen fiatalembert! – ez nem volt jó előzmény. Éreztem én is ezt, hogy egy kicsit az a helyzet állt elő, hogy ha nincs ló, akkor jó a számár is. Nem mondták a szemembe, pedig eléggé szókimondó társaság volt, főleg a szentistvániak, akik magukat nemeseknek tartották.

Január volt, '62-ben volt a leghidegebb tél, amit én megértem. Mikor egy nyomorúságos bőrönddel megérkeztem, összedobtak nekem egy ágyat, egy asztalt, megtöltötték a szalmazsákomat. Megnéztem, hogy mi van a házban – hát fa nincsen. A presbiterek azt mondták: „*Tiszteletes úr, a kertben ott a sok fa.*” Egy patak folyik át a kerten, s annak a felső, a temető felé eső részén sok akácfa volt. Szerszámok sem voltak, azokat is be kellett szerezni, de megindult az élet, és egyáltalán nem fogtam fel tragikusan a helyzetet. Nem esett jól az, hogy „ott a fa” – még jó, hogy van fa –, de ez is megoldódott. Egy rossz vaskályhában tüzeltem. Reggel, amikor kimentem a konyhába, a víz be volt fagyva a mosdótálban. Annak öröme, de felelőssége is rám nehezedett, hogy én most itt valaki vagyok. Én vagyok az egyetlen, aki ezt a pozíciót betölti. Ott kellett lenni az emberek között, meg kellett ismerjem a falut – másként hogy szólítsam meg az embereket, ha nem tudom mi a neve, mi az élete?

Hármásfalu akkor a nyilvántartás szerint több mint ezer lelket számlált. Óriási méretkülönbség volt az én felkészültségem és a gyülekezet lélekszáma között. Biztos, hogy még egy százalékos gyülekezetben is lettek volna, vagy lehettek volna gondok, éppen azért, mert nem voltam segédlelkész, nem láttam egy olyan gyülekezetvezetési modellt, amit lemásolhattam volna, vagy ami ellenében megfogalmaztam volna azt, hogy én mit csinálok. Nem is gondoltam végig, hogy mit is kell tennem azon kívül, hogy tudtam, az igehirdetés a legfontosabb. Persze tudtam én a gyermekekkel, a fiatalokkal való foglalkozásról is, de fogalmam sem volt arról, hogy ezeket a dolgokat hogyan fogom végrehajtani. Azt tudtam, hogy minél hamarabb meg kell ismerjem azt a

közeget, amelyekben vagyok, hogy kialakulhassanak azok a kormányzási eszközök, módszerek, formák, amik a gyülekezet vezetésében segítenek.

Váltig állítom, hogy ezekre az egyházkormányzati, gyülekezetvezetési kérdésekre ma is sokkal tudatosabban kellene a Teológia – vagy ha nem a Teológia, akkor az Egyetemes Egyház – kitérjen és figyeljen. S ha már a lelkipásztor is lassan beismeri, és a teológiai tanár is kénytelen beismeri, hogy nem ért mindenhez, akkor erre megfelelő szakembereket kellene meghívni, akik a közösségben végzett munkának a különböző fortélyaira, nehézségeire kitérnek, és helyzetkezelésre megtanítják az embert. Ezek utólag váltak fontossá, mikor egyrészt már túl voltam egy csomó szolgálati éven, másrészt pedig a szemem előtt mentek végbe azok a helyzetek, ahol hozzám hasonlóan küzdöttek fiatalok egy-egy gyülekezetben.

Vasárnaponként három istentisztelet volt

Hármasfalu – ahogy a neve is mutatja – három gyülekezetből állott, nagyjából 300-300 lélek volt mindenikben. Ez a három faluközösség mindig Szentistván körül tömörült. '40-től van aztán egy olyan időszak, amikor Atosfalva kimondja az önállóságát. Meg is választanak egy fiatal lelkészt, Szabó Bálintot, aki nagyon ügyesen végzi ott a dolgát, de jön '44, és neki valami pedagógiai végzettsége is van, és akkor ő egyik percről a másikra átvált tanárnak, és Atosfalvát otthagyja. Ez a Szabó Bálint tanfelügyelő lesz éppen abban az időben, amikor megnősülök, és szó van arról, hogy a helyben üres magyartanári állást Emese megkapja. Szabó Bálint akkor ezt megakadályozta.

Mind a három gyülekezetnek teljesen önálló presbitériuma, gondnoka volt. A belső választásokat teljesen önállóan, egymástól függetlenül bonyolították le. Önálló hatáskörbe tartozott a templom karbantartása, az alkalmazottak fizetése, a harangozó alkalmazása, a kántor javadalma. Viszont voltak közös ügyek, és azt a három presbitérium közös gyűlése határozta meg, például az egyházfenntartás vagy a lelkészválasztás.

Az töltötte meg tartalommal az életünket, hogy amit csináltunk, az mind az összetartozásról, az egy cél követéséről szólt. Ezért nagyon hálás vagyok. Ezt nem tudtam soha eléggé megköszönni Emesének, hogy olyan hűségesen állt mellettem.

Vasárnaponként három istentisztelet volt: Szentistvánon kezdődött, Atosfalván folytatódott, délután pedig Csókfalván fejeződött be. Szentistván nem volt különösebben templomos, de volt egy olyan réteg, amelyiket nem lehetett elválni a templomtól. Jó kapcsolatot sikerült kialakítani Péter István nagyszüleivel; a nagytatája tanító volt Borzonton. Erdőszentgyörgy és Hármásfalu között van egy híd, ott kell kimenni Borzontra; ma már nem lakik ott csak egy öreg házaspár. A tanító nem volt templombajáró, de a felesége egy áldott lélek volt, sokat köszönhetek neki. A mostani lelkésznek, Dénesnek az édesanyja, ő is olyan jó lelkű volt, hogy nem tudom elfelejteni.

A legtemplomosabb Atosfalva volt. Ott mindig tele volt a templom, és ami meglepett, és ami nagyon jól esett, hogy a gyermekek a szószékkel szembeni három vagy négy padosort megtöltötték. Volt ott egy érdekes szokás: az istentisztelet a gyermekek imádságával kezdődött. Felálltak és elmondták: *„Imádni jöttem nevedet, Uram szenteld meg a szívemet, Közöld velem kegyelmedet. Ámen.”* Ezután mehettem fel a szószékre, s kezdődött az istentisztelet, és ugyanez a végén megisméltődött más szöveggel. Nem generációk alapján rendeződött az istentiszteleten való részvétel, hanem minden generációból jöttek. Természetesen akkor is voltak olyanok, akik elkerülték a templomot. Nem emlékszem, hogy sokan lettek volna azok, akik politikai okokból nem jöttek, de persze a néptanácselnök, a tanári kar elhatárolódott, nemcsak a gyülekezettől, hanem személyesen tőlem is. Velem még jóba lehettek volna azért, mert ateisták, mert úgyis úgy kezeltem őket, mint embereket. A párttitkár nem jött templomba, de a felesége egy meglehetősen asszony volt, az nem hiányozhatott soha a templomból.

Nagyon szerettem a gyermekekkel való foglalkozást. A vallásórák szombaton voltak, csoportonként. Az egyik tanító azzal volt megbízva, hogy a Pap utca szájánál álljon, és ne engedje a gyerekeket vallásórára. A gyermekek kikerülték, és a kerteken és a patakon át kanyarodtak vissza a parókiára. Nagyon szerettem a konfirmálókkal való foglalkozást is, az megint kitöltötte az életemet, de azt is csak nyáron lehetett, mert évközben nem engedték az iskolából a gyerekeket. Nyáron másfél hónap vagy két hónap Újkenyér előtt, ennyi volt a konfirmációs felkészítő. Korán reggel, a hatórai harangszó után volt a kátéóra hattól hétig, vagy néha tovább. A konfirmációi nagyheti alkalmak is nagyon korán voltak, de a nyári istentiszteleti alkalmak is. El kellett jutni mind a három helyre. Szentistvánon korán reggel volt az istentisztelet, aztán eljött három-négy ember.

Külön ifjúsági csoport nem volt. Nem is tudom, hogy akkor valaki foglalkozott-e külön a fiatalokkal. Valahogy a fiatalok beletartoztak a nagy gyülekezetbe, a gondolkozásuk is sokkal közelebbinek tűnt, nem volt egy olyan tüntető lázadás az idősebbek ellen. A téli bibliaórák rendszeresek voltak. Általában kiegészült egy-egy bibliatörténeti, egyháztörténeti előadással az ige mellett való elcsendesedés, amire a környező lelkészeket, barátokat hívtam. A zsúfolásig megtelt terem jelezte, hogy szeretik ezt az istentiszteleti formát, ezt a gyülekezeti alkalmat.

Egyébként nagyon jó ismeretségeket kötöttem, kórust szerveztem. Amikor lehetőség nyílt a családlátogatásra, amit bibliaórával zártunk, akkor az egy új szolgálati vagy missziós lehetőséget nyitott meg. Így kerültek a látótérbe a cigányok is, akik akkor még kis százalékat alkották a gyülekezetnek. Atosfalván nem volt akkor egy sem, Szentistvánon házi cigányok⁷² voltak, és Csókfalván sátorosok. Ez utóbbiak különösen kedvesek voltak nekem. Volt közöttük olyan lány, aki soha nem hiányzott a templomból. Nem utálták ki, igaz, hogy nagyon rendesen, tisztán járt. Családlátogatáson nem kerültem ki lehetőleg senkit sem, mindenkit meglátogattam.

Két sajátosan hármásfalusi népszokás volt, amit már sajnos nem gyakorolnak, ezért fontos hogy elmondjam: Aprószentek napján, tehát Vízkereszt napján elindultak a legények, eltorzították magukat, mindenféle maszkurát vettek fel. Aki elől ment, annak a kezében volt egy bot, és a botnak a végére kötöttek egy nejlonharisnyát, amibe hamut tettek. A hamubotos azokat, akiket az úton talált nagy röhögés közepette megsupákolta. Ez egy vidám társaság volt. Ez volt az úgynevezett gircsó.

A másik érdekes szokás a szilveszterhez kapcsolódik. Szentistvánon volt az éjféλι istentisztelet, odajött a másik két falu is. Istentisztelet után elindultunk a szentistváni templomból Csókfalva felé, és ugyanakkor indult el a csókfalvi unitárius lelkész is. Annál a kis hídnál – amit úgy tartottak számon, mint a két falu határát – találkoztunk, és az egyik búcsúztatta az óévet, a másik köszöntötte az újat. Elénekeltük a Tebenned bíztunkat – s ki tudja, hogy még mit, pontosan nem emlékszem. Ez mindenképpen jelezte azt, hogy azért egy kalapban szeretne látni minket az Úristen.

A kezdő lelkész nehézségei

Hármasfaluba költözésem pillanata a kollektivizálás⁷³ csúcspontja a faluban. Az emberek szoronganak, itt a világvége, továbbmenni tilos hangulat van. Ennek egyik jele az volt, hogy amikor a fizetést meg kellett határozni, akkor azt mondták: „Hát, tiszteletes úr! Mi Szabó Bélának adtuk a másfél véka búzát, másfél véka törökbúzát és még zabot is, de a tiszteletes úrnak elég lesz egy véka ebből, egy véka abból, mert csak kezdő”. Ennyi volt. Pénz semmi, viszont havi 12 lejről fel kellett emelni 24 lejre az egyházfenntartást családonként. Ebből azért lett egy kisebb fajta palotaforradalom. Nem volt az nagy összeg, de abban a szituációban, a kollektivizálás bizonytalan hangulatában én megértettem, hogy más reflexek működtek.

Tőkés István javaslatot nyújtott be a kis gyülekezetek támogatására. Eszerint azok a gyülekezetek, ahol a gyülekezet anyagi besorolása és a lelképásztor anyagi besorolása között jelentős összeg-különbség volt, a különbözetet havonta le kellett adják egy közös alapba. Mivel az én fizetésemet lefaragták, így néhány éven belül nagy adósság halmozódott fel. Emiatt összeütközésbe kerültem az egyházi hatósággal, az egyházmegyével. Végül is csak ki kellett fizetni, és ez volt az ára annak, hogy egyáltalán ott maradhattam, de nem kis ellenállásba ütközött a gyülekezet részéről. Vállalták azért, mert pontot akartak tenni a régi világra.

Hármasfaluban vizitáció [egyházlátogatás] is volt, ami legtöbbször teljesen a felszínen mozgott. Péterfy Laci⁷⁴ bácsi elbeszélgetett az emberekkel, a lelkészeknek a lelkébe is belelátott, és a nehézségeit is felfogta. Benci bácsi is kedves volt, de átsiklott a dolgok fölött. Volt azonban egy személy, aki szegény végigmaszatolta a jegyzőkönyvet, mert nem volt egészen magánál. Szegény alkohollal küzdött, azt a jegyzőkönyvet azért érdemes volna lefotózni. Elfuserálták az egészet, szóval nem volt ott egy komoly vizsgálat. Ezzel a kollegával történt az, hogy az esperes prédikált, ő lent ült a papi székben, motyogott-motyogott magában, s egyszer csak felkiáltott: „Elcsapom - jöjjön már le onnan!”

Nagyobb bonyodalom nélkül eltelt ez a másfél esztendő. Egy olyan incidens volt, amit én nem is vettem olyan tragikusan akkor, de arra sajnos szinte ráment az ottani lelkészségem. Mentem az úton, és találkoztam egyik presbiterrel, aki megkérdezte: „Na, hova megy tiszteletes úr?” Erre én jópofáskodni akarva azt válaszoltam: „Megyek az orrom után”. Elképesztően felhúzta magát az illető. Az esperes kellett kijöjjön és

beszéljen az emberekkel. Az biztos, hogy én se kellett volna ezt úgy odavágjam; azt hittem, hogy jópofa vagyok, de juhpofo voltam.

Kultuszinspektorok és békejelentések

Egy volt évfolyamtársam került Gegesbe, egy vidám vajasdi fiú, Tamás Béla, akinek azért kellett onnan elmenni, mert futballozott a hívekkel. Emlékszem, milyen nagy tiltakozás volt az ő elhelyezése ellen. Küldöttség ment Kolozsvárra - aut Bela aut nihil (vagy ő, vagy senki) –, aztán persze mégis elhelyezték Tamás Bélát, és akkor került oda Fülöp Dénes. Vele aztán egészen más természetű kapcsolat alakult ki. Akkor még legényember volt, ide-oda udvarolgatott. Később rátalált Ilára és Ila már tudta, hogy mit akar, és nem engedte ki a kezéből. Nagyon jó szövetség alakult ki közöttük. Amit akart az egyik, azt akarta a másik is, és meg is tudták valósítani azt, amit akartak. Persze ez nem ment a hatósággal való összeütközés nélkül. Volt egy próbálkozásuk: hogy ne kelljen az embereknek gyalog menni több kilométert a gyógyszertárba, bizonyos alapvető gyógyszereket beszereztek és ellátták velük a falut. Ezt az ügyet nagyon felfújta a kultusz. A kultuszinspektor azt mondta gúnyosan: *”Van fiatal felesége, foglalkozzon inkább a feleségével, s ne a gyógyszerponttal!”*

Egyébként a kultuszinspektor jelenlétét nem hiányoltuk – sehol sem hiányolták. Tudtuk azt is, hogy voltak emberek, akikhez bejártak, és ahol jól fogadták őket. Nekik is borzasztó lehetett az, hogy egy olyan közösségben voltak, ahol mindenki utálta őket, de ezt ők vállalták. Az biztos, hogy beleütötték az orrukat mindenbe. Amikor Hármásfaluban sikerült egy fürdőszobát kialakítani, kijött a kultuszinspektor, és ordított, hogy kitől kaptam engedélyt, és hogy gondolom, hogy azt csinálom, amit akarok. Pedig akkor még vízvezetékéről nem is álmodtunk, csak annyi volt, hogy el lehetett húzni a függönyt, és bele lehetett ülni a mosdótálba.

Ha választás volt valahol, akkor az ő beleegyezésük kellett ahhoz. Ez nem mindig volt nyilvános, de tudtuk azt, hogy a folyamat része. Hol először mondta meg a kultusz a szándékát, hol utólag, ez az élet része volt, s ez ellen igazából semmit nem lehetett tenni. Nem volt erre fórum, nem volt erre lehetőség, s nem volt egy olyan hatalommal rendelkező s azt ki is követelő esperesi mandátum, amelyik ilyen dolgokban ki tudott

volna állni. Azt azért nem mondhatom, hogy velem szemben valamilyen gorombaságot elkövettek volna.

Ahogy Emese hozzám jött, elkezdtek jönni az ő rokonai látogatóba. Juhász, s aztán később édesapám is irányította felénk a hollandokat. Akkor volt nálunk Hebe Kohlbrugge⁷⁵ és Henkék, és Janék, és Magdáék. Ez felfrissítette az életünket, pezsgővé tette. Meghívtuk egy-egy ünnepi szolgálatra őket, és ez a gyülekezet számára is egy feldobó jelenség volt. Magdával most találkoztam Kolozsváron; ő egyébként Imre Lajosról írta a doktori dolgozatát.⁷⁶ Akkor már életbe lépett az a bizonyos protokoll-rendszer, hogy ha valaki jött, akkor azt jelenteni kellett, meg amúgy is havonként úgynevezett békejelentést kellett írni. Ez lehetőséget adott arra is, hogy az ember a kötelesség alól kibújjon, mert semmitmondó mondatokkal töltötte meg a békejelentését. Viccként terjedt el, hogy valaki tizenkétszer leírta, hogy „*Imádkoztam a békéért!*” – s ez volt a békejelentése vagy közéleti jelentése. Viszont azt már szigorúbban vették, ha külföldi jött. Azt jelenteni kellett – mintha nem tudták volna! Minden lépésünkről tudtak, csak ők azt várták, hogy az ember titkokat fog nekik elárulni. Pedig titkokról szó sem volt. Örvendtünk annak, hogy együtt vagyunk, örvendtünk annak, hogy ők beszélhetnek, s mi beszéltettük őket arról, ami náluk van. Akkor náluk még a szigorúak és a nem szigorúak között nagyon éles volt az ellentét, de a népi kegyesek és az új kegyesek is komolyan vették a küldetésüket, és a templomok általában tele voltak.

Papné a tanügyben

Abban az időben úgy volt, hogy aki a tanügyben dolgozott, annak választania kellett: iskola vagy egyház. Ez Emesének egy percig sem volt kérdés. Bordoson később aztán Sóvárádon tanított, így a gyülekezeti szolgálatában nem ismert pardont, de biztos vagyok benne, hogy ha helyben sikerül tanítania, akkor sem lett volna másként. Szabó Béláné szegény nem járt templomba, mert tanított, és Erdőszentgyörgyön Cseh Zsoltné sem járt templomba, mert tanított.

Én pedig vagy az emberekkel voltam jóba és a távollevő kollegákkal, vagy más senki nem volt, mert annyira megbolondították a tantestületet, hogy azok egyáltalán nem álltak szóba velem, nem is köszöntek. Emesével elmentünk az iskolaigazgatóhoz

látogatóba. Az igazgató ült a fásládán és köpködte a tökmagot, de föl nem állt, és azt se mondta, hogy jó *napot!* A felesége tessék-lássék még megpróbált mosolyogni. Egy vad világ volt, amelyikben az embert semmire nem becsülte az a réteg, amelyik szellemi társa lehetett volna. Kivételt Sándor János és családja jelentette, akikkel később komaságba is kerültünk. Épp ezért becsültem meg azokat az embereket, akiket ilyen gubancok nem kötöttek. Az egyszerű emberek társasága végtelenül sokat jelentett számomra.

Hármasfaluban üres volt a magyartanári állás, pontosabban nem szakképzett végezte az oktatást. Emesét próbálták odaküldeni, és akkor kitört a botrány. Az a hölgy, aki a magyart tanította úgy nyilatkozott, hogy: *„Ha ez az asszony ide kerül, akkor én felakasztom magam!”* Szabó Bálint támogatta őket abban, hogy megakadályozzák Emese idejövetelét. Végül is Bordosra nevezték ki. Bordos Gyulakutától négy kilométerre az első falu Vécke felé. Emese busszal ment reggel hatkor Gyulakutáig, onnan gyalog Bordosra, hét után már ott volt. Télen sötétben ment, sötétben jött. Csodák csodája, Bordoson tárt karokkal fogadták. A tanári karban mindenkinek végzettsége volt - szóval selejt a tanügyben nem volt abban az időben, még egy ilyen kis faluban sem, mint Bordos. Elkezdődött egy érdekes és szép szolgálat. Magyart tanított és orosz, átmenetileg még az éneket is rásózták, de én inkább arról szeretnék beszélni, hogy vágott ő bele a falusi életbe.

Az ő életét is meghatározta az, hogy honnan jött. Az a családi közösség meg a „Sárga ház”⁷⁷ hangulata, amit én azután soha nem láttam visszajönni. Ott laktak Nagy András bácsiék, Nagy Géza bácsiék, Maksayék – és természetesen egy regiment gyerek. Elmondták, hogy egyszer, ahogy az udvaron játszottak, rohangáltak, megállt egy édesanya a gyerekével, és a gyerek odatapasztotta magát a kerítéshez, s azt mondta: *„Édesanyám, én ebbe az óvodába szeretnék járni!”*

Ezenkívül az az elkötelezettség, amit magukba szívtak a naponkénti együttlétekből, a beszélgetésekből – anélkül, hogy kimondták volna azt, hogy hová tartozol, mi a mi értékrendünk –, mindez sokat segített abban, hogy ő a papnáságot nagy örömmel és nagy lelkesedéssel tudta vállalni.

Bordos három évig tartott, és három év után Emese kapott egy ajánlatot, hogy menjen Makfalvára. Megkapja a kinevezést, elmegy– még nincs tanítás, de ott kell lenni már tíz nappal hamarább. Elmegy hétfőn, kedden, szerdán, pénteken, és senki azt nem

mondja, hogy *Jó napot! Sírva jön haza: „Te, ezek nem állnak velem szóba, hát én itt nem tudok... Itt nincsenek kollégák, itt látszik, hogy ezek félnek beszélni velem, mert papné vagyok. Hát én most már nem fogok más lenni, mint aki vagyok, vagy elfogadnak, vagy én otthagynom...”*

S akkor jön a megoldás, hogy menjen Sóváradra. Sóvárád megint ugyanaz volt, mint a bordosi eset: tárt karokkal fogadták. Nagyon derék igazgató volt, Bíró Dénes. Ott is volt egy kemény kommunista a tantestületben: Király Laci bácsi (a költő Király Lászlónak⁷⁸ az édesapja), de nem bántotta. Színdarabokat tanultak, benne volt a közéletben. Hétköznapijainak nagyrészt nem Hármasfaluban töltötte, ezért, ha most találkozom hármasfalusiakkal – bár emlékeznek rá –, nem úgy emlékeznek rá, mint ahogy kellene.

'65-ben kezdtek születni a gyerekek. Két évente jöttek: Lajos után '67-ben Anikó, '69-ben Réka. Abban az időben összesen három hónap volt a szülési szabadság, és az nagyon hamar eltelt. Én tehát ott maradtam volna kopogó fejemre egy kicsi gyermekkel. A lista megvolt, hogy mit kell csinálni, és mit nem kell csinálni, de az nem volt elég. Reggel hattól Bordosról csak délután ötre lehetett hazatérni, ezért már az elejétől volt egy bejáró, egy segítség. Ez először egy kedves gegesi asszony volt, aki átjárt a hegyen, majd a mostani kolozsi lelkésznőnek, Sikó Piroskának az édesanyja, aztán érdekes módon a falu akkor még egyetlenegy jehovista asszonya. Hitvitát nem folytattunk, egy nagyon becsületes kedves asszony volt, akire mindig szeretettel emlékszem vissza.

Akikre számítani lehetett

Örökölttem három gondnokot. A szentistváni egy nagyon jó gazdaember volt, nagyon hűséges templombajáró, Nemes Sándor. Atosfalván Dósa Józsinak az édesapja volt a gondnok, Csókfalván egy másik – végül is mind a hárommal jó egyetértésben voltunk. Meglátogattam a gondnokokat, presbitereket. Még Kolozsváron a lelkemre kötötték, hogy a falubelieken kívül a kollégákat is látogassam meg.

Elfogadtam azokat a meleg szeretetből fakadó jó tanácsokat, amiket a gondnokoktól vagy gondnoknéktől, vagy a kollegáktól kaptam. Nagy támasz és segítség volt, mert a kollegákkal való találkozások alkalmával az életnek minden vonatkozása előkerült.

Egyfelől az én szolgálatom, másfelől az övék, és az ő küzdelmeik tükrében tudtam én is helyes döntést hozni vagy kiigazítani a helytelen döntéseimet. Meglepett az a közvetlenség, az a szeretet, ahogy fogadtak idősebb lelkésztársaim, ahogy felajánlották a segítségüket. Láttam, hogy oda akarnak állni egy kezdő, tudatlan ember mellé, és a saját tapasztalataik révén minden segítséget meg akarnak adni. Őszintén fogadtak, és nemcsak azért, mert én az apám fia voltam.

Szorosabbá a kapcsolat az erdőszentgyörgyi lelkész Cseh Zsolttal, a gyulakuti lelkész Várbeli Pistával⁷⁹, és később a gegesivel, Fülöp Dénessel vált. Rendszeresen találkoztunk, közös bibliaórákat, áhítatokat tartottunk. Cseh Zsolt Fülöp Ferenctől⁸⁰ átörökölte a holland teológiai anyagot, úgyhogy holland teológiai irodalmat meg prédikációs irodalmat ismerttetett meg velünk. Vettem egy biciklit s akkor ezekre a helyekre el tudtam menni.

Ez a kapcsolat méginkább elmélyült, amikor családost lettem, s az megint olyan magától értetődő volt, hogy eljöttek felkeresni minket. Az idősebb generáció mindenképpen példamutató volt számomra. Péterfi Laci bácsiékat, Gönczit, Székely Andrást, de másokat is nagyon tiszteltem, ők pedig engem valami érthetetlen jósággal vettek körül. Egyfelől tehát a barátok, a lelkész kollegák, másfelől a gyülekezetben a gondnokok és a presbiterek közül nagyon sokan, meg az egyszerű emberek és néhány pedagógus segített abban, hogy túléljük a hétköznapokat.

Egyházmegye

Az egyházközség 1967-ig a Nagymarosi Egyházmegyébe tartozott, amelyik Parajdtól az egész Küküllő-mentét, az egész Nyárád-mentét magába foglalta. Száz, száztíz körül volt a gyülekezetek, az anyaegyházak száma, egy hatalmas monstrum volt. Száz és egynéhány gyülekezetet átfogni akkor sem sikerült volna, hogyha éppen erre több lehetősége van Barabás Benedeknek⁸¹. Én szerettem őt. Egyszerű, közvetlen emberke volt, aki mindig nagyon emberséges volt a lelkészekkel, de a közvetlen közelében, a munkatársai között volt egy pár olyan, aki jobban a hatóság befolyása alatt állt, mint Benci bácsi. Bíró Sándor⁸² héderfáji lelkipásztor, esperes később egészen más volt, mint Barabás Benedek. Távolságtartó, szigorú. Szerettük őt, de már nem volt meg az a hangulat.

A havonkénti találkozásokon a lelkészekkel igazából nem tudtuk egymást megismerni. A lelkészértekezletek meglehetősen merev szabályok szerint működtek. Ott mindig volt egy politikai előadás, amit kivétel nélkül mindig a kerület írt meg. Mindig volt a lelkészértekezleteknek egy felelőse: vagy a püspök jött le, de volt, amikor édesapám, volt, amikor Kozma Tibor. Ők szemmel tartották azt, ami ott történt, s valószínű, hogy referáltak is róla. Természetesen a kultuszinspektor is ott volt. Végiguntá az egészet, és nagy bölcsen mindig beleszólt, főleg a politikai előadásba, ami általában egy aktuális békepolitikai program volt, de amikor történt valami világpolitikai esemény, akkor ahhoz fűzték a mondandót.

Mindig volt egy teológiai előadás is. A teológiai tanárok ezeken nem szerepeltek, nem engedték meg nekik. A lelkészeket szólították meg, és adták fel nekik a leckét, vagy kérdezték meg, hogy mi az, amivel elő tudna egyik-másik állni. Még megválasztott lelkész sem voltam, s már én is előadást kellett tartjak. Szerencsére volt nekem egy teológiai dolgozatom, azt vittem oda be. Én ezt nagyon jó néven vettem, hogy nemcsak az úgynevezett nagyokosok szerepelhettek, hanem engedték, hogy megkínlódjon az a kezdő lelkipásztor is. Ezt én annyira szerettem, hogy később, amikor már esperes lettem, és az egyházmegyébe bekerült egy-egy fiatal, akkor nem úszta meg, hogy az első-második lelkészértekezleten az előadást ne ő tartsa. Én úgy láttam, hogy ezt nem teherként élik meg, hanem olyan feladatnak, amivel ők bizonyítani tudják azt, hogy felkészültek s helyük van a lelkipásztori közösségben.

'67-ben történik az egyházmegyék nagy átszervezése, akkor bomlik fel a Nagymarosi, akkor válik el a Szilágyság az Erdélyi Kerülettől és kerül át Váradra. Érdekes, hogy a mindent vissza elv alapján nem jutott eszébe senkinek '89-ben, hogy ezt visszacsinálja –Tőkésnek sem jutott eszébe. Akkor kerültünk át a Küküllői Egyházmegyébe, ami felnyúlt egészen Szovátaig, és onnan le Királyfalváig. Szóval egy új közösség, egy teljesen új világ lett akkor. A központ Dicsőszentmárton volt és Szováta. Hol ide mentünk, hol oda mentünk – általában Dicsőbe, mert ott volt egy gyülekezeti terem s akkor oda meg lehetett húzódni.

Váralja (1971-1982)

A kolozsvári rokonság, főleg Emesének a rokonsága többször indítványozta, hogy mozduljunk kicsit közelebb Kolozsvárhoz. Én nem voltam úgy Kolozsvárhoz nőve, mint Emese, de érdekes hogy ő sem indítványozta ezt soha. Ez mindig a Tonk szülőktől jött: „*Nem próbáljátok meg?*” Van is ott, Torda mellett egy gyülekezet, Harasztos, oda tapogatóztam. Végül is nem sikerült. Makfalvára kacsintgattam még, de oda sem sikerült. Ma már eléggé elképzelhetetlen, hogy egy püspökhelyettes fiának ne sikerüljön... Nem vesztességként élem meg ezeket, mert azt vallom, hogy tíz évet kell legalább eltölteni egy gyülekezetben azért, hogy az ember tudjon emlékezni. Tíz év alatt annyi jó összegyűl, hogy akkor van mire emlékezni!

Van egy álmközösség, és együtt lehet a család

Amikor a Küküllői Egyházmegyébe kerültünk, folytattuk jó szokásunkat, és meglátogattuk az új lelkipásztorokat, gyülekezeteket. Így jutottunk el Csiha Kálmánéhoz is Gógánváraljára. Már ismertük őket, főleg Emesét⁸³, aki tősgyökeres kolozsvári volt. Azt a rajongást, amivel ők Gógánról és Váraljáról beszéltek, nem lehet leírni. Számomra teljesen érthetetlen és értelmezhetetlen volt. Rosszat is mondtak, de azt is kacagva, humorosan, és jó véleményünk volt arról, hogy ők milyen világban élnek. Szó sem volt még akkor arról, hogy elmennek.

Igazából akkor kerültünk közelebb Kálmánhoz, amikor egyházmegyei választás volt, és őt akartuk az egyházmegye missziói előadójának. Volt egy másik jelentkező is, Albu Zoli⁸⁴, akkor radnóti lelkipásztor. Az egyházmegye megválasztotta Csiha Kálmánt, de behívta őt Tankó, a kultuszinspektor, és addig gyomrozta, amíg lemondott. Le kellett mondania anélkül, hogy a hivatalát átvette volna, és Albu lett a missziói előadó. Akkor létrejött egy nagy összeesküvés Kálmán érdekében. Éjfélig és hajnalig jártunk le-fel a szobában Fülöp Dénessel, azon töprengve, hogy lehet érveket gyűjteni, s hogy lehet ezt az egész helyzetet megoldani. Nem sikerült, viszont ez az ügy összehozott minket.

Amikor Kálmánék lehetőséget kaptak arra, hogy elmenjenek, megkérdezték, hogy nincs-e kedvünk Váraljára jönni. A kérdésük után közvetlenül a tanügyben is történt valami. Volt egy sóváradi tanár, aki akkor még Gógánban tanított, és amikor szóba kerül a Váraljára való átjövételünk, ők is megbeszéltek Emesével azt, hogy cserélnek,

s ebbe beleegyezik mind a két iskola, és a helybeli tanárok is szeretettel fogadják Emesét. Így erősödött meg abban, hogy ez a döntés nem teljesen értelmetlen. Igaz, hogy nincs semmi bajunk Hármásfaluban, nem égető szükség az elmozdulás, de itt egyfelől van egy álmközösség, másfelől együtt lehet a család, vége lesz az ingázásnak, márpedig három gyermekkel az ingázás nem egy leányálom. Így hoztuk meg a döntést. A kapcsolat Váraljával tehát egyfelől Kálmánéknak a lelki közelsége miatt, másfelől a „családegyesítés” iránti vágy miatt alakult ki.

Hármásfalut nem lehetett az akkori Váraljával összehasonlítani. Nem volt egy nagyon lelkes és lelki beállítottságú társaság. Okosak voltak, értelmesek voltak, bölcsek voltak, nagyszájúak voltak – főleg a szentistvániak –, de igazi melegséget nem sokat lehetett kapni tőlük.

Én nem bántam meg soha ezt az akkor tényleg sokak által nagyon-nagyon furcsának tartott lépést, még ha bizonyos kényelmi hátrányokkal is járt. Elsősorban azért, mert nem volt kész a lelkészi lakás. Még a Fogarasi Sámuel⁸⁵ által, az 1700-as évek végén épített lakás volt meg: nagyszoba, két kis szoba és a gyülekezeti terem. Ez az állapot egy éven át tartott. Ősszel érkeztünk meg, és következő tavasszal fejezték be az épületet. A másik hátrány a közlekedési lehetőségek hiánya volt. Az útviszonyok rosszak voltak, de volt egy autóbuszjárat Segesvárra. Nagyon jó volt az, hogy Segesvárra be tudtunk menni. Igaz hogy korán érkeztünk – bátyáméknak⁸⁶ hatkor fel kellett kelni –, de volt hova menjünk. A gógáni gazdaságnak is volt két teherautója, velük is ki lehetett mozdulni, amikor volt hely. Akik hozzánk jöttek, azok vállalták az utazás viszontagságait. Édesapámnak akkor már volt autója – a svájci barátjától kapta –, ők autóval jöttek ki, Juhászék szintén. A család is örömmel nyugtázta, hogy végre Emese helyben van, és nem kell az ingázásra energiát fordítson. Ez az én szolgálatom szempontjából is mérföldkő volt.

Volt egy bemutatkozó szolgálat, arra rábólintott a falu. Akkor beszélgetni nem lehetett, úgyhogy nem tudták, hogy mi van a zsákban: macska-e vagy pocegér [*patkány*]? A beiktatónkra eljött a szentistváni gondnok, hozott egy csokor rózsát, és úgy adta át, hogy minden szál egy confirmáló növendék küldeménye. Mondta a nevüket: ezt Erzsike küldi, ezt Jolánka küldi...

Megalakul a magyar osztály – és a román nem

Váralján nagy meglepetés fogadott, mégpedig az, hogy megindul az iskola, és nincs magyar osztály a felső tagozaton. Kérdezzük, hogy mi a csuda történt, és akkor elmondták, hogy az igazgató – aki a többségi nemzet tagja volt – eljárta a falut azzal, hogy kéri a szülőket, aláírásukkal igazolják, hogy könyvet rendelnek a gyerekeknek. Mikor ezt az aláírás-ívet megkapta, akkor föléje azt írta: *„Kérjük, hogy a gyermekeink a többségi nemzet nyelvén tanulhassanak.”*

Rettenetesen fölháborított ez a dolog. Nem akartuk ezt hagyni, főleg így, átveréssel. Nyugodtan mondhatták volna azt, hogy nem elég kilenc gyermek – mert kilenc ötödikes lett volna abban az évben. Megosztottam ezt a gondot bátyámmal, és ő azt mondta: *„Hát ezt ne hagyjátok! Az államtanács mellett van egy magyar problémákkal foglalkozó bizottság, amelyiknek egy kolozsvári egyetemi tanár az elnöke”*. Ő írta meg a folyamodványt a bizottsághoz, amelyben feltárta ezt az egész helyzetet, mi pedig kértük – a szülők nyilván most már aláírtak egy újabb folyamodványt – annak a réginek a megsemmisítését. Vártuk az eredményt. Egyszerjön a bonyhai igazgató a kultúrigazgatóval, és azt mondják, hogy a tanügyminisztérium jóváhagyta kilenc gyermekkel a magyar osztályt, viszont mivel a román osztályba csak három gyermek lett volna, azt nem tudják megindítani három gyermekkel. Egy olyan helyzetbe estünk, amikor megalakul egy körülbelül fele-fele arányban magyar-román faluban a magyar osztály, és a román nem. Igaz, ők lemehtek volna Bonyhára, de azt mondták a szülők, hogy nem engedik a gyermekeket iskolába, inkább várnak egy évig, s akkor összezsápolják őket a következő évfolyammal. Ennek ellenére a tantestület nagyon pozitívan viszonyult az egész kérdéshez. Akkor még a tantestület nagyrésze magyar volt, s a magyar gyermekek száma is magasabb volt, mint a románoké, dacára annak, hogy akkor még Kundonis voltak gyerekek, és azok a szász gyerekek is ide jöttek, és a román tagozatra iratkoztak be.

Abban az időben tiltották a tanügyieknek az ingázást. Itt laktak a faluban a tanárok, és emiatt sokkal jobban összenőttek gondolkozásban a faluval, részei voltak a falunak. Jó hangulatú, értelmes, felkészült társaság volt. Legalább három éves főiskolai képzettsége mindeniknek volt. Nagyon össze tudunk hangolódni abból a szempontból, hogy valamit ezért a faluért tenni kell.

Váralji szolgálat: alaphang és harmónia

Nem lehetek soha eléggé hálás Csihának, hogy leütötte azt az alaphangot, amire már csak rá kellett a harmóniát építeni. Nem kis feladat volt legalább úgy végezni a munkát, ahogy Csiha, aki, ez az igazság, nagyon magas mércét állított fel – egyrészt az igehirdetési megnyerő stílusa által, másrészt az által a közvetlenség által, amivel ő mindenkiel elbeszélgetett.

Az első benyomásaim nagyon jók voltak: a templom tele volt. Korábban én igazából tele templomot nemigen tapasztaltam. Atosfalván még összejöttek, de Szentistvánon kevesen jártak, Csókfalván még kevesebben. Itt egyben ott volt a falu. Akkor 500 léleknél is több volt a gyülekezet, minden évben jóval több volt a keresztelés, mint a temetés. Volt egy remek presbitérium, a kurátor teljes mellszélességgel ott állt, nem is annyira mellettem, mint az egyház ügye mellett. Ősszel, amikor idejöttünk nem mehettünk családlátogatni, de ott voltunk a mezőn, kimentünk az aratásba. Jött a szüret, hol ide, hol oda hívtak. Akkor még megvolt a Mogyoróstól kezdve egészen a Sinkáig minden oldalon a szőlő, és azok a szüreti közösségek nagyon jók voltak. A szüreti alkalmak mindig énekes, kórusos találkozóval végződtek, ahol nem kellett inni ahhoz, hogy a vidámságunkat és a jókedvünket énekben is kifejezzük.

A három gyermek sokat segített a beilleszkedésben, mert a gyermek mindig összekapcsol a gyülekezettel. Lehet, hogy velünk szemben fenntartásokkal voltak, de a gyermekekkel szemben soha nincs fenntartás, hanem befogadás, elfogadás, és szeretet. Feleségem az iskolás gyerekek által a falut hamarabb megismerte, mint én. Szinte minden háznál volt gyerek, és akkor teljesen természetes volt, hogy a tanárnak, a tanítónak meg kell ismerni a gyermek környezetét, arról jelentést kellett írni, arról naplót kellett vezetni. A családlátogatást viszont együtt csináltuk: én elindultam a presbiterrel, s amikor lejártak az órái, akkor Emese is csatlakozott. Együtt vettünk részt a temetéseken is. Azóta egy ideig három széket tettek ki az udvarra az asztal mellé.

A látogatások, az ünnepek, a keréklegurítás⁸⁷, mind új volt nekünk. Azt éltük meg, hogy nem az Isten akarata ellen való volt az a döntés, hogy beástuk magunkat ide, „ebbe a lyukba”.

A család is nagyon jól fogadta a váltást, nagy szeretettel látogattak minket. Apósom még nem volt nyugdíjas – édesapám már igen –, és gyakran jöttek. Amikor édesapám

a 75-öt betöltötte, elkezdődtek a családi találkozók, nálunk is volt kettő. Ezek a családi találkozók annyira jól estek! Más egy összetartó család, és más az, ahol csak nyomják a kütyüt, és így küldik egymásnak a jókívánságokat (vagy küldik el egymást a melegebb vidékekre).

Tavasszal befejeződött a parókia bővítése. Feltétlen tiszteletre méltó volt az, ahogyan János bácsi, a gondnok rendezte a közmunkával kapcsolatos dolgokat. Ha a mester valamit mondott nekem, én csak a kurátornak kellett megmondjam, a többi már nem tartozott rám. Nagyon jól működött az, hogy ő szólt egynek, az szólt a következőnek addig, amíg 10-15 ember össze nem gyűlt arra a napra. Ha meg akartam őket kínálni valamivel, elfogadták, de ez sem volt mindig kötelező.

Gógán és Váralja közösen rendezett olyan kulturális alkalmakat, amelyek hosszú évekig megmaradtak az emberek emlékezetében. Volt egy nagyon emlékezetes ballada est. A kultúrház egyik szobájában könyvtár volt, időnként eljött egy-egy színtársulat vagy a népi együttesek⁸⁸ a csapata, de volt itt öreg táncosok találkozója is. Mára már elképzelhetetlen módon verődött össze a falunak apraja-nagyja ezekre az eseményekre. Természetes volt, hogy az öregeknek a gyűrűjében folyt a fiatalok élete: a multság, a tánc, az ének, a vidámság, és az öregek, mint valami zsúri, osztályozták a társaságot adták össze a pluszt a mínusszal. Minden ott játszódott le a falu szeme láttára.

Az esküvőkre mindig meghívtak, el is mentünk, általában éjfélig maradtunk. Nem várták azt, hogy ajándékozzunk. Ezek az alkalmak imádsággal kezdődtek és végződtek, és az *Adjatok hálát az Istennek* – kezdetű ének eléneklése elmaradhatatlan volt. Nem volt ott karmester, maguktól kezdték el.

Zsigmond Gézáék épp abban az időben jöttek át Dányánból Gógánba, amikor mi megérkeztünk, és ez nagyon jól jött nekünk. Nagyon jó kapcsolat alakult ki közöttünk, amiből érdekes módon nem lett gyülekezeti közti kapcsolat. A váraljiak egy kicsit mindig csúfondárosak voltak a gógániakkal. Amikor Gézát megválasztották – a vállamig érő kis ember volt –, akkor a váraljiak így köszöntek a gógániaknak: „Békesség Istentől! – a ti papotok csak ekkora!” Volt egy próbálkozás, amikor össze akarták hozni a két falut, de nem sikerült. Kulturális téren párhuzamosan folytak az események. Mi a *Csáki bíró lányával* – Szentimrei Jenő népballadából készített népszínművével – kezdtük, majd egy Tamási Áron darabbal folytattuk. Ők már eleve belevágtak az *Úri muriba* és a

*Néma Leventébe.*⁸⁹ A próbák és a próbálkozások megint közösséget teremtettek. Összehozták az embereket, együtt izgulhattak egy előadás sikeréért. Ezt megint nagyon szerette a falu, és méltányolta, hogy vannak ilyen alkalmak.

Megismertük az ortodox lelkészt, a kundi szász lelkészi családdal is megismerkedtünk. Volt olyan időszak, hogy három papné tanított az iskolában. Kitalálni sem lehetett volna jobban, hogy így összeverődünk.

Volt egy ragyogó jó orvos, aki rettentő részeges volt, de a mesterségéhez nagyon jól értett. Vele sokat nem bratyiztunk, mert ha egyszer valahova beült, akkor nagyon nehezen tudott felállni, és nem az ittassága miatt, hanem azért, mert belelendült az éneklésbe. Amikor Anikó lányom egy ízületi gyulladást kapott, akkor ő volt az, aki ezt felfedezte, és mint körorvos sűrűn beirányított Vásárhelyre- Anikó több mint 2 hónapot volt kórházban.

Az egyik közelebb volt hozzánk, a másik távolabb, de egy csapat volt az egész falu.

Sok ház épült abban az időben. A mesterembert megfizették, a többi munkát kalákában⁹⁰ végezték el. Három nagy kőműves csapat volt a faluban, az egyik vezetője Nagy Márton.⁹¹ Jól kerestek, sok munkájuk volt, de már korábban Biró Pistával nagyon jó viszonyba került Marci, Biró Pista kezdte tanítani őt az orgonálásra. Kántora lett a gyülekezetnek, majd rövid ideig gondnoka is. A lelki hatást megint csak Kálmántól kapta meg arra nézve, hogy ezt az egész dolgot lehet komolyan is venni. Indítást kapott arra, hogy tanuljon. Elvégezte a középiskolát Erdőszentgyörgyön, és elindult a teológiára.

Kepe-rendszer volt. Ősszel volt egy kepezés és tavasszal: ősszel hozták a búzát, tavasszal a kukoricát. Ez egy előre kitűzött napon történt, ilyenkor elvárták, hogy legyen egy pohár pálinka. Ki lehetett abból a gabonából jönni, mert maximális áron kellett átszámítani a gabona értékét. Anyagilag sem volt rossz ez a váltás – feleségem is megkapta a tanári fizetést –, de nem ráztuk a rongyot. A faluban minimális költsékeségi lehetőség volt, s az üzletekben akkor, a hetvenes években már elkezdődött a nagy spórlás. A boltosok, ha csak lehetett, kiségitettek vagy megkíméltek – attól például, hogy ha cukrot osztottak, akkor nem kellett mi vigyüncserébe rucát vagy csirkét. Ilyen is volt: adunk, de akkor hozzatok!

A telet igyekeztünk nagyon kihasználni, nemcsak a színdarabozás, hanem a gyülekezeti foglalkozások tekintetében is. Csütörtökönként bibliaórák voltak – a bibliaórákon egy elég rövid igei bevezető után egy kisebb előadást tartott valamelyik kolléga. Százan is voltak ezeken az alkalmakon, a szülők a gyerekeket az ölükbe vették. Persze akkor is voltak nagyon hűségesek, és voltak, akiket böködni kellett. De a böködés, az nem rám tartozott, vagy nem annyira az én dolgom volt, mint amennyire a gondnoké vagy a presbitériumé. Ha valaki nem végezte a munkáját, elszámoltatták, a fejére olvasták. Volt egy nagyon sodró réteg, amelyik vitte magával a többit is.

Építkezések

Attól kezdve, hogy idejöttünk, majd' minden két évben volt valamilyen javítás, építkezés. Minden évben nem, mert úgy gondoltuk, hogy kell szusszanás is. Akkor rendkívüli adománnyal történtek ezek a dolgok, semmi külső segítségre nem számíhattunk.

A parókia után következett a 90 méter kerítés. Megkértem Keresztes Gyulát⁹², hogy tervezzen a műemlék templom köré egy oda illő kerítést. Ő tervezett is egy nagyon szép kőkerítést, amit egyrészt anyagilag nem bírtunk volna fedezni, másrészt lezárta volna azt az egész teret. Ha most az ember ránéz a templomra és a parókiára, az a jó, hogy át lehet látni a kerítésen. Lehetne sokkal stílusosabbat csinálni, de akkor ennek is kellett örvendeni.

A kerítés után a járda következett, majd a harangláb. A harangláb javítására az adott parancsot nekünk, hogy Margitkára rázuhant a fa. Az nagyon megdöbbenett minket. Az istentisztelet után megálltunk beszélgetni – mert mindig volt egy beszélgetés a templom előtt –, én bejöttem, és éppen csak beértem, a palást még a kezemen, amikor hallottam a zuhanást. Rögtön kiszaladtam, de akkor már szegény ott feküdt a földön. Két leányát kézenfogva jött ki a templomból, amikor egy vastag ág a kőrisfáról lezuhant, a földre érve megpattant és őt hátulról telibe kapta. A gerince, a feje apróra tört, nem lehetett segíteni rajta, úgy ömlött belőle a vér, mint a patak. Nagy rémület, nagy jajveszékelés. Más nem sérült meg, a két kislány is megúsza. Itt boncolták fel a kertben szegényt – kijöttek az ügyészségtől, felvették a jegyzőkönyvet. Érthetetlen dolog volt, hisz a legcsendesebb szél sem fúj, a fa sem volt korhadt.

Hogy ne essen rá a fa a toronyra, és hogy a fa árnyéka ne fokozza a zsindegykorhadását úgy döntöttünk, hogy arrább visszük a haranglábát. Ismét megkérdeztem Keresztes Gyulát, és ő azt mondta, hogy nem tanácsos ebbe a rendszerbe beavatkozni; cseréljük ki az alsó korhadt gerendát és hagyjuk továbbra is a földön állni a haranglábát. Mi úgy gondoltuk, hogy ha már visszük, akkor emeljük meg, hátha jobban hallszik a harangszó is, és nem korhad úgy az alsó gerenda sem. Megöntötték az alapot és felemelték. Nem bontották le, még a harangot sem vették le. Hol itt emelték, hol ott emelték, mindig pöcköltek rajta, s akkor egyszerűen átcsúszatták az új alapra. Peti Mihály volt ennek a mestere, még el is káromkodta magát egyszer – azt hittem, hogy akkor rádől a torony –, mert úgy látta, hogy rosszfele indul el a görgőkön. Izgalmas dolog volt, de mindenki örvendett a sikernek.

Ezekkel a munkálatokkal folyamatos tudott maradni a közmunka is. Nem emlékszem, hogy valaki kimaradt volna ebből a sorból, mert akkor más volt az élet sodrása.

A gógánváraljai kórus

Udvarhelyen Tompa László⁹³ felesége tanított engem zongorázni, megszerettem a zenét. Tompa Lászlóné elviselt engem, az én botladozásaimat. Valószínű, hogy sok kényszerűséget okozhattunk a költő urának, mert olyan világfájdalmasan vonult át mindig a belső szobából a fürdőszobába. Nem tudtam én soha brillírozni, de egyszer a Teológián is játszottam egy önképzőkori előadáson, talán a második rapszódia. Ha az ember csak azért tanul zenét, hogy maga megszeresse, akkor már megéri, mert ha nem szereti a zenét, egy világ kimarad az életéből, egy nagyon szép világ. Gyula bátyám is tanult hegedülni, Laci nem tanult, de jól orgonált, teológus korában nagyon sokat gyakorolt, és ő vezette sokszor a préceseken az énekeket. A családban az éneklés nagyon divatos volt. Amikor Emesével összekerültünk, akkor mi is sokat énekeltünk – egyházi éneket mindig, de mást is. Inkább az egyházi énekekre emlékszem, amiket mindig szerettünk együtt énekelni.

Megvolt tehát az alapképzésem, s azt már említettem, hogy Hármassfaluban is próbálkoztam a kórus alapítással. A gógánváraljai kórus megalakítását Csiha Emesének lehet köszönni – bár ő egy világi kórust hozott létre. Amikor megérkeztünk úgy éreztük, hogy azokat, akiket ő már kipróbált érdemes tovább foglalkoztatni.

Bekapcsolva azokat a férfiakat is, akik a dalárdában részt vettek, megalakítottuk a gyülekezeti kórust. Kerültek kották, megtanultuk, és főleg a gyülekezeti alkalmakkor énekeltünk. Nem volt akkor nagy mászkálás, vendégszereplés, de ez is egy olyan alkalom volt és egy olyan lehetőség, ami megint csak összehozott húsz embert vagy néha még többet is. Állítom, hogy nemcsak a nagy összejövetelekre van szükség, ahol imponzánssal ott vagyunk ezren vagy tízezren, hanem ezekre a kis csoportokra is. Ezek összeadódnak, ahogy a test sejtjei vagy szervei.

A férfidalárda nagyon büszke volt arra, hogy ők a temetéseken énekelnek és mennek kántálni. Megtöltötték a ház elejét, amikor énekeltek. A dalárdának volt egy bizonyos szervezete, amibe én nemigen tudtam belemenni. Amikor felajánlottam, hogy megtanítok nekik egy-egy új éneket, nem egyeztek bele, hogy én kézbe vegyem őket. Ők teljesen autonóm módon intézték magukat. Időnként összejöttek családotól is. Olyan is volt, hogy odaültem a zongora mellé, ők énekeltek, s ennek szintén családi hangulata volt. Én odatartoztam, ők hozzám tartoztak, s ez így volt jó.

Az életünk hétköznapjaiban is és ünnepnapjaiban is nagyon jól pörgött, és ha rákérdezett valaki, hogy: „*Nem bántátok meg te, hogy elástátok magatokat?*” – akkor nyugodt lélekkel mondtuk: „*Nem, köszönjük szépen, nagyon jól vagyunk!*”

Az öröm forrása

Cseperedtek a gyermekek, Lajos már tízéves volt, a lányok nyolc és hat – és akkor jött a meglepetés. Csak azért volt meglepetés, mert tudtuk azt, hogy Rh-összeférhetetlenség van köztünk, ez kiderült már Réka születésekor, amikor apósom vércserét kellett csinálnia neki Kolozsvárt.

Ez az Rh-ügy volt az egyetlen dolog, ami feljogosította volna Emesét arra, hogy mesterségesen megszakítsák a terhességet. Együtt mentünk Dicsőbe, meg is kapta az engedélyt, épp az időpontot kellett volna még megbeszélni. Beültünk egy kávéra egy cukrászdába, egymásra néztünk. Tulajdonképpen egyikünk sem nyugodott bele abba, hogy itt megszakítsunk egy induló szép dolgot. Apósom sem tudott semmi biztosat mondani arra nézve, hogy ha megtartja, mi történik. Az volt a veszély, hogy már a magzati időben elkezdődik egy deformáció és nem normálisan jön a világra.

Egymásra néztünk, és Emese megkérdezte: „*Mit csináljunk?*” Én rá háritottam a felelősséget, ő meg reám.

Végül is ő volt a bátrabb, és ő mondta ki: „*Én nem megyek kés alá! Én rábízom ezt az egész dolgot az Istenre. Ő adta, és Ő döntse el azt, hogy számomra az öröm forrásává teszi vagy pedig a bánat forrásává*”. Felderültünk, a gombóc eltűnt a torkunkból, és hazajöttünk. János bácsi, a kurátor tudta meg leghamarább a gondunkat, és olyan kedvesen mondta: „*Tiszteletes asszony, ne búsuljon, az Isten, ha bárányt ad, legelőt is ad hozzá!*” Lehet, hogy azt gondolta, anyagi okok miatt gondolkozunk az abortuszon, pedig akkor eszünkbe sem jutott ilyen, hogy négy gyermek, az sok. Hála Istennek, semmi károsodás nem történt; néhány furcsa seb volt Istvánka testén, de azok lehulltak, és az újszülött beragyogta az életünket.

Marosvásárhely (1983-2003)

A nyolc osztály elvégzése után a lányok Udvarhelyre, Lajos Vásárhelyre ment középiskolába, ami bizonyos nehézséget jelentett, de ez nem motivált eléggé minket a helyváltatásra. Amikor Mezőcsávás megürült, akkor már komolyan foglalkoztam azzal, hogy elmenjek oda, annál is inkább, hisz a Szabadi úton már Juhász András⁹⁴ volt akkor a lelkész, ő családtag, és neki jó kapcsolatai voltak Csáváson. Úgy nézett ki, hogy ezt a dolgot meg lehet oldani. Annyiban sikerült is, hogy meghívtak egy szolgálatra, aztán a végén nem mellettem döntöttek, hanem más mellett, aki ügyes fiatalemberként hely is állt sok időn keresztül – most ment nyugdíjba.

Csiha Kálmánék útján jutott tudomásunkra, hogy Vásárhelyen a missziói munka következtében van egy olyan terv, hogy új gyülekezetet hozzanak létre. '83-ban valósították ezt meg, mégpedig úgy, hogy Marosvásárhely két legnépesebb gyülekezte, a Kistemplom és a Ludas utca bizonyos részeket átadott az újonnan megalakuló gyülekezetnek. Csiha Kálmán akkor már a Kistemplomban szolgált, a Ludas utcában pedig Bustya Dezső volt a lekipásztor. Ők hozták létre az új közösséget. Ha jól tudom, akkor a kistemplomi gyülekezet adott le nagyobb lélekszámot, a Ludas utcai kevesebbet, de így is meghaladta az ötezret az új gyülekezet lélekszáma, aminek az élére kiszemelték Sárpataki Jánost, aki akkor Mezőpaniton volt. Ő rövid gondolkodás után igent is mondott, de amikor már meg

kellett volna hívni, akkor visszalépett azzal a kifogással, hogy a gyülekezet ragaszkodik hozzá és nem engedi el. Ezt követően pályázatot hirdettek.

Nagyon nagy volt az érdeklődés. 13 pályázó volt, mind derék emberek – Csáky Károlytól kezdve a régi gógáni lelkesen, Zsigmond Gézán át még sokan mások. Engem is biztattak, hogy adjam be a pályázatomat. Akkor úgy volt, hogy a gyülekezet, az esperes és a püspök is jelölt egy-egy személyt. A gyülekezet jelöltje Csáky Károly, a püspök jelöltje Zsigmond Géza volt, Kálmán esperesként engem támogatót. Mi hárman szolgálhattunk. Úgy emlékszem, hogy a Jelenések könyvéből az volt a textusom, hogy *“Az ajtó előtt állok és zörgetek”*. Mondták is a lányok, hogy ezt jól kiválasztottad: helyet kérsz magadnak a gyülekezetben, hogy téged válasszanak. Tagadhatatlan, hogy Kálmán befolyása érződött. Dezsőt nem ismertem annyira, ő mindig tartózkodó volt egy kicsit velem. A végeredmény az lett, hogy egyhangúlag megválasztottak.

De mi lesz Váraljával? Hát gondban voltak. Én szerettem volna, hogyha egyenes kerékvágásba kerül a dolog rövid időn belül. Innen-onnan hallottam Zöld Gyuri⁹⁵ mezőségi tevékenységéről – hogy milyen odaadóan csinálja, hogy törődik az emberekkel stb. Úgy éreztem, hogy ez itt nagyon fontos, hisz nemcsak a szószéki igehirdetést várták el a lelkipásztortól, hanem elsősorban a személyes kapcsolatot. Zöld Gyuri bele is egyezett, de mielőtt megjött volna a Kultuszdepartament jóváhagyása, visszalépett. Ez nagyon durva dolog volt, mert több, mint egy év telt el addig, amíg végül is Keszegh András⁹⁶ megválasztották. Én abba már nem folytam bele, megvolt nekem a dolgom Vásárhelyen.

A Szabadság-úti gyülekezet – kialakuló gyülekezettudat

Úgy mentem be – még az iskolai év megkezdése előtt – Vásárhelyre, hogy Darabont József gondnok hozott egy priccset az irodába. Azt én mindennap összehajtottam, hónapokon keresztül az volt az ágyam. Időnként Emese is bejött Istvánkával, és akkor ők is ott voltak. Összehúzódtunk úgy, ahogy tudtunk. Emese az iskolakezdésig még Váralján maradt, a tanévnyitón köszönt el. Egy darabig a Kistemplommal szemben laktunk, ott üritettek ki két szobát nekünk. Ez azért volt nagyon jó, mert közel voltak Kálmánék, ami nagyon sokat segített az első időben. Sok időnk nekünk a

haverkedésre nem volt, reggel nyolckor már ott voltunk az irodán. Emese vette át az irodai szolgálatot. A tájékozódásban sokat segítettek a kistemplomi gyülekezet kartotékrendszerei és Bustya Dezső füzetei. Nagy József⁹⁷ segédlelkész is nagyon precíz nyilvántartást tartott arról, hogy kikkel találkozik, milyen beszélgetések folynak le, és a családlapokon, a kartotékokon ennek nyoma maradt. Nagy Józsefnek intenzív volt a látogatása és a kapcsolata a gyülekezettel. A tájékozódásban nekem rettentő sokat jelentett, hogy nem voltam teljesen ismeretlen mezőn.

Havonta találkoztunk vásárhelyi lelkipásztorokként. Ezek a találkozások nem váltak vendégeskedéssé, hanem elsősorban arról szóltak, hogy bibliaóra után a közös dolgainkat, a saját ügyeinket megbeszéltük. Kicseréltük a kartotékokat, ha tudomásunkra jutottak átköltözések; meglehetősen nagy volt a mozgás már akkor a különböző városrészek között. Őszinte találkozások voltak olyan emberekkel, akiket én mélységesen tiszteltem. Tiszteltem Bustya Dezső missziói töltetű hozzáállását a gyülekezeti munkához, hogy ő ezer-kétezer egyháztagot meglátogat egy évben, tiszteltem Szabó Frigyesnek az adminisztrációs elkötelezettségét, pontosságát, Kálmánnak az emberi kapcsolatok terén megnyilvánuló közvetlenségét. Mester István vártemplomi lelkipásztor volt persze a tekintély; ő maga nem járt családokhoz, de mindenkit ismert és mindenkit leszólított a városban. Amikor Mester nyugdíjba ment, akkor hívták meg Szászrégenből Fülöp Dénest.

Első lépésként mindenik kollégát meglátogattuk, majd a presbitereket látogattuk végig. Megismertem azt a vezetőséget, amely a két gyülekezet presbitériumából választás nélkül állott össze a lélekszám arányában. A presbitérium egyik része Bustya Dezső hagyományait, érzésvilágát, szolgálati módszerét tartotta jónak és ehhez ragaszkodott, a másik, Kálmáné, inkább intellektuális társaság volt. Végül is nagyon jól jött ez, mert amit az egyik nem értett, azt a másik hozta és vice versa. A gondnok a Ludas utcából került ki, a főgondnok, Pécsi István a kistemplomi gyülekezetből, a presbiterek vegyesen. Pécsi István valahonnan a Szilágyságból származott, úri családból, úgy kerültek Vásárhelyre. Gyakran emlegette és mutogatta a régi kastély fényképét. Végtelenül szerény, minden hányavetiségtől mentes ember volt feleségével együtt. Végtelenül sok ragaszkodás volt bennük és türelem. Ez abban nyilvánult meg, ahogy engem vezetgettek és tanítgattak. Darabontot is szerettem, ő megvolt a maga CE-s⁹⁸ merevségében, de ez az igényesség nekem tetszett, mert segített abban, hogy ne csússzak el egy felszínesebb irányba. Harmincnégy tagú volt ez a presbitérium. Én

rivalizálást egyáltalán nem vettem észre, jól kiegészítették egymást. Rendkívüli módon szerettem ezt a tisztkart.

Érdekes módon hamar kialakult az úgynevezett gyülekezet-tudat. Nem emlékszem arra, hogy valaki suttyomban visszajárt volna korábbi gyülekezetébe – pedig teljesen megérttem volna. Megszokja az ember a helyet, megszereti az igehirdetőt, ismeri azt, aki mellett szokott ülni.

Parókiavásárlás

Érdekes dolog, hogy már Váraljára érkezésünkkel is a lakás-kérdés volt az, ami félig-meddig megoldatlan volt. Vásárhelyen erre még egy lapáttal rátettek, mert ott egy Vihar utcában vásárolt lakóházat alakítottak át imaházzá – illetőleg annak két szobáját csapták össze. A harmadik szobában, amit irodának rendeztek be, lakott Nagy József, mint segédlelkész. A lényeg az, hogy parókia egyáltalán nem volt.

Kocsis János vártemplomi és egyházmegyei főgondnok irányításával terveztek egy épületvásárlást az Azúr utcában. Egyszintes, pincelakásos épület volt, és amikor megnéztük, akkor azt mondtuk, hogy hát ez valószínű nem lesz alkalmas. Lakásnak sem volt elég tágas, de szükség volt egy egyházközségi irodára is. A visszautasítás elég rosszul esett azoknak, akik ezt az épületet kiválasztották, de megértették és tudomásul vették. Jött nemsokára a hír, hogy a Vihar utcában, az imaházhoz közel van egy kétszintes ingatlan, és bár két család lakik benne, egyszerre akarják eladni az egész épületet. A vásárlás úgy vált lehetségessé, hogy a Kistemplom is és a Ludas utcai gyülekezet is beszedte az egyházfenntartást, és az egyik negyvenezer lejt, a másik harmincezer lejt adott át az új gyülekezetnek. Ez akkor egy Daciának az ára volt. Amikor az eladók tudomására jutott a gyülekezet érdeklődése, tízszeresére emelték az árat. Valószínűtlenül magas ár volt az a hétszázezer lej, hisz akkor százhuszezerért egy háromszobás tömbházlakást lehetett vásárolni. Szóval volt ez a hetvenezer lej, és akkor a Kuratórium [*a vásárhelyi református gyülekezetek gazdasági szövetsége*] kiségitett még háromszázezer lejjel, de a gyülekezet is adakozott. A hirdetőtáblán heti rendszerességgel közöltük, ki adott, mennyit adott, megköszöntük. Amikor megvettük az épületet, nem sok pénzünk maradt, ez kétségtelen, viszont kényelmesen be tudtunk költözni.

Amikor Vásárhelyre bekerültünk, kellett valamilyen állásról gondoskodni Emesének is. Csak egy gondozói, lényegében takarítói állás volt. Takarítónőként kezdte, de az első perctől kezdve irodai szolgálatot végzett. Ez nagyon jó volt, mert jó kapcsolatot tudott kialakítani az emberekkel, megismerte a gyülekezetet. Az istentiszteleti alkalmakon mindig részt vett, bár a családlátogatásban nem tudott követni úgy, mint Váralján. Otthon volt a gyülekezeti életben, és remélem, hogy úgy emlékeznek rá, mint aki kedves volt a gyülekezettel, és gyülekezetépítő tevékenységet folytatott.

Alkalmak és tartalmak összetartozása

Nem volt teljesen reális az a nyilvántartás, amit én kaptam, már első perctől nem volt 5400 lélek a gyülekezetben, és nagyon nehéz volt naprakész állapotot megállapítani az állandó mozgás miatt. Akkor még 40-45000 reformátust tartottunk számon a kilenc gyülekezetben. Kálmán annyit engedett meg, hogy ha nem találunk valakit, nem tudjuk felkutatni, három esztendő után sincs nyoma, akkor évente ötven embert le lehet ezekből írni. A realitás talaján kellett állni. Aki ott volt, azzal kellett törődni, s nem azt kellett nyilvántartani, aki nem is volt ott.

A vásárhelyi gyülekezetek szaporodása egy nagyon intenzív családlátogatási kampánynak a gyümölcse volt, amit Kálmánék is csináltak. Én folytattam a családlátogatásokat. Magamhoz vettem a kartotékokat meg a füzeteket, de amikor bementem egy tömbházba, akkor a magyar neveket néztem, nem álltam meg azoknál, akik a nyilvántartásban voltak. Így sikerült évente negyven családot találni, ezek mellé minden évben jelentkezett még harminc önként. Akkor még az embereket otthon lehetett találni, nem voltak annyira elfoglalva és nem voltak olyan merevek. Ma már ilyen nincs, hogy becsengetek: "Én vagyok a lelkes!" – két lábbal billentenek ki, ha nem volt előre egyeztetve. Egy alkalomra emlékszem, amikor azt mondták, hogy most nem alkalmas a látogatás, de azt is meglehetősen udvariassággal.

Presbiter-képzési sorozatot indítottam, és emlékszem, hogy az ötödik vagy a hatodik felkészítőn értünk el oda, hogy megérkezel a kapuba és csöngetsz. De mi van azelőtt, amikor még sehol nem vagy, csak a tudatod s a küldetésed? A presbiterekkel elég hamar meg tudtuk alakítani a gazdasági csoportot, amelyik a pénztárt ellenőrizte havonta, vagy az ifjúsági-, diakóniai csoportot. A presbiterek is végeztek

családlátogatást; volt egy füzetük, ahova beírták az adatokat. Havonta egyszer eljöttek hozzám beszámoltak arról, hogy mit tapasztaltak, kijavítottuk azokat a tévedéseket, amik az én nyilvántartásomban voltak. Az elköltözöttek kartotékai átkerültek a másik gyülekezet nyilvántartásába. Emiatt soha nem volt nézeteltérés. Voltak olyanok, akik a Szabadság-úti gyülekezet területén laktak, de a Vártemplomhoz tartoztak, oda jártak és ott fizettek. Ezeket mind sikerült áthozni.

Nagy meglepetés volt számomra a gyermeksereg, amelyik ellepte az imaházat, és a fiatalság. Heti rendszerességgel találkoztunk, kirándulni jártunk, táborba mentünk. A presbiteri bibliaórák, a nőszövetségi bibliaórák természetes módon folytatódtak úgy, ahogy ezt annak idején megszokták az emberek a korábbi gyülekezetükben.

Én egy hét folyamán egy délelőtt voltam az irodában, illetve szombaton is ott voltam, mert akkor vallásórák voltak. Nagyon sok szolgálat volt. Vasárnap délelőtt két istentiszteletet tartottunk, másképp nem fértek be a hívek az imaházba. A konfirmációt nem tudtuk az imaházban tartani, a Gecse-utcai templomban tartottuk. Bustyánál például évente 200-300 konfirmáló volt, nálunk nem volt 50-nél több. Akkor még viszonylag fegyelmezettek voltak a gyermekek, én nem emlékszem, hogy különösebb gondom lett volna a fegyelmezés terén. Nem volt nagy beszélgetés, magam sem úgy indultam, hogy egy interaktív konfirmációi felkészítésre rá tudtam volna állni. Az ellenőrzés folyamatos volt, nem maradt az utolsó pillanatra, és szombatonként a kikérdezésben a presbiterek is segítettek. Nagyon sok felnőtt konfirmáló volt: egyszerű emberek, értelmiségiek, diákok. Volt egy orvostanhallgató – az apja román volt, ő meg sem volt keresztelve –, aki nem elégedett meg az egyhónapi felkészítő beszélgetéssel, hanem maradni akart, és vele tovább is folyt a beszélgetés. Két évvel ezelőtt Németországból hívott fel, és kedvesen emlékezett vissza azokra a beszélgetésekre.

Nagyon szerettem a különféle ünnepélyek megtartását, amikor a gyermekek nagy élvezettel és örömmel szolgáltak, és magukkal hozták a szülőket, nagyszülőket is. Ez missziót is jelentett a család irányába. Keresztelés évente 35-40 volt, de temetés ennek a duplája – olyan is volt, mikor egy nap négy temetés volt három temetőben. A temetés nem volt könnyű dolog, főleg azért, mert nem ismertem az embereket. Akárhogy igyekeztem, húsz év alatt sem tudtam minden házba bemenni. A temetés előtti beszélgetésekből próbált az ember tájékozódni, hogy milyen irányba induljon el az evangélium. Tudtam én, hogy az első mindig az ige hirdetése, de az alkalom s a

tartalom, az összetartozik. Ha nem tartozik össze, akkor nem jó se a keresztelezés, se az esketés, se a temetés. Magában az életben kell összefonódjon az ige és az alkalom, ha ez nincs, akkor baj van.

'90 után már segédlelkész is volt a gyülekezetben. Oszlott a feladat, nagyon jól meg tudtuk beszélni mindenikkel, hogy következzenek a szolgálatok. Az igehirdetési rendet még textus szempontjából is meg tudtuk beszélni. Igyekeztem őket olyan mértékben foglalkoztatni, ahogy magamat. Nem szerettem volna, ha bármelyik is azt érzi, hogy ő csak egy fika [kezdő], akit csak akkor vesznek elő, amikor éppen fontos. Ha az egyik délelőtt szolgált, akkor a másik délután. Az alkalmi szolgálatokat is megosztottuk.

Jól voltam a más felekezetű lelkészekkel: a római katolikus Lukács atyával, Ervin atyával, Pál atyával – akivel össze tudtuk hangolni a cigánymissziót is –, és az unitárius lelkésszel is.

A vásárhelyi lelkészek kórházlátogatást is végeztek. Még nem volt hivatalos kórházlelkész, úgyhogy beosztottuk magunk között, hogy ki melyik kórházba megy. Ebbe még a fiatalok is bekapcsolódtak, néha jöttek velünk, muzsikáltak. Én nagyon szerettem a találkozást ismeretlen emberekkel, mindig megtelve, meggazdagodva jöttem haza a kórházból.

Húsz év alatt Vásárhelyen sok nemzedék váltotta egymást. A presbitérium is lényegében nyolcvan százalékban megújult. Nem voltak könnyűek ezek a megújítások, mert megdöbbsentem azon, hogy mennyire nem ismerik a városi emberek egymást. Egy-egy tisztújításkor az én feladatom volt, hogy azok közül, akik rendszeresen járnak templomba, vagy akiket családlátogatás idején megismertem, javasoljak új embereket. Csak azért nem vettünk be valakit, mert valamilyen pozíciója volt. Ezt sajnos a Vártemplom gyakorolta, és ott olyan emberek is bekerültek a presbitériumba, akiknek lényegében semmiféle kapcsolatuk nem volt az egyházzal. Akik nálunk voltak, azok régi emberek, régi IKÉ-sek⁹⁹, régi munkások, régi földművesek. Többen hozták magukkal a falusi hűséget, ellentétben a ridegebb és távolságtartóbb városi közösséggel.

1989 – a változás lehetősége

Ahhoz, hogy a '89-es fordulat jelentőségét felmutassam, egyáltalán azt, hogy mi közünk volt a fordulathoz, visszatérnék Tőkés Laci¹⁰⁰ dolgára. Számomra ma már szinte érthetetlennek tűnik az, ami Tőkés Lacival történt. Segédlelkésként kapcsolatot tartott egyetemistákkal, aktívan foglalkozott a fiatalokkal. Az édesapja '83-tól nyugdíjas volt, és mint nyugdíjas hihetetlen energiával támadta Nagy Gyulát. Viszont mindezek hogyan vezethettek oda, hogy megfosszák a szolgálati lehetőségétől¹⁰¹, illetőleg felajánlják neki– ezt közelebbről tudom, mert Kálmán volt az, aki felajánlotta –, hogy mikor a dési segédlelkésztsége megszűnt, hogy jöjjön Uzdiszentpéterre? Persze, ismerve a Tőkések ambiciózus gondolkozását, ezt sértésnek is vehette szegény Tőkés Laci. Mégcsak nem is gondolkozott azon, hogy elfogadja. Azt nem értem, hogy lehetett egy, a munkáját jól végző és az egyház dolgairól nagyon értelmesen, nyitottan gondolkodó emberrel szemben ilyen eljárást lefolytatni. Vetési Laci¹⁰², aki évfolyamtársa volt, elmondta, hogy már teológus korukban az egyház reformjával foglalkoztak. Egy lázadó típusú fiatal gárda volt ez, amelyiknek a külvilág felé való nyitottsága magától értetődő volt.

Viszont ha ez meglepő, akkor mennyivel inkább meglepő az, hogy attól a Nagy Gyulától és attól az Erdélyi Egyházkerülettől, amelyik abban az időben a normálisabb egyházkerületi vezetőséghez tartozott, hogy volt képes Papp Lacihoz menekülni? Nem tudom, volt-e olyan riport, amikor erre rákérdeztek volna. Hiszen tudvalevő volt, hogy Papp Laci a legsötétebb módon szolgálta ki a hatóságokat és a leggátlástalanabban kezelte a lelkészeket.¹⁰³ Lényegében felfüggesztette a kánont. Ő határozta meg, hogy ki hova megy, nem volt szabad választás. Tőkést Papp Laci tette a temesvári állásba, ahol Peuker Leó volt, aki éppen úgy megfigyelés alatt állt, mint Tőkés. Később, kemény ellentétbe kerül Papp Lacival, ebben a vitában mellé áll a gyülekezet és az egész város, és ezzel ő olyan tőkét kovácsolt magának a közvélemény előtt, ami később nagyban segítette őt. Készült egy film is Magyarországon vele.¹⁰⁴

Ami Temesváron történik, az nem ér minket teljesen váratlanul. Jönnek a hírek, hogy őt elbocsátják – nem költözik ki, de mégiscsak kiköltözteti őt a hatóság egy kicsi faluba, Szilágymenyőbe. Vásárhelyen is volt állásfoglalás Tőkés mellett. A lelkipásztorok közül főleg Fülöp G. Dénes tartotta a kapcsolatot Lászlóval. Meghívta látogatóba a

Vártemplomba – amikor nem lehetett szolgálni –, és az a presbitérium keményen Tőkés-párti volt, és később is tartotta ezt a vonalat.

A másik dolog, ami közel hozott minket ahhoz, hogy értsük azokat az eseményeket, az volt, hogy Árus Jenőnek – aki akkor gondnokom volt és nagyon hűséges barátom is – a konzervgyárban igazgatója és barátja volt Király Károly.¹⁰⁵ Gyakran találkoztunk Árus Jenőéknél. Király Károly végigjárta a számléírást a Ceausescuval való együtt vadászástól odáig, hogy aztán ő is úzótt vadként került Vásárhelyre az úgynevezett igazgatói tisztségbe. Ő nagyon sokat beszélt arról, hogyan torzult el a politikai rendszer, hogy Ceausescu valóságos paranoiás lett, és ez az egész rendszerre rányomta a bélyegét. '89 decemberében egyfelől ott van Király Károly, másfelől ott van a Tőkés-vonal, és ezek készítik elő azt a hangulatot, amelyikben a lázadás már szinte magától értetődő. Ezt a világot, amiben élünk valamilyen módon föl kell számolni, ezt nem lehet tovább túrni, erről legalább beszélni kell.

'89 karácsonya körül észrevettem, hogy az ifi nyüzsgölődik. Időnként mondták, hogy ők még egy kicsit maradnának, tudják, hogy én fáradt vagyok, menjek haza. Karácsony szombatján derült ki, hogy ők egy karácsonyi műsorral készültek. Ez a műsor – bár nem arról szólt közvetlenül, hogy itt politikai változás van, de felsorakoztatott nagyon sok szép verset a magyar irodalomból – olyan színvonalas volt, hogy mindenkit mellbevágott. Másnapra már a Gecse utcába is elhívták a társaságot. Azóta is, amikor egy-egy verset hallok, amit ők is elővettek, akkor mindig újra és újra átélem annak a találkozásnak az emlékét.

Akkor már a városban is nyüzsgés volt, már elindultak a munkások a konzervgyárból, tüntettek, és hangos volt a város. Mi ezeken a tüntetéseken nem vettünk részt, karácsony nagyhatén volt mindez. Amikor már lövöldözés is volt, halálos áldozatok is voltak, akkor is a konyhaablakból láttuk a nyomjelző lövedékek repülését, és hallgattuk a puskaropogást. A vaktöltényt és a gumilövedékeket hamar felváltották az éles lövedékek. Ceausescu menekülésével megindult a változás lehetősége. Hihetetlen öröm volt az embereknek a lelkében. Nem számított, hogy románul örvendesz, vagy magyarul örvendesz. Egy hihetetlen egymásratalálása volt az embereknek nációtól függetlenül: akik azelőtt gyanakodva fogtak egymással kezét, akik nem tudták, hogy ki kit árul el, ki a besúgó, bizalmatlanok vagy jobb esetben közömbösök voltak, most megnyíltak egymás előtt. Az emberekben is elkezdődött valami reményteljes változás,

ami aztán sajnos nem igazolódott. Akkor viszont azt vetítette elő, hogy, itt valóban megindul a lehetősége annak, hogy az emberek megváltozzanak, és ha az emberek megváltoznak, akkor megváltozik a környezet is.

Gyülekezeti szinten, a baráti körben is tényleg nagyon bízunk abban, hogy az Úristen most megszabadít azoktól a koloncoktól, azoktól a nyugóktól, amelyek lebéklyóztak, és elindít egy szabadabb egyházi úton.

Hetven év volt akkor a nyugdíjkorhatár, de már akkor szó volt a zsinaton is arról, hogy élethossziglan kellene a püspök szolgálati ideje tartson. Nem volt egészen egyértelművé téve, hogy mikor jár le egy püspök szolgálati ideje, csak az, hogy a püspök ugyanakkor lekipásztor is. A kettőből együtt az következett, hogy számára is hetven év a nyugdíjkorhatár; Tökés természetesnek is veszi, hogy ha a püspök eléri a hetvenet, nyugdíjba megy. Nagy Gyula '90-ben már elmúlt hetven (azt hiszem, hogy '87-'88-ban töltötte be), de ha nem jött volna a változás, lehet, hogy életfogytiglan püspök marad. A hatóság jól kijött Nagy Gyulával, és Nagy Gyula sem zavarta a hatóságot. Egy olyan állapot volt ez, hogy fogom a törököt, s nem ereszt – de akkor Nagy Gyulához elment az a bizonyos küldöttség, és lemondatta. Következett a tapogatózás, hogy ki legyen a püspök, és ezt az átmeneti időt arra használták fel, hogy legalább nagyobb botrány ne legyen. Az egyház mindig sokkal nehezebben tud a megújulás útjára lépni, mint egy forradalom. Az egyházban nemigen volt forradalom.

Fekete március¹⁰⁶ – Vásárhely azután már sohase lett olyan, amilyen előtte volt

Egyfelől ott volt az a karácsonyeste, amelyik egy nagyon felemelő és nagyon tartalmas üzenetet hordozott arra nézve, hogy itt kezdődhet valami – mint karácsonykor. Lehet ez a mi népünknek is a karácsonya, megszülethet az egyezség, megszülethet a békesség, megszülethet az öröm, a barátság, a tisztesség. Másfelől ott volt az a retorzió, ami erre ráömlött. Ez a kettősség jellemezte azt az ünnepet. Sajnos, nagyon hamar kiderült, hogy azok az elvárások, amik ezzel a hangulatváltozással párhuzamosan létrejöttek – akár az orvosi egyetemen, akár a Bolyai egyetemen a diákságban megfogalmazódtak –, azok azonnal bekeményítették a románságot. Tüntetés tüntetést ért, ülősztrájkok, miegymás. Nagyon bután indult az ellenállás a magyar törekvések ellen, ostobán és érthetetlenül. A változás, amiben reménykedtünk

nem folytatódott. A sajtó iszonyú kegyetlenséggel támadta a magyar próbálkozásokat. Megalakul a Vatra¹⁰⁷, amelynek olyan vezetői vannak, mint Judea¹⁰⁸, aki lényegében a lövöldözések idején városparancsnok. Minden további nélkül ül át egyik lóról a másikra, és a magyarellenességét használja ki arra, hogy megússza a számonkérést. Megalakul az RMDSZ, de lényegében nem tud úgy érdeket képviselni, ahogy azt szeretné. Ott ülnek az asztalnál, de az asztali beszélgetések nem visznek soha előre. A román fél nyíltan vállalja magyarellenességét.

Egy bámulatos esemény történik akkor, és ez a februári gyertyás tüntetés.¹⁰⁹ Nem tudom, mihez hasonlítsam, mert az életemben nem volt még egy ilyen. Ha a Csíksomlyói búcsún van százezer ember, akkor ott is van százezer ember. Palástosan vonulnak a lelkészek, és mellettük ott van Sütő és az egész magyar értelmiség. A román örök – mert a rendőrök sorfalában vonul ez a társaság – mondják, hogy *„Hát, nem is tudtuk, hogy ilyen sok ez a kisebbség!”* Olyan hangtalanul, olyan fegyelmezetten, olyan intelligensen megy végbe az egész, hogy lényegében a tömegjellegén kívül semmi fenyegetést nem jelent. Mindenki egyetért abban, hogy tanulhassanak magyarul a gyermekek. Ez van februárban, és alig telik el néhány hét, jön a március. Az, ami a néma tüntetéssel kezdődik, folytatódik nap, mint nap a prefektúra előtt, a vármegyeháza előtt. Március 15-én még ott vagyunk a Vértanúknál¹¹⁰, az egyetem alatti emlékműveknél, és utána jön a hidegzuhany.

Azon a napon is kint vagyunk, Istvánkát is visszük magunkkal. Sőt ott van Béres Mária is, mert ő akkor ott tanult Vásárhelyen, és nálunk lakott. Sokan vagyunk és látszólag magunkban. Időnként az erkélyről valaki beolvassa a követeléseket, hol Csiha Kálmán jelenik meg, hol valaki más... Nincs szükség csendesítésre, mert csendesek vagyunk azon kívül, hogy bizonyos jelszavak azért elhangzanak. Énekeljük az egyházi énekeket, látszólag nincs is senki, aki az egészet ellenezné, viszont kezd már a Grand szálló körül és az alsó ortodox katedrális körül gyülekezni egy sereg, akik akkor még csak hangoskodnak, de nem veszélyesek. Emlékszem arra, hogy az erkélyről ilyen felszólítások hangzanak el románul: *„Azokat, akik ott jobboldalt csoportosulnak, arra kérjük, hogy a templomból több pálinkát ne hozzanak ki!”* Az ortodox templomból hordták ki a pálinkát – és akkor még nem is jöttek be a hodákiak! Estefelé megérkeznek a Görgény-völgyiek, akik a Piac utcáján, a Cuza Voda utcán jönnek fel, és a Park szálló mögött szállnak le az autóbuszokról, és azon a kis utcán, amelyik éppen oda torkollik a katedrálishoz, ott vonulnak ki. Ők már hangosak, részegek, és a

kezükben ott van a *capina [bot]*, az ásó, a csákány... s amit éppen a kezükbe kaptak hirtelen. Már túl vannak azon, hogy Nagyernyén esetleg megállítják őket – mert az ernyeiek felkészültek arra, hogy megakadályozzák ezt a lerohanást –, és elgázolnak egy embert az autóval.

Az igazság az, hogy Régen felől jönnek jelzések. Én is kapok egy ilyen jelzést Jóskától, a régeni lelkésztől: *„Beszéljétek meg Dénessel, mert ezek készülődnek, fel kellene készülni a fogadásukra!”* Nekünk nincs hatalom a kezünkben, hogy irányítsunk embereket. Amikor a hodákiak bejönnek, egy teherautó teljes lendülettel nekihajt az ortodox templom lépcsőjének. Elkezdődik a nyomulás, dobálják felénk, ami a kezük ügyében van. Erre nincsen a társaság felkészülve – hát most az énekeskönyvet dobjuk feljűk? A tömeg egy része visszavonul a park felé, és kezdi szétszedni a padokat, hogy legyen pár bot a kezükben, amikkel védekeznek. A nyomás azonban sokkal erősebb annál, minthogy ezzel meg lehessen fékezni. Meglódul a tömeg, és a Kultúrpalota mellett, illetve a Főtér másik felébe igyekezzenek elszaladni az emberek. Mi is ezekkel tartunk, ott vannak a gyerekek, nem lehet őket kitenni ilyen veszélynek.

Ami később történik, azt már hallomásból tudjuk. Az Ady-beli cigányok kapnak egy fülest, hogy verik a magyarokat, és elindulnak: *„Ne féljétek, magyarok, itt vannak a cigányok!”* A cigányok beavatkozása sokat számít abban, hogy megindul egy ellentámadás, és akkor a románság meghátrál. Egyenlőtlen volt ez a küzdelem főleg az elején, és hogy később a románság verődött meg, az ennek a spontán ellenállásnak volt a következménye; felébredt a virtus a magyarokban.

Gyülekezeti szinten is megéltük ezeket az eseményeket, sokan ott voltak a februári felvonuláson, a márciusi összetűzésen. Nem tudok arról, hogy valaki megsérült volna. Sógorom, Sándor akkor épp a Teleki Tékánál¹¹¹ dolgozott, és nem mert hazamenni, nehogy találkozzon a csellengőkkel, akik szétszóródtak a városban. Különböző helyeken voltak még megfélemlítési akciók. Másnap nyilván mindenki kint van, ott vannak a tankok, akkor már van rendőr. A rendőrség teljes passzivitással szemléli az egész dolgot. Amíg el nem kezdik dobálni a hodákiak a kézbevalójukat, addig van kordon a két csoport között, de ahogy elkezdik a dobálózást a rendőrök felszívódnak, mintegy biztatást adva ezzel a hodákiaknak, hogy nyugodtan támadjatok, mert mi ezt csak szemlélni fogjuk. Akkor már tudtuk, hogy Cofariu¹¹² megsebesült, hogy többen megsebesültek. Ezt onnan is tudtuk, hogy ugyanazokban a napokban Béres Laci a

kórházban volt és ugyanabban a szobába volt Cofariu is. Nevetve mondta el, hogy a pápa mit mondott: „*Vásárhelyen verik a románokat, induljunk el! A mise lejár, és vár titeket az autóbusz, mert a testvérek megszervezték!*” Annyira nyilvánvaló volt, hogy ez nem spontán esemény volt, hanem egy megszervezett pogrom – ahogy Sütő András fogalmazott. A forgatókönyv szerint ennek így kellett lenni.

19-én volt az RMDSZ székház ostroma. Akkor én nem voltam ott, nem tudom, hogy ez hogy ment. De utána annyit mondtak és írtak róla, hogy mindenki tudja, hogy ott is egy kisebb csoport alakult ki, és azzal az ígérettel, hogy bántatlanul elvonulhatnak kijöttek, és akkor kezdték őket agyba-főbe verni. Egy részét csak azért tették fel a buszokra és a teherautókra, hogy ott aztán könnyen meg lehessen őket verni, mert onnan el sem lehet futni. 20-án mindenki megtudta, hogy Sütővel hogy bántak el – és akkor már ott volt a város vagy a városnak egy jó része. Ez után a 20-a után Vásárhely már sohase lett olyan, amilyen azelőtt volt. A mai napig is tart a visszahúzódság, a tartózkodás, a félelem – nem tudom, mi tudná megváltoztatni Vásárhelyt?

Templomépítés

Az imaháznál mindig matattunk valamit. Volt egy nagyon jó kőműves presbiter, aki sosem hagyott békét nekem: „Nyújtsuk, nyújtsuk tovább az imaházat!” A parókia megvásárlásával a korábbi irodát is be lehetett kapcsolni az imaházi térbe, és '89-ben öt méterrel megtoldtuk az épületet, és odatettük a szószéket és az orgonát. Csinálgattuk, ahogy lehetett engedély nélkül. Akkor szerencsére ez a hitvány Tankó – nyugodjék, vagy ne nyugodjék – nyugdíjba ment, és helyette egy David Gheorghe nevű román pasas lett a kultuszinspektor. Egy nagyon intelligens ember volt, nagyon szép képtára volt, rengeteg festményt vásárolt. Ő ezeket a javításokat, bővítéseket mindig megnézte, s intett, hogy így tovább. Abban az időben bővítette Juhász András is a Szabadi úti templomot.

Egyszer valamilyen ügyben a tanácsnál voltam, épp azon az osztályon, ahol ezekkel az építésekkel foglalkoztak. Azt mondta ott nekem egy pasas, hogy: „Hát, ne csodálkozzanak, ha mi mindent tudunk, mert én látom, mi történik a Szabadság úton is a levegőből”. Kiderült, hogy pilóta, és egy motor nélküli repülővel császskált a város fölött. Egy kis rosszindulattal komoly büntetéseket lehetett volna ránk szózni. Érdekes,

hogy Vásárhely volt az egyetlen romániai város, ahol ilyen ütemben sikerült felduzzasztani a gyülekezetek számát. Én ezt Csiha Kálmánnak tulajdonítom, mert ő nagyon diplomatikus tudott lenni ezekkel a hatósági emberekkel. Egyszer, még Tankó idejében zúgolódtam valamiért, és akkor azt kérde Csiháné: *„Hányszor hívtatok meg vacsorára?”* – *„Hát, én meg tudom egyedül is enni a vacsorámat, még ott is érjen a hányinger?”* – válaszoltam. Ők elkacarástak, elvicceltek velem, de anélkül, hogy valamit is leadtak volna abból az igényességből, ami őket jellemezte, olyan emberi kapcsolatot tudtak kialakítani, hogy elvették az élet a szembenállásnak. Aztán ment tovább az építkezés, például a Cserealján. Varga Laci nagyon ügyes volt. Néhány évvel utánam került Vásárhelyre. Állítólag minden engedély nélkül megcsinálta a templomot. Végeredményben kibővítette azt az imaházat – de nem lehet ráismerni!

'90 után kezdtünk azon gondolkodni, hogy az imaházat felszámoljuk, és templomot építünk. Erre főleg egymástól kaptuk a biztatást. Ha Varga Laci már titokban megcsinálta, Bustya Dezső nem titokban, teljesen legális alapon, akkor mi is belevághatunk, mert nem férünk már az imaházban. Két terv készült el abban az időben, az egyik a Szabadság úti volt, a másik pedig a csíkszeredai. A csíkszeredai tetszett a kerületnek, a miénk nem tetszett – lehet azért, hogy nem ismerték Kali Ellákot¹¹³, a tervezőt. Minket nagyon megkötött az, hogy egy nagyon kis alapterület volt: jobbra is épület, balra is épület. Volt ugyan egy próbálkozás, hogy a jobboldalt lévő házat megvásároljuk, de nem sikerült, mert a kis terület meghatározta az épület méretét, formáját. Irodáról, gyülekezeti teremről, különféle kiegészítő helyiségekről is kellett gondolkodni, ezért inkább fölfelé gondolkoztunk. Elkészült egy méter x méteres rajz, amit kitettünk a hirdetőtáblára. Azt mondtam, hogy egy év lélektani felkészülés kell, amikor mindenki mondja mindenkinek, ez legyen a központi gondolat, mindent meg kell tenni azért, hogy ez sikerüljön. A terveket nem hagyta jóvá a kerület. Lényegében meg se fogalmazzák azt, hogy miért nem.

'90 eltelik ezzel az előkészülettel, és ráfordulunk '91-re. Akkor már megvan a kerülettől a jóváhagyás, de Bukarest még mindig fenntartásokkal él, úgyhogy Árus Jenővel megbeszéljük, hogy elmegyünk Bukarestbe. Albu Zolinál szállunk meg, aki dacára a régi afférnek nagyon tisztességesen fogad minket és megértéssel kezel. Azt mondja, hogy: *„Hozzátok a terveket, vegyétek a hónotok alá és gyertek, elmegyünk a Departamenthez”*. Nenciu volt akkor még az egyházügyi államtitkár. Albu Zoli bemutat: *„A barátaim Vásárhelyről!”*. Erre az államtitkár: *„Hát, akik a te barátaid, azok az én*

barátaim is!” Paff, na, ezt a szégyent! Nem jöttünk el addig, amíg reá nem teszi az aláírását és a pecsétjét. Ez tehát egy sikeres út volt, és amikor hazajöttünk a hírrel, mindenki nagyon örvendett. Úgy egyeztünk meg, hogy húsvét után elkezdjük az épületet elbontani.

Igen ám, de mi lesz azután? Mi lesz a gyülekezettel? Hol fog összejönni? Melyik templomba kéredzkedik be? Konfirmáció van, ifjúsági munka, vallásórák, kórus... kell két év ahhoz, hogy a templom felépüljön, de addigra széthull a gyülekezet.

Akkor jutott eszembe, hogy viszonylag közel, a Poklos patak partján van a baptista imaház. Elmentünk és megkérdeztük: egyáltalán lehetséges az, hogy mi ide jöjjünk? A lelkész azt mondta, hogy részéről nincs akadály, de meg kell az egyháztanácsban beszélni, azután megbeszéljük a feltételeket. Hát ez nagyon nagy öröm volt számunkra. Néhány nap múlva telefonált, a gyülekezeti termet használhatjuk, amikor szükséges, ott tarthatjuk az ifiket, a nőszövetséget, ha kell a kórust is, a vallásórákat, és vasárnaponként tarthatunk egy istentiszteletet a templomban. Ők tízkor kezdik, mi pedig tizenegyor gyűlhetünk össze. A három istentisztelethez képest ez kevés volt, de tágas, kellemes hely volt ez a baptista templom, úgyhogy mi ezt örömmel elfogadtuk. A baptisták közül több olyan is volt, aki előbb elment a tíz órás baptista istentiszteletre, és aztán ott maradt a miénkre is. Nem csángált el senki, és hozzánk se tért senki. A cél az volt, hogy legyen zavartalan az építés, és ne szenvedjen kárt a gyülekezeti élet sem.

Húsvétkor megvolt az utolsó istentisztelet, és elkezdődött az imaház szétbontása. Árus Jenő szerezte azt a csapatot, amelyik a munkát felvállalta, akik csodára is képesek voltak. Árus Jenő kapcsolatai – ő a konzervgyárban a különféle járművek fölött volt főnök – nagy segítségünkre voltak. Egy-egy traktor, egy-egy autó, amikor kellett, akkor volt ott. Egy szűk utcában kellett ezt a munkateret felépíteni, valóságos művészet volt, hogy úgy vigyenek oda építőanyagot, hogy az lehetőleg azonnal a helyére kerüljön. Év végére álltak a falak, jött a tél, a hó belepte a félkész épületet.

A gyülekezet bámulatos módon odaállt. Öreg, nyolcvanéves emberek jöttek és kapargatták a téglákról a maltert, hogy azt vissza lehessen építeni a templomba, vagy lapátoltak. Mindig megköszöntük, és elmondtuk következő vasárnap nagy örömmel és hálaadással, hogy mennyire együtt dobban a közösségnek a szíve ebben a dologban. Enélkül nem is lehetett volna. Az adakozás is nagyon jól haladt. Amikor tervbe vettük

a templomépítést még '90-ben, meghívtak a hollandok. Jaan Struijk gyülekezete hívott meg. Elvittem a tervrajzot, látták, örvendtek neki és megígérték, hogy támogatni fognak. A gyülekezet adományára, az egyházkerületi és kuratóriumi támogatásra rátevődött a hollandok adománya. A számlákat ki tudtuk fizetni, tavasszal lehetett folytatni a munkát. Juhász Andrásnak, szegénynek ebben is nagyon sokat köszönhetek. Őneki is volt kapcsolata hollandokkal, egy nagyon intenzív, nagyon aktív kapcsolat, amit ugyan nem passzolt át nekem – adott pillanatban én még ezért nehezteltem is rá, hogy ő ezt nem teszi meg –, de kétségtelen, hogy támogatót.

A gyülekezeti misszióknak nagyon fontos része volt a kórusmunka, de a nagy vesztese a templomépítésnek a kórus volt. A kórus vezetője, Csíki Ágnes azt mondta, hogy ő, amíg elkészül a templom, inkább csak a Gecse utcai kórusal foglalkozik. A református világtalálkozókra nem tudott kimenni a kórus. Kivittünk két autóbusznyi embert Debrecenbe és Budapestre is, ott hallgattuk a kórusok énekét. Egy része a kórustagoknak átpártolt a kistemplomi kórusba, később pedig már nehezebben jött vissza ebbe a kisebb és szerényebb közösségbe. A templomépítés befejezése után újra lett rendes kórusmunka, viszont azt már nem Ágnes végezte, hanem egy másik zenetanár.

Az új templomot Kálmán szentelte fel '92 októberében, Salamon templomszentelési imádságát olvasta fel. Ott volt még Juhász András is, de már akkor beteg volt, zavaros volt a tekintete. Nagyon lelkesek vagyunk, hogy van egy 400 férőhelyes templomunk, van egy kedves imatermünk fent. Az ifjúság nagyon szereti, kapunk egy könyvtárat Magyarországról. A fiatalok leltározzák, és ügyesen kézbe veszik a könyvek kezelését.

A cukorbetegségemet a család a templomépítésre fogta és az azzal kapcsolatos izgalomokra. Egy erős lábfájással kezdődött: a csigolyák között becsípődött egy ideg, és azt föl kellett szabadítani. Megműtöttek, és megszűnt a lábfájás, viszont a vizsgálatok kiderítették, hogy van egy differencia a vércukorszintben. Először tablettás kezeléssel próbálkoztak, majd inzulinnal, és akkor sikerült egy olyan értéket kikalkulálni, ami normálisnak mondható. Én csak a gyógyszerek fegyelmezett felhasználását kellett megoldjam, és a diétát. Nem éltem soha mértéktelenül, úgyhogy én megköszönöm az Úrnak azt, hogy emellett én élhetek.

Kiáltó Szó

A '90-es években egy egészséges, jó kapcsolat alakult ki a fiatalsággal. Azt lehet mondani, hogy a templomépítéssel, a közmunkázásokkal ez a kapcsolat csak erősödött. Amikor a templomépítés befejeződött, kaptunk a hollandoktól egy stencilgépet. Elégge ócska volt, maszatolta az írást, de a fiatalok nekifogtak, hogy az énekeket sokszorosítsák, és felújítottak ifjúsági énekeskönyveket. Azóta is a fülemben csengnek ezek az énekek, és hálás vagyok, amikor néha egy-egy mai ifin vagy Fikén éneklük.

Sokkal érdekesebb volt viszont az, hogy az ő agyukból pattant ki – és én csak örvideni tudtam neki, – hogy indítsanak el egy ifjúsági lapot. A *Kiáltó Szó* címet adtuk ennek a lapnak. Kezdetleges rajztechnikával készült, a fejléc apró betűvel indult, és a kiáltás növekvő hangerejét akartuk kifejezni azzal, hogy a betűk mind nagyobbak és nagyobbak lettek. Ezzel a stencillel sokszorosították Zsomborék, – mert ő volt a lelke ennek a *Kiáltó Szónak* –, és nagy lelkesedéssel vettek részt a terjesztésében is a fiatalok. A vártemplomi fiatalságnak Horváth Levente¹¹⁴ volt a vezetője, az alsóvárosinak Lészai¹¹⁵. Hallottam, hogy többfelé súrlódások vannak a parókus lelkész és a fiatalság között, ezért összehívtam egyszer a fiatalokat, el is jöttek, meg is töltötték az imaházat. Meghívtam néhány parókus lelkészt is, hogy beszéljünk arról, mi is legyen most már a jövő, milyen irányban történjék a fiatalokkal való foglalkozás, mennyi önállóságot kapjanak a saját programjaik megfogalmazásában. Nem állítom azt, hogy ezzel befejeződött a súrlódás, de sokat segített ez a találkozó abban, hogy megértsük őket, ők pedig megértsenek minket. A vásárhelyi ifjúság kedvet kapott arra, hogy a mi *Kiáltó Szónkat* a magukénak tekintsék, és elkezdtek felváltva szerkeszteni a lapot. Aztán sajnos hol egyik maradt el, hol a másik maradt el, és a *Kiáltó Szó* kimúlt. Az első példányokból a gyülekezet parókiális könyvtárába betettem néhányat. Ezek gyülekezet-történeti dokumentumok, remélem, még megvannak.

Nagyon jót tett a fiatalok közösségi életének az is, hogy kinyílt Európa. A kilencvenes években lehetőség volt kimozdulni a belső közösségből. Rendszeres táborozások voltak: Homoródon kétszer, Málnáson kétszer és Maroshévízen is voltunk. A feleségem főzött, a fiatalok be voltak osztva segíteni, ment gördülékenyen minden, nagyon jól éreztük magunkat.

Az ifjúsággal később inkább a segédlelkész foglalkozott, de az én jelenlétemben. Nem tudom, hogy rossz volt vagy jó, hogy én is mindig ott voltam, de érdekelt, hogy mit csinál, érdekelt, hogy csinálja. Azt láttam, hogy jól csinálják, jó hangulatot teremtettek, vitték őket kirándulni, vitték őket táborba. Sose felejttem el, hogy Borbándinak volt egy olyan ötlete, hogy hajózzanak le a Maroson, és egy évig gyűjtötte az egész ifi a pillepalackokat, mert abból akartak tutajt csinálni. Ez az ötlet csodálatos módon összehozta a társaságot. Úgy tudom, hogy valahol Ludas környékén vagy Radnót környékén széthullt az a tutaj, de addig lementek vele. Borbándi úgy összejött azzal a csapattal a tutaj nyomán, hogy évekig még visszajártak, elmentek hozzá, látogatták. Onnan, az ifiből vett el egy lányt, Erikát. Nagyon megörvendeztetnének, ha egyszer tartanának egy összejövetelt, egy találkozót, és engem is meghívnának.

A cigánymisszió

Ez egy jó történet, szerettem, mert ebben megint nagyon össze tudunk fogni a presbitériummal. Nem mondhatom, hogy mindjárt nekiestem a cigányoknak – kapcsolatom volt velük, mert a cigány is megkereszteli a gyermekét –, de sokat segített az, hogy számomra nem voltak ellenszenvesek. '90 után megismertem azokat, akik börtönbe kerültek amiatt, hogy segítették a magyarokat márciusban. Voltak, akik a templomba is eljöttek, de láttam azt, hogy félrehúzódnak, s hogy nem befogadó a gyülekezet velük szembe.

A templomépítés befejeződése után jó pár év kellett elteljen ahhoz, hogy arra gondoljunk, kellene nekik egy külön közösségi helyet létesíteni, ahol ők anélkül össze tudnak jönni, hogy valaki elhúzza a száját az ő jelenlétük miatt. Ott voltak egy tömbben, iszonyú nyomorban és szegénységben az Ady negyedben.

Két tömbházlakást tudunk megvásárolni, azokat összecsaptuk s lett egy terem és mellette egy mosdó. 2002-be szentelte fel Pap Géza, kilenc cigánygyermeket még meg is keresztelt. Vettünk énekeskönyvet, tudtak énekelni, a kántornő is mindig lejött. Az volt az első istentisztelet fél tízkor, s aki ott szolgált, az mentve volt a templomi istentisztelet alól, az már csak délután kellett szolgálgjon. Én azt gyakoroltam, hogy nem is mentem el a templomba, hanem az istentisztelet után meglátogattam néhány cigánycsaládot. Érdekes volt, hogy azalatt az egy év alatt, amíg én ezt a dolgot

pásztoroltam, azok a magyarok, akik ott laktak a környéken, szintén eljöttek az imaházba. Iszonyatos nyomor volt azokban a blokkokban. Folyt a vécé a lépcsőn az emberrel szembe, 16-an laktak két kicsi szobában egymás hegyén-hátán. Egy gyenge diakónia is megindult felénk, de csak a lehetőségeinkhez képest tudtuk rajtuk segíteni. Úgy gondoltuk, hogy az élelem a legfontosabb, ezért kaptak minden hónapban egy-egy élelmiszerbont, amit az egyik közeli üzletben levásárolhattak. Cigaretta és alkoholt nem vehettek, de egyebet igen. Ott is megtartottuk az ünnepeket, úrvacsoraosztás volt, ünnepélyek voltak. A vallásóra mindig az istentisztelet után volt, a gyerekek ott voltak az istentiszteleten.

2003 tavaszán egy érdekes értesítést kaptam a püspöknétől. Az állt benne, hogy a fiatalokkal jönne Vásárhelyre, és szeretnének egy közös futballmeccset az Ady-negyedi cigány fiatalokkal. Nekem ez nagy gondot okozott, mert külön a cigány fiatalokkal nem foglalkoztam, az az igazság – a gyerekekkel igen, de a fiatalokkal nem. Aztán mégiscsak összejött, mert megszólítottam őket. A cigány fiatalok furcsák voltak, nem tudtam velük megtalálni a hangot. Az egyik azt mondja: *„Aztán maga is olyan, mint az ortodox börtönlelkész?”* – *„Hogy érted, az milyen?”* – kérdeztem. *„Minket fiúkat félrehívott, és fogosgatott, markolászott”* – jött a válasz.

Vallástanár-képzés

'90-ben lehetővé vált az iskolai vallástanítás. Ez egy nagy gond volt, mert nem voltak hitoktatók, és a lelkészeknek kellett bejárni az iskolákba. Két nagyobb iskola volt a gyülekezetben, a 12-es és a 13-as. Egyelőre én kellett ezt is átvegyem, úgyhogy halmozódtak a feladatok. Nem is tudom, hogy mikor voltam otthon. Én nagyon szerettem a gyermekekkel való foglalkozást, de arra nem volt idő, hogy a tantestületet megismerjem. Ma már úgy gondolom, hogy abban a közösségben is részt kellett volna vennem, hogy az a közösség is vegye észre, hogy van közöttük egy lelkipásztor.

'90-ben Bustya Dezső, Juhász András, Kálmán, Szabó Frici és Fülöp Dénes kezdeményezték, hogy indítsuk meg a vallástanári képzést. Bustya Dezső felkért engem, hogy a kateketikát én tanítsam. Én szerettem a vallástanítást, de más azt csinálni, és más azt tanítani. Komolyan utána kellett olvassak, fel kellett készülnöm. Ma is megvannak azok a vázlatok, amiket akkor készítettem. Vásárhely egyházi életében

ez egy nagy dolog volt. 150-en iratkoztak be első évre. Az első időben még a baptista imaház emeletén is tartottunk órákat, és amikor elkészült a mi templomunk, akkor annak a felső részén is. Lelkes társaság volt, akik vagy már kapcsolatban voltak a vallástanítással, vagy ifisek voltak, és úgy segítettek be a vallástanításba. Valósággal itták az ember üzenetét. Éreztem ennek a rétegnek a fontosságát, nagyon fontosnak tartottam, hogy a lelkészekkel jó kapcsolatban legyenek, hogy ne a lelkész ellen, és a lelkész ne a vallástanár ellen dolgozzon.

Amikor Kálmán fölkerült Kolozsvárra, azt szorgalmazta, hogy a vallástanár képzés is kerüljön Kolozsvárra. Átvitték, egy darabig ott kínlódott a Teológián, de a Teológiának is csak nyűg volt. Én azt vártam volna, hogy a változás után a Teológia kilép a szigorú lelkészképzés keretei közül, felvállalja a vallástanárképzést, és felvállalja a diakónusképzést. Ezzel egy ernyő alá hoztuk volna azokat a tevékenységeket – vagy azoknak egy részét –, amelyek szükségesek lettek volna ahhoz, hogy egy mozgalmas gyülekezeti élet induljon meg. Kolozsvárra is jártam még egy darabig, de már csak vizsgáztatni. Tőlem Nagy László vette át az oktatást, majd később a Teológiáról is kikerült a vallástanári szak. A Bolyai-Egyetem önálló fakultásaként működik ma.

Úgy indult az egész, hogy ez az egyház főiskolája, ez az egyház egyeteme. Itt az egyház püspöke tartja az évnyitót és az évzárót, vizitációra is elmegy oda stb. Ehhez a személyi feltételek meg is lehettek volna, hiszen olyan tanárok kerültek oda, mint Molnár János¹¹⁶, Buzogány¹¹⁷ és még mások. Úgy látszott, hogy lesz egy református lelkisége ennek az egyetemnek. Hogy mennyire lett, én nem tudom, de azok, akikkel annak idején én foglalkoztam, nagyon sokat panaszkodtak, hogy csak úgy kezelik őket, hogy „*Na, megjöttek a mezeizők!*” Lehet, hogy mezítlábason kezdték el, de a lelkesedésük és a hozzáállásuk sokkal pozitívabb volt, mint azoknak, akik később úgy iratkoztak be, mint egy akármilyen egyetemre.

A Mezőségi Egyházmegye esperese (1993-2000)

Juhász Andrásnak volt egy olyan ambíciója, hogy ő esperes legyen; volt is egy baráti kör, amelyik őt támogatta. Mikor az esperes-választáson először alulmaradt Kálmánnal szemben, felvetődött, hogy a nagy, népes és átfoghatatlan Marosi Egyházmegyéből váljon ki egy kisebb, kezelhető közösség. Néhányan jelezték, hogy csatlakoznának az

új egyházmegyéhez, nyilván azok, akik Andráshoz közelebb álltak – a vele való kapcsolat meghatározó volt abban a tekintetben, hogy valaki odatartozott-e az egyházmegyéhez, vagy nem. Ami engem illet, egyre inkább benne volt az is a pakliban, hogy nemet mondok Csihára. Bár nekem Csiháékkal kapcsolatban semmiféle fenntartásom nem volt, de az Andrással való kapcsolat és rokonság révén – és azon a réven, hogy egy kis közösséget jobban össze lehet fogni, és jobban tudja ott az ember érvényesíteni azokat az elvárásokat, értékeket, amiket hordoz – én is odacsatlakoztam ehhez a munkához.

Csodák csodájára az egyházkerület rábólint erre a kezdeményezésre. 14 gyülekezet áll össze, Mezőségi Egyházmegyének¹¹⁸ nevezi magát, mert az az elgondolás, hogy a négy vásárhelyi – lélekszámban és anyagilag is erősebb – gyülekezet karolja fel a szórványt, a Mezőséget. Ez egy nagyon jól hangzó dolog, ami részben sikerül is, de csak részben. Juhász András lett az esperes, én főjegyző. Nagyon jól összekovácsolódó kis közösség lett ez. Később Nagy Géza is kérte a felvételét, és így lett 15 gyülekezet. Én főjegyzőként jártam Andrással vizitálni, megismertem a lelkészeket, megismertem a gyülekezeteket. Nagyon jó hangulat volt, nagyon jó beszélgetések, nagyon jó indítások voltak. András halála nagyon súlyosan érintett mindnyájunkat. Legutoljára Ernyében voltunk, ahol már furcsán reagált a beszélgetésekre, oda nem illő válaszokat adott. A család tudta, hogy agydaganata van, és ez annak a következménye, de mi ezt csak karácsony táján tudtuk meg, amikor kivitték Pestre műteni. Onnan már csak temetni hozták haza. '92-ben lett beteg, '93 januárjában már meg is halt, nagyon gyors lefolyású volt a betegsége.

Juhász András halála után nem én, hanem a lelkész kollégák és a gyülekezetek tartották jónak, hogy én esperes legyek. Ha nem vállalom, biztos került volna valaki más, aki azt éppen olyan jól elvégezte volna, sőt sokkal jobban. Ezzel sok minden megváltozott. Esperesként, sokkal közelebb kerültem az egyházban hozott döntésekhez, sokkal közelebb kerültem a lelkészekhez. Kétségtelen, hogy sokat számított az, hogy én már egy évig ott voltam, mint főjegyző. Ezalatt már lejárt két vizitációs időszak, mert a kevés gyülekezet miatt nem háromévenként, hanem évenként sikerült meglátogatni a gyülekezeteket.

Érdekes emberek voltak az egyházmegyében. A legmarkánsabb Herman János¹¹⁹ bácsi volt, akit a Mezőség apostolának neveztek. Ő volt a koronázatlan tekintély, a

legenda, aki ha kellett, gyalog is végigjárta a szórványokat. Valósággal elérhetetlen példakép volt (mondjuk nem abban, hogy ha kinyitja a száját, akkor aztán más szóhoz sem jut, mert tényleg nagyon hosszan beszélt) az odaadásban, az elkötelezettségben, ami kicsengett a szavain keresztül. Behunyta a szemét, és úgy mondta, mondta, mondta a pozitív üzenetet. Egy az életét odaszentelő ember arcát láthattuk, mint örök példaképet. De érdekes és jó munkát végzett Lukácsy Szilamér is Erdőcsinádon. Elkezdett egy kulturális központot kialakítani; nagyon egyszerűen indult, viszont mezősegi gyerekeket nyaraltatott, árva gyerekeket nyaraltatott, azonkívül egyházi rendezvényeket tudtunk ott tartani. Rékáék lakodalma is ott volt az erdőcsinádi kultúrházban. Én szerettem. Később azt kevésbé, hogy elkezdett politizálni, és megalakították a Magyar Kisgazdapártot¹²⁰, amelynek az országos elnöke is lett. Remek viszonyban volt Torgyánnal¹²¹. De nagyon szerettem Gál Tibiét is, akik Mezőfelében voltak, Kállay Csabáékkal is jó barátságban voltunk. Kitágult a látóköröm, a barátságok jót tettek nekem is.

Abban az időben a Marosi Egyházmegyében mindig Kálmán tartotta az istentiszteletet a vizitációkon. Én ezt nem akartam követni – szólaljon meg más is! –, úgyhogy az igehirdetést felváltva végezték a vizitáció tagjai, és mindig más tartotta a beszámolót is. Mindig találkoztunk a presbiterekkel és a fiatalokkal is, már ahol volt ifjúság, és különös hangsúlyt helyeztünk a vallásórákra. Éppen azért, hogy a vallástanárok iránti megbecsülésünket kihangsúlyozzuk, mindig elment a bizottság az iskolába, nyílt óra volt, és azt megbeszéltük. A vallástanárok valósággal szárnyaltak. Nem érezték nyűgnek, piszkálódásnak, beavatkozásnak a mi ottlétüket, hanem még az ő tekintélyüket is növelte az, hogy az esperes az iskolát megtisztelte, és ott volt az órán. Évente tartottunk legalább egyszer olyan lelkészértekezletet, ahol a vallástanárok is részt vettek. Olyankor közös témák voltak, belepillanthattunk egymás életébe, hogy ne legyen rivalizálás a lelkész és a vallástanár között. Később visszahívtak egyszer a Szabadi útra egy ilyen közös gyűlésre. Nagyon megdöbbenem, mert az egyik vallástanár elmondta, hogy a lelkész nem is akar tudni róla, még csak nem is köszön neki, és nagyon egészségtelen vita alakult ki arról, hogy mit akarnak a vallástanárok – a fejünk fölé akarnak nőni? Nagyon fontosnak tartom azt, hogy ha van két ember egy faluban, amelyik ugyanazt akarja, az mindenképpen több mint egy, és akkor meg kell egymás kezét fogni, és úgy végezni a szolgálatot.

Lelkészekkel nem volt fegyelmi természetű ügyem. Mezőfelében vált el egymástól a presbitérium egy része és a lelkész. Ott bizony nagyon határozottan ki kellett álljak a lelkész mellett, egyszerűen azért, mert nem volt azoknak a presbitereknek igaza.

A Püspöki Szék mint előkészítő testület jól működött. Igazgatótanácsai ülések előtt a lelkipásztorok szemszögéből nézte meg azt a határozati javaslatot, amit a gyülekezetekre rá akarnak erőltetni. Így fogalmazok szélsőségesen, de sok esetben gyakorlatilag erről volt szó.

Esperesként is, igazgatótanácsosként is, lelkészként is helyt állni egyformán nem lehet. Valahol meg kell alkudni. Egy városi lelkész szolgálata még munkatársakkal is kitölti az időt, az életet. A legjobb az volna, hogyha egy kis gyülekezet lelkipásztora lenne az esperes. Jó lenne, ha nem terhelnék túl a lelkészeket. Ha valaki egyedül akarja csinálni a gyülekezeti szolgálatot, ráadásul lelkiismeretesen, akkor ez munkatársak nélkül nem megy. Minden attól függ, hogy vannak-e munkatársak, de ha vannak, akkor se könnyű, mert azokat össze kell tartani, azokat szemmel kell tartani, azokat meg kell dicsérni, azoknak néha tanácsot kell adni, sőt időnként együtt kell örvendezni azon, hogy valami sikerült.

Egyetemes Zsinat

A változás után Csiha Kálmán volt a főjegyző. Mikor Nagy Gyula elvonult, nem volt kétséges, hogy ő következik. A magatartása miatt, felkészültsége miatt, a nagyon érdekes, közvetlen igehirdetési stílusa miatt – amit nem mindenki szeretett, de hát nem is azt kell szeretni – a lelkészek között volt egy népszerűsége. '90-től Csiha Kálmán lett a püspök, Bustya Dezső a főjegyző, Mártha Ivor¹²² a főgondnok. Ez egy Vásárhelyen nagyon jól összeszokott csapat volt, akik mindenben egyetértettek. Közös missziós elképzeléseik voltak, gyülekezetépítés terén kipróbált módszereik voltak, és ezeket próbálták átvinni egy egyházkerületi koncepcióvá. Száz százalékosan biztos nem sikerült. Voltak és vannak Erdélynek olyan tájegységei, ahol egészen más vérmérsékletű reformátusság alakult ki. Nem akarom megbántani őket, de a háromszékiekre gondolok. Háromszéken egy száraz, szenvedély- és érzelemmentes keresztyénség alakult ki. Ott az alaphang az, hogy megfizetem a képét, s azontúl senkinek semmi köze, hogy élek.

Kálmán már esperesként is vallásórákra ütötte be magát, presbiteri gyűlésekre ment el, istentiszteletekre ült be egy-egy gyülekezetben. Püspökként is ugyanezt tette: egészen váratlanul ide-oda ment. Ezeknek a látogatásoknak nem ellenőrzés jellege volt, hanem baráti látogatás jellege. Utána el lehetett egy fél órát beszélgetni, és mindenki intézte tovább a dolgait. Közvetlenül '90 után az egyházkerületnek is olyan magatartása volt, ami nem riasztotta el a lelkészeket attól, hogy ügyes-bajos dolgaikkal oda menjenek. Nem kellett tudni a kódot, ahhoz, hogy belépünk. Úgy mentünk, hogy a kávé ott volt, a beszélgetőtárs ott volt. Ez sajnos Pap Gézával megváltozott, de addig azt éreztük, hogy ha a püspökségre megyünk, akkor hazamegyünk.

Ugyanakkor, amikor próbálták itt bent Erdélyben megtalálni azt az alaphangot, amelyben a felelősség és az egymás iránti ragaszkodás lett volna az alapelv, Magyarországon is valami megmozdult. Hegedűs Loránt¹²³ iszonyatos szenvedéllyel tudott püspök lenni, és az ige hirdetésében is és a magánéletében is nagyon szenvedélyes volt. Higgadtabb volt Bölcsei¹²⁴, de az a csapat egyetértett abban, hogy most már eljött az egymáshoz közeledés ideje, egymás megtalálásának ideje. És akkor született meg – nem tudom, végül is kinek az agyában – az Egyetemes Zsinat gondolata.

Sajnos az Egyetemes Zsinat gondolata – amelyikben lényegében a világ egész magyar reformátussága részt kapott volna – semmiféle támogatást nem kapott Genfben, a Református Világszövetség¹²⁵ megvétózta, nem támogatta. A végeredmény az lett, hogy olyan Egyetemes Zsinatot nem lehet létrehozni, amelyik minden tagegyházra nézve kötelező határozatokat hozhatna. Végül is Tanácskozó Zsinatnak nevezték el, ahol javaslatok születtek csupán. Az Egyetemes Zsinat szakbizottságokat szervezett, célokat tűzött ki, hogy melyek azok a témák, amelyek mindenkit érintenének. Így kezdtek el foglalkozni a liturgiával és az énekeskönyvvel. Érdekes módon az alaphangot nem szakemberek ütötték le, hanem egyházi vezetők. Kálmán is aktívan részt vett az alaphang megformálásában és Hegedűs Loránt és a Dunántúlról Márkus Mihály.¹²⁶ Ausztráliától kezdve Kanadáig, és Dél Amerikától kezdve Ázsiáig minden magyar református beletartozott ebbe a szervezetbe. A liturgiai bizottságnak Kálmán volt a vezetője, a másikkal Hegedűs Loránt.

Nem tudom, hogy kerültem bele a zenei bizottságba, mert én azon kívül, hogy szerettem a zenét, szakember nem vagyok. Én ugyan nem vezettem autót, de Árus

Jenő mindig készen volt arra, hogy akár napokra is elszakadjon, és a szolgálati autóval egy-egy előkészítő találkozásra elvigyen. Engem megdöbbsentett az, hogy a magyarországi egyházzeneészek mennyire nem veszik figyelembe az Erdélyben már végbement énekeskönyv-revízió eredményeit. Mai napig is gondolkozom azon, hogy az Erdélyben revideált zsoltárszövegeket, amelyek magyarosabbak, érthetőbbek, mint a mostaniak, miért nem lehetett átvenni. Az elfogadható, hogy zeneileg visszatérünk az eredeti formához, de miért kellett az énekeskönyv zsoltárszövegét kánonikus szövegnek tekinteni, amin nem lehet módosítani? A legtöbb kérdésben az egyházzeneészek sem voltak egységesek. Voltak nagyon merevek és voltak engedékenyebbek. Az énekeskönyv nyilván azzal a céllal készült, hogy a Délvidéken, Kárpátalján, Erdélyben, Királyhágómellékén használatos énekeskönyvből összefésüljön egyet. Ahhoz, hogy igazán kielégítsünk mindenkit, teljesen össze kellett volna hozni a hat énekeskönyvet, ami eleve kizárt dolog volt. Azon kívül, hogy voltak veszteségek, mindenki kapott újat is, ami feltétlenül a javára szolgál a gyülekezet énekkultúrájának. Nagyon örvendtem azoknak a magyar énekeknek, Ráday és a többi magyar szerző énekeinek, amelyek tiszta, veretes evangéliumi szövegeikkel kerültek be az énekeskönyvbe. Nagyon örvendtem, hogy bekerültek bizonyos Hallelluja-, Hozsánna-énekek, amik az én gyermekkoromba a házi áhítatok kedvenc énekei voltak, és azokat nagyon szerettem. Én ezt a mai napig is nyereségnek érzem, és nagyon reméltem és bíztam abban, hogy erre az énekeskönyvre ráharap mind az egész Kárpát-medence. A liturgia is úgy-ahogy összeállott.

Nagy vita volt erről az énekeskönyvről a mi kerületünkben is, és mereven ellenálltak bizonyos székelyföldi régiók, de Királyhágó is. A kötelező használatot, azt hiszem, kimondta a zsinat, de egyáltalán nem alkalmaztak retorziót azokkal szemben, akik nehezebben tudták ezt az énekeskönyvet átvenni. Nekem az volt a javaslatom, hogy ne kötelező érvénnyel, hanem járulékos énekeskönyvként lépjen be a használatba. Locarnóban láttam, hogy a templomajtóban fellelhető hat énekeskönyvből azt a kettőt vagy azt a hármat adták a kezünkbe, amelyikből éppen a lelkész kiválasztotta az éneket.

Aztán jöttek a bizottságosdik. Ez már később volt, amikor én is bekerültem az egyházkerületi zenei és liturgiai bizottságba. Elnöke is voltam az előbbinek. Jó beszélgetések voltak, de végül is nem jutottunk hétről a nyolcra. A tanácskozások kimerültek abban, hogy nézzük át a zsoltárokat, hogy vajon talál-e a szó a hanggal, a

ritmus, szótagszám szerint van-e különbség az énekeskönyvben. Én végigénekeltem a 150 zsoltárt, nézve a szöveget – még a 119-ediket is az utolsó szakaszig –, és a 150 zsoltárban egyetlenegy énekben találtam prozódiai eltérést. Ilyenekkel fecséreltük el az időt, mert lényegében nem akartuk az énekeskönyvet megváltoztatni, ebben egyetértettünk. Nem tudom, most léteznek-e ezek a bizottságok, és mit csinálnak. Sajnos igaz a közmondás: ha el akarsz sülyeszteni egy ügyet, alakíts egy bizottságot.

A liturgiainak szintén nem volt végeredményben olyan döntése, ami a zsinat elé került volna. Javaslatok voltak például az ágendás beszéd elhagyásáról, de nem tudtuk azt csinálni, amit kellett volna. Illetőleg lehet, hogy nem is kellett volna semmit csinálnunk, csak arról gondoskodjunk, hogyan lehet élővé tenni akár a liturgiát, akár az énekeskönyvet.

Beszűkült az érdeklődésünk

Az igazi nagy ügy és találkozás a Református Világtalálkozó volt. Egy olyan – igazán nem fontos – gyülekezet, mint a Szabadság úti ezeken a találkozókon ausztrál lelkészt hallgat, Hegedűs Lorántot hallgatja és másokat is. Összegyűlt 20-30 ezer ember egy-egy stadionban, közösen úrvacsorázott, és annak is volt egy nagyon megdöbbentő és bizonyára áldásos hatása. Gyülekezetek indultak el csoportosan autóbuszokkal, és hihetetlen precizitással történt a megszervezés, pedig még nem volt mobiltelefon, tehát a kapcsolatfelvétel, az nem volt olyan magától értetődő.

Végtelenül sajnálom, hogy a Konvent¹²⁷ oltárán feláldozták az egyetemes találkozót. Azóta sem érzem úgy, hogy európai és világ-reformátusságban gondolkoznánk. Beszűkült az érdeklődésünk, és úgy érzem, hogy nem jutottunk többre az egymás iránti felelősség hordozásában. Én kellőképpen értékelem azt, hogy püspökeink leülnek és gondolkoznak, de mégis úgy érzem, nagyon beszűkült a kapcsolat azzal, hogy csak magunkra figyeltünk. Túlságosan elfoglalja minden egyháztestet a maga gondja-baja. Nem tudom, születtek-e olyan fontos határozatok, amik akár etikailag, akár szolgálatilag meghatározók lennének a tageszélyházak életében. Átmentek-e a mindennapi életbe ezek a határozatok? Nem is nagyon tájékozodom, mert ritkán jutok a Kálvincsillaghoz¹²⁸ – az volna ennek az egységnek egy közös megnyilvánulási

formája. Olyan természetes volt az ántivilágban, hogy a ReformátusokLapja¹²⁹ eljutott hozzánk, a Református Egyház¹³⁰ eljutott hozzánk, az evangélikus Lelkipásztor¹³¹ eljutott hozzánk – én akár Váralján, akár Hármásfaluban ezeket tudtam olvasni, mert hozta a postás. Ma nincsen. Bizonyos dolgokért kárpótol az internet, ahol sok mindent el lehet olvasni, viszont ott meg a bőség zavarával küszködik az ember, nem tudja, hova kapkodjon.

Biztos, hogy vannak kapcsolatok gyülekezetek között, az egyháztestek között is, de lényegében már évek óta nem volt világtalálkozó. S amikor volt, akkor Kolozsváron már csak a Sportcsarnokot bérelték ki, ahol csak hatezer ember fér el. Nem merték kérni a Stadiont, a sportpályát. Vásárhelyen még a sportpályán volt. Mi a világtalálkozó keretében voltunk a kórossal Debrecenben, a Mester-utcai gyülekezetben, és Derecskén. Ilyenkor az ige szolgálata is beletartozott a kórus szolgálatába, tehát akkor a lelkipásztorok között is, és nemcsak a kórustagok között alakult ki jó kapcsolat.

Ezek mind rátevődtek az életemre, de az érdekes az, hogy nem éreztem ezt különösebben tehernek. Nagyon jól pergett az élet. Igaz, az én szolgálatomban is háttérbe szorult az aprómunka, a családlátogatás, pedig továbbra is fontosnak tartottam. Én úgy éreztem, hogy arra is szükség van, amit a lelkészi szolgálaton kívül teszek. Igaz, az érdekérvényesítés nem mindig sikerült. Az egy, az csak egy, s ha összefog három, az még mindig a tízhez viszonyítva kisebbség, és akkor nem sikerül az embernek a jó szándékát érvényesíteni. Én nagyon hálás vagyok, hogy akkor mindezt sikerült véghezvinni.

Nyugdíjasként is lelkipásztornak érezhettem magamat

Egy csonka hónap híján húsz év

Az esperesség 2000-ben ért véget. Időközben a zsinat hozott egy olyan határozatot, hogy a szolgálati idő nem négy év, hanem hat év. Ezt én nem tartottam etikusnak, hisz minket négy évre választottak, úgyhogy az egyházmegyében én erre nézve szavazást kértem. A döntés az volt: Maradjak! 2000-ben már én mondtam, hogy nem is vállalok újabb mandátumot, hisz 2003-ban 65 éves életkorom miatt lejár a szolgálati időm. Megtörtént a választás, és SzászZoltán lett az esperes.

Jött egy olyan időszak, amikor én még bizonyos kerületi bizottságokban benne maradtam. Egyszer póttagként még a fegyelmi bizottságba is bekerültem. Nagyon zavart, hogy miért akkor foglalkozunk egy ügygel, amikor már nagy baj van. Azt is mondtam: „Én soha többet nem jövök, hiába hívnak!” A fegyelmezés nem ott kellene, hogy kezdődjön, hogy elő a bárdot, és tedd a tőkére a nyakadat, és most már búcsúzz el az élettől, hanem előbb kellene kezdődjön lelkigondozással.

2000-ben sok minden eldőlt már a jövő tekintetében. Eldőlt az, hogy a nyugdíjkorhatár 65 évre csökken. Ezt én nem fogadtam tragikusan, hisz az esperességtől már visszaléptem. Az eljárást nem tartottam fairnek és – tekintettel azokra, akik 65 évesen is tudtak volna még szolgálni – elsietettnek tartottam ezt a dolgot. Magamra nézve nem annyira. Egyszer Pap Gézával végig is beszélgettük ezt a püspökségen. Meglehetősen közvetlenséggel és szeretettel beszélt velem végig, és akkor én elmondtam a fenntartásaimat neki, de aztán a cigánymissziós központ megvalósítása elfeledtette az előnyugdíjazás gondját vagy félelmét.

Lassan közeledett az a bizonyos elválás. Nekem 2003 februárjában lejárt a 65 esztendő, viszont lehetőség volt egy félévi hosszabbításra, s ezt a presbitérium kérte is és meg is kapta. Voltak olyan vélemények, hogy az egész hosszabbításba azért mentek bele olyan jókedvvel, mert akkor már kinézték maguknak azt az utódot, akinek a választhatóságához éppen még egy félév kellett. 2003 őszén már csak az volt a kérdés, hogy esetleg még azt a félévet egy csonka hónappal meg lehet-e hosszabbítani, mert akkor telt volna le a húszéves szolgálati időnk a Szabadság úton. A kerület viszont nem járult hozzá ahhoz az egy hónaphoz. Ez egy kicsi rosszul esett, de hát végül is, amikor volt az évforduló, akkor az ünnepélyre visszahívtak.

Előd az utódom

Az utódlás tekintetében a presbitérium, néhány alapelvet megfogalmazott: a gyülekezet intenzív látogatása, a kórus támogatása, a kórházlelkészi munka folytatása és a cigánymisszió folytatása. Nagyon szerettem volna, ha azt a félévet kihasználják arra, hogy alakítsanak egy csapatot és szétnéznék. Így tartottam volna ezt igazságosnak, így tartottam volna ezt bölcsnek, hogy ne tegyék fel a szemellenzőt, ne csatlakozzanak egy személyhez. Megalakult ugyan egy csapat, de nem voltak sehol.

Azóta sem kérdeztem rá Árus Jenőre – nyilván, hogy ő kellett volna az autójába betegye azt a négy embert –, hogy miért nem vállalta ebben a vezető szerepet. Nem firtatom különösebben ezt, mert ez nem gyülekezettörténeti jelentőségű, csak azt fájlaltam, hogy eszükbe nem jutott, elmenni Bergenyébe vagy Kövesdre... vagy voltak ott a környéken nagyon ügyes, értelmes, jó lelkészek, akik helytálltak volna egy városi környezetben is. Még érintőlegesen sem akartam beleszólni a lelkészválasztásba, nehogy a presbitérium örömét megrontsam.

Tudtam, hogy Előd mérsékelt tud lenni bizonyos dolgokban, de a felesége nagyon eleven. Ismerve Elődnek a zene iránti fogékonyságát, tudtam azt is, hogy ezen a vonalon a fiatalságot biztos össze fogja tudni gyűjteni, s ez egy nagyon pozitív dolog. Végtelenül sajnáltam azt, hogy erre a változásra ráment Árus Jenő főgondnoksága, félreállt egy presbiter és néhány gyülekezeti tag a gyülekezeti életből. Árus Jenővel megmaradt a kapcsolatunk. Ő sajnos nagyon rossz néven vette, hogy őt félreállították – legalábbis ő így érezte. Korábban nagyon szívesen részt vett bizonyos nem liturgiális tevékenységekben, a konfirmálók kikérdezésében például, volt kulcsa a templomhoz... Mikor a zárat lecserélték, akkor ezt ő személye elleni merényletnek élte meg, és az is nagyon rosszul esett neki, hogy kikerülték családlátogatáskor. Egy darabig a Szabadi útra járt, de én most is azt mondtam neki, hogy menjen vissza a Szabadság-útra.

Nyugdíjba vonulásom után a kapcsolat a Szabadság úti gyülekezettel arra szorítkozott, hogy néhány alkalommal el tudtunk menni szolgálni, különféle évfordulókra hívtak, voltunk a kórossal ott. Én nem akartam erőltetni a kapcsolatot, de amikor arra járok, mai napig sem kerülöm el, bemegyek az irodába, és akit ott találok, azzal elbeszélgetek. Nagyon örvendtem, hogy Elődék egy olyan irányba indultak el, ami hasznos és szükséges is a gyülekezet számára. Nem mondhatom el, hogy naponkénti a kapcsolat, de végtelenül örvendek, amikor néha Vásárhelyen összefutok egy-egy gyülekezeti taggal. Van úgy, hogy felhív valaki és megkérdi, hogy vagyok. A gyakori vásárhelyi jövés-menésem kapcsán azért, még van kapcsolat, de nagyon sok az új gyülekezeti tag, akiket nem ismerek. Nagyon örvidenek, ha időnként imahétre meghívnának. Hát most Előd az övék, őt szeressék, ha hibázik, neki bocsássák meg.

A családunk

A '90-es évek elején Svájcban voltunk, Locarnóban. Főleg magyarok voltunk, nagyon jó összhang volt közöttünk, remek programokat csináltunk, nagyokat kirándultunk. Már a vége felé jártunk az ott tartózkodásnak, amikor telefonáltak, hogy édesanyám súlyos beteg. Még lett volna három nap az otttartózkodásunkból, amikor édesanyám meghalt. Felültünk a vonatra, de mielőtt átléptük az osztrák határt, akkor azt mondják a határőrök: *„Bocsánat Uram, de magának meg van határozva, hogy mikor lépett itt be, és mikor megy haza. Még nincs ott az a nap, amikor hazamehet.”* Számomra teljesen érthetetlen volt az a bunkóság, de nem engedtek be Ausztriába, ott tartottak a határnál. Szerencsére volt egy Szabadság úti gyülekezeti tag, akinek a testvére Zürichben élt. Tudtam a telefonszámát, és kétségbeesetten telefonáltunk onnan a határállomásról Zürichbe. Utánunk jött, és elvitt Zürichbe. Közben felvette a kapcsolatot a Heks¹³² elnökével, Schülével és végül ő járta ki azt, hogy Zürichből repülővel eljussunk Bukarestbe. Árus Jenő jött utánunk autóval és vitt haza úgy, hogy elértünk még a temetésre.

Édesapámról azért nem esett szó részleteiben, mert azzal, hogy én Vásárhelyre kerültem, nagyon pörgős lett az élet. Amikor Kolozsvárra kellett menni, mindig meglátogattam őket. A főjegyzőség után került át édesapám a Teológiára mint rektor. Nem tudom, honnan jött ez a megoldás – valószínű, hogy nem kaptak hirtelen mást, vagy nem akarták őt tovább az egyház vezetőségében hagyni, vagy Tőkés István kellett főjegyző legyen. Nem tudom. Az viszont megint egy áldott időszak volt, amikor ő a Teológián volt, mert akkor egy egészen más munkaterületbe kószolt bele. Én úgy érzem – bár ellentétek bőven feszültek –, egy elfogadható összhangot tudott ott teremteni. Édesapám 1902-ben született és '85-ben halt meg.

Lajos fiam '83-ban érettségizett, és felment Kolozsvárra, a Műegyetemen gépészmérnököt végzett. Ott ismerte meg a feleségét, aki nagybányai származású, Kállay Zsike. Elhozta, bemutatta, örvendtünk egymásnak. Kedves teremtés, magyartanár Nagybányán, és Lajos is Nagybányára kapott kinevezést. Megházasodtak, jó hangulatú lakodalmuk volt Nagybányán; akkor jártunk először ott, összejött az egész család. A szűk családban az övéké volt az első lakodalom. Lajos '90-ig mérnökként dolgozik, aztán megszűnik az állása, és akkor vág át a nagybányai magyar újsághoz. Közben ráérez arra a felelősségre, amit a máramarosi magyarságért

kellene viselni. Megismer néhány lelkészt is, akik szintén elkötelezett emberek, és akkor kezdődik a misszió azzal, hogy megveszik a Teleki-házat, TelekiSándor¹³³ házát. Elkezdnek különböző rétegekkel, csoportokkal foglalkozni: gyerekekkel, fiatalokkal, felnőttekkel, kirándulásokat szerveznek, stb. Úgy érzem, hogy jól csinálják, azonkívül, hogy megmentették azt az épületet, Nagybánya egyik emblematikus épületét.

Anikó lányom érettségizik, nem jut be először az egyetemre. Beáll dolgozni egy lakatosműhelybe, ott ismeri meg a későbbi férjét. Nagyon jól indul a családi életük: lányuk, majd fiuk születik, Vásárhelyen laknak. Az én esperességem végén Anikó bekerül az esperesi hivatalba titkárnőnek. Közben elválnak, a férje kimegy Belgiumba, ahol a nővére él és az édesanyja, de jó kapcsolatban maradnak, és a gyermekek is rendszeresen látogatják az apjukat.

Réka Zsombival¹³⁴ már a '80-as évek végén jóban van. Zsombi még diák, amikor megismerik egymást az ifiben, de azon kívül is, aztán szorosabbá válik a kapcsolatuk. Ők is összeházasodnak '92-ben. Nagyon örvendünk annak, amikor Zsombor végül is úgy dönt, hogy teológiára megy. Már teológus éve alatt bejár Kövesdre, úgyhogy ő szinte predestinálva van arra, hogy amikor végez, Kövesdre kerüljön. Nagyon szeretem azt, ahogy odaáll a munkája mellé, és nagyon jó hangulatot teremt a gyülekezettel. Kövesden születnek a gyermekeik.

István Vásárhelyen kezdi '83-ban az első osztályt. A középiskola után egyetemre megy. Nem is akar teológiáról hallani, annak ellenére, hogy aktív ifis és nagyon jól érzi magát a közösségben. Filozófiát végez, és már a vége felé jár a filozófiai tanulmányoknak, amikor azt mondja: „Most felvételizem a teológiára is”.

Másodszor Váralján: „Hát hazajöttök, tiszteletes úr?”

Már 2000-től gondolkoztunk azon, hogy lesz a folytatás. Nagy csábítást jelentett Vásárhely; ott voltak Anikóék és a közelben Rékáék, könnyen megközelíthető lett volna onnan Kolozsvár. Két szempont miatt döntöttünk másképpen. Az egyik az, hogy tömbházlakásba nem akartam költözni, mert nagyon ridegnek és nehezen bevehetőnek éreztem. A másik pedig, hogy az ingatlanárak háromszorosak voltak egy falusi bennvaló árához képest. Elsősorban nem Váralján gondolkoztunk, hanem

Hármasfalun. Ki is néztünk magunknak egy lakást, de az örökösök nem tudtak megegyezni. Ki-kijártunk a Nyárádmentére, néztük a hirdetett ingatlanokat, de nem jött össze.

Váraljával megvolt a kapcsolat, mert viszonylag gyakran jártunk ki akkor Marciékhoz. Felvetődött, hogy több eladó ház is van. Egyszer a falu végén néztük meg Frigyesék házát, de egy kicsit visszafogott, hogy nagyon a falu szélén van, és anyagi vonatkozásban sem tudtunk megegyezni. 2002-ben vettük meg ezt a házat; ez is félreesik kicsit a templomtól, de meg tudtunk egyezni, nem volt örökösödési nyomorúság, és könnyen átalakítható volt a lakás. A választás nyilván összefüggött azzal a 11 esztendővel, amit itt töltöttünk, azokkal a kapcsolatokkal, amit kialakítottunk. Nem is bántuk meg, mert ugyanabban a fogadtatásban volt részünk, mintha fungens *[hivatalban levő]* lelkésznek hívtak volna meg. Úgy köszöntöttek – még a Népújságban¹³⁵ is megjelent –, hogy „*Hát hazajöttök, tiszteletes úr? Isten hozta!*” Ez a cikk válasz volt arra, amit a korábbi Szabadság úti főgondnok jelentett meg az eltávozásunkkal kapcsolatban, amelyben sok fenntartást fogalmazott meg velünk kapcsolatban. Itt, hála Istennek, ismét igazi közösségre, gyülekezetre, barátokra, ismerősökre találtunk, akik között jól éreztük magunkat, és jól érezzük a mai napig is.

Ha valaki nyugdíjba megy, akkor azt sokszor éli meg úgy, mint egy nagy veszteséget. Egyfelől elszakad a régi közösségtől, elszakad a mindennapi tevékenységétől, örömeitől. Biztos, hogy bennem is volt valami hasonló szorongás – vagy bennünk –, mégis visszatekintve most már azt mondhatom, hogy nagyon sok ajándékot kaptunk az által, hogy ez az életváltozás bekövetkezett. Az első az, hogy igazából felhőtlenül, a mindennapi élet, szolgálati élet gondjain túl együtt tudtunk lenni, mint házastársak. Minden egy mederbe terelődött, és ez egy nagyon áldásos dolog volt: együtt voltunk az emlékeinkkel, együtt voltunk a mindennapos örömeinkkel, gondjainkkal. De ajándék volt az is, hogy a családi találkozások sokkal elmélyültebbek tudtak lenni. Ide ritkán lehetett csak úgy egy-egy órára, vagy egy félórásra beugorni. Amikor kijöttek a gyermekeink, akkor itt voltak napokig. Voltak jó nagy családi együttlétek, ahol szinte a család minden tagja itt volt. Megpróbáltuk összehúzni magunkat, hogy az éjszakák se szakítsanak el egymástól, és így a család öröme-gondja még közelebb került hozzánk; ezt nagyon nagy ajándéknak értékelem.

Öröm és ajándék volt az is, hogy a mindenkori itt szolgáló lelkészekkel az első perctől kezdve sikerült felhőtlen kapcsolatot kiépíteni, nem volt velük semmiféle konfliktusom. Ez nem az én érdemem, vagy nemcsak a feleségemé, hanem az itt szolgáló lelkészeké is, akik – legalábbis az én érzésem szerint – nem tekintettek riválisnak. Igaz, hogy én is igyekeztem csak akkor megszólalni, hogyha kérdeztek, igyekeztem csak akkor tanácsot adni vagy a tapasztalataimról beszélni, hogyha erre igényt tartottak. Azt éreztük, hogy szükség van reánk, és ez a meleg és baráti fogadtatás nagyon sokat hozzá tett ahhoz, hogy ajándékként tudjuk ezt a lépést elfogadni és meglátni azokat a pozitívumokat, amik ebből kijönnek. Soha nem éreztem azt, hogy én teszek szívességet azzal, hogy a lelkészt néha helyettesítem. Én azért vagyok hálás, amit megkaptam, nem azért siránkozok, amit nem kaptam meg. Nyugdíjasként is lelkipásztornak érezhettem magamat. Nekem föl van írva minden, amióta itt vagyunk. Az első évben 85 szolgálatom volt. Ez nem is rossz, ha arra gondolok, hogy van, aki ingázik a gyülekezetébe – azaz van 52 vasárnapja, s erre rátesz egy másodnapját, de a harmadnapját letagadja, és a bűnbánatit pénteken kezdi. Az első év után beállt a 30-40-es szám évente. Soha terhesnek nem éreztem a szolgálatot.

Nagy ajándék volt az, hogy sikerült egy olyan közösséget ismét életre hívni, feltámasztani, amelyik lényegében a mi szolgálati időnk alatt indult, a gyülekezeti kórust. Már ideérkezésünkkor megfogalmazódott, hogy fel kell melegíteni a kórust. Ez nagyon jól jött nekem, és úgy éreztem, hogy nemcsak nekem jó, hanem annak a kis csapatnak is, amelyik összeverődött. Egyrészt azokból állt, akik már annak idején is részt vettek a kórusban. Még a mai napig is vannak néhányan, akik a Csiha Kálmáné által létesített világi kórusnak a tagjai voltak, és a férfi dalárda tagjai is csatlakoztak. Nagyon összecsengett bennünk a vágy, hogy legyen ez egy olyan kis közösség, amelyik, egyrészt a személyes kapcsolatokra, másfelől az egyház iránti szeretetre, a szolgálat iránti szeretetre és az énekhez való ragaszkodásra tud építeni. A kóruszámok között voltak kifejezetten ünnepi és egyházi kórusművek, világinak tetsző kóruszámok és népdalok is. 2003 után, ahogy én összeszámoltam, körülbelül harminc gyülekezetben voltunk a kórusral. Az idők múlásával, az élet felgyorsulásával emberek kimaradtak – vagy belefáradtak, megunták, vagy lebeszéltek egymást –, és mára a felére apadt a kórus. Látom, hogy van egy megfáradás, és ami számomra a legszomorúbb, hogy magamban is érzem ezt a megfáradást. Amíg lehet, mindenképpen fenn kell tartani a kórust, mert úgy érzem, hogy nagyon sokat

veszteni, ha ez sem volna. A kórust is azért tartom fontosnak, mert ilyen sejtekből rakódik össze a gyülekezet közössége. Ezekben él lényegében az egyház, ezekben van közvetlen kapcsolat, ezekben érnek össze a könyökök – és nemcsak a tüskék érnek össze, hanem az, amiből simogatás lesz és örömszerzés.

Nagy ajándék volt ez az otthon-érzés, és ez mindenképpen végigkísérte az itteni életünket. Nem lehetett ott folytatni, ahol abbahagytuk. Sok minden kicserélődött, többen elmentek azok közül, akiket akkor közelebbinek éreztünk magunkhoz, többen meghaltak viszonylag fiatalon, akik még mindig a gerincét képezhetnék a gyülekezetnek. Ezek az emberek hiányoztak. Közben felnőtt egy olyan nemzedék, akik egyfelől feleségem tanítványai voltak, másfelől gyermekeim osztálytársai voltak. Velük is volt kapcsolat.

Én nagyon hálás vagyok az Istennek már az első idevezérlésért is, mert nyilván a második nem történik meg, ha nincs első. Nyilván nem tartom ezt egy tökéletes falunak, tökéletes embereknek. Rengeteg feszültség van bennük, főleg egymás iránt. Az a mindent megbocsátok, de semmit sem felejték magatartás jellemző, ami ellen nem győzők eléggé harcolni. Ennek ellenére van egy jó irányultság is, és ha a fiatalabb vagy középkorú nemzedékbe is sikerül ezt átörökíteniük, akkor ennek a gyülekezetnek lelki értelemben megvan a jövője. Sok minden nagyon hiányzik. Nagyon hiányzik egy olyan értelmiségi réteg, amelyikkel együtt lehetne gondolkozni a faluért, hogy ez a közösség megmaradjon. Az bánt, hogy már sok mindenről nem tudok, amiről tudni kellene ahhoz, hogy az ember a beszédet ott kezdje el és ott folytassa, ahol kell. De együtt voltunk abban a közösségben, amelyiket szerettünk, és amelyik befogadott.

Semmi sem változott, és mégis minden megváltozott

Sógorom, Tonk Sándor halála borzasztóan megdöbbentett. Halála előtt nem sokkal itt voltak nálunk, nyár volt, és hátul a faházban beszélgettünk. Aztán elment Pestre, és nem jött többet haza. Állítólag félrekezeltek, de ezt nem lehet tudni a mai napig sem. Nagyon megrázott az elmenetele. Nem kevésbé tragikus a bátyjának a halála sem. István végtelenül lelkiismeretes ember volt, akár a mérnöki munkájában, akár a nyomda vezetőjeként vagy főgondnokként. Hihetetlenül sokat küszködött azért, hogy valami lelket vigyen abba az egyházkormányzati rendbe, ami úgy megfagyott Pap

Géza regnálása alatt. Rengeteget tartózkodott külföldön, bizottsági üléseken és különféle összejöveteleken. Bírja, de megtörtént, hogy beszélgetés közben a szeme lekoppant, látszott rajta, hogy fáradt. Ez a túlhajszoltság hozta magával, hogy azon a március 15-én ő nem volt figyelmes, és halálra gázolta az autóbusz.

Mindezek ellenére mégis elmondhatom, hogy nyugdíjas életünk egy szinte megzavarhatatlan örömfolyam volt, amiről azt hittem, hogy soha véget nem érhet. Ez így ment egy jó évtizedig, amikor hirtelen bejött a krach, és feleségem megbetegedett. Teljesen váratlanul ért, mert nem érezte magát rosszul. Lehetséges, hogy voltak neki olyan tünetei, amiket nem vallott be, amikkel nem akart engem terhelni, de tény, hogy engem nagyon váratlanul ért. Nem az, hogy a kórházba kellett vigyem, hanem az, hogy nagyon rövid idő alatt kimutatták, hogy egy nagyon előrehaladott állapotban lévő daganatos betegsége van, tüdőrák, és ez nem gyógyítható. Rákérdeztek, hogy vállalnánk-e az operálást, de mikor az áttétekről is hírt kaptunk, akkor azt mondtuk, hogy nem szabad még jobban sürgetni a sejtek osztódását, a műtéti beavatkozással. Azóta sem tudom, hogy a műtét jó lett volna, vagy nem lett volna jó. Valószínű, hogy ez így volt elrendelve, hogy ez az egész folyamat csak egy hónapig tartson. Senki sem gondolta, hogy ilyen gyors lefolyású lesz a betegség. Rendszeresen bejártam hozzá, sokszor napokat is ott töltöttem, de volt úgy, hogy nem is tudtam vele beszélgetni, mert nem volt magánál. Rá voltak kapcsolva a különböző műszerek és azok jelezték, hogy fokozatosan csökken a vérnyomása, romlanak a létfeltételek, és gyakorlatilag egy hónappal azután, hogy bevittük a kórházba, meg is halt. Számomra ez szörnyű volt!

Amíg beteg volt, ott voltak a gyermekek mellette és mellettem, nem tudtam úgy végigmenni a falun, hogy ne találkoztam volna részvétellel, őszinte érdeklődéssel, együttérzéssel, és ez nagyon sokat segített. Azóta is tart ez az odafigyelés. Nincs olyan nap, hogy a gyerekek föl ne hívnának. Mégis, ez azóta is rátelepszik a lelkemre. Régebben soha nem történt meg az, hogy elérzékenyüljek, amikor azt látom, hogy emberek sorsa válik el egymástól, vagy emberek helyzete válik gyógyíthatatlanná. Most is ugyanúgy élek, ugyanúgy vagyok berendezkedve, minden ugyanúgy van, ahogy volt, semmi sem változott, és mégis minden megváltozott. Ezen az sem segítene, hogyha mindent leszednék, ha mindent átrendeznék, ha a régi bútorokat kidobnám, s újakat vásárolnék, vagy ha elköltöznék máshová. Az elköltözés esetleg segítene, de akkor meg azok hiányoznának, amik most megvannak. Szerintem ez nem hitkérdés, hanem ez emberi érzés kérdése, de az Úristen még ezt is fölhasználja arra,

hogy igazából hálás tudjak lenni azért az ötven évért, amit az Isten nekünk együtt adott, és a gyerekekért.

Fontos, hogy ne feledkezzünk meg egymásról

Egyik fő alapja az életnek nyilván a család, a szerteágazó nagycsalád, amelyik egészen Laci bátyám haláláig évente tartotta a nagy családi találkozót.

Lajos fiunk Nagybányán igazán áldott szolgálatot végez, ott próbálja a magyarságot összetartani, öntudatosítani. Nagy visszhangja volt annak az Új KiáltóSzónak¹³⁶, amit ők néhány évvel ezelőtt szerkesztettek, ami miatt évekig az ügyészség is nyomozott utánuk. Próbálták a szülőket az öntudatos magyar gyermeknevelésre érzékenyíteni. Hál' Istennek, az ügyészségi vizsgálat lezárult. Amit lehet, a közösségépítés terén megtesznek azért, hogy az a maroknyi magyarság együtt legyen. Legyenek alkalmak, amikor kibeszélik magukat, amikor örvendeni tudnak, amikor együtt tudnak figyelni bizonyos témákra.

Anikó lányunk nagyon jól érzi magát Vásárhelyen az esperesi hivatalban. Jó kapcsolata van a lelkészekkel, esperessel. Egy eleven, életrevaló valaki, aki nem akar megöregedni, nem akarja engedni, hogy ez bekövetkezzék. Majd elkövetkezik neki is az, amikor lesznek visszafordíthatatlan dolgok az életében, de remélem, hogy majd ahhoz is lesz ereje.

Réka nagyon ügyesen végezte férjével a lelkészi szolgálatot. Nagyon tudták, hogy mit kell, jó közösségi életet alakítottak ki. Valósággal katasztrófaként éltük meg azt, ami akkor kezdődött, amikor Zsombor úgy érezte, hogy a lelkipásztori szolgálatán kívül még más elkötelezettsége is van, amit akkor tudna betölteni, ha a politikai élethez közelebb kerülne. Azt a tortúrát, azt az eljárási módot, ahogyan őt választás elé állították – egy olyan törvénnyel a hátuk mögött, ami igazából nem volt mérlegre téve – , én nem tartottam etikusnak. Nem gondolták át, hogy mennyire ésszerű az, hogy egy lelkész semmiféle politikai jellegű szolgálatot vagy munkát nem vállalhat. Az is igaz, hogy ha van egy ilyen határozat, akkor annak vagy engedelmessé vagy vállalkozóvá kell válnunk annak a következményét. Annak idején nagyon keményen bíztattam, hogy magát a határozatot kell megtámadni, a határozatot kell nevétségessé tenni és azokat, akik ezt a határozatot hozták. Ennek a határozatnak akkor egy nagyon éles politikai üzenete

volt az RMDSZ felé, és az RMDSZ ellen. Az inspiráló elsősorban Tőkés László volt. Zsombor erre a vonalra nem állt rá, lehet, hogy bölcsen tette. Biztattam, hogy jogászokat kérjen segítségül, azt se tette meg, azt hitte, hogy meg tudja magát védeni. Közben olyan levelezésbe is keveredett, amelyik már őt sem tüntette fel kedvező színben. Nagyon élesen fogalmazott. Végül is úgy döntött, hogy a lelkészi szolgálattól válik meg, ezt látta magára s a családjára nézve megoldásnak.¹³⁷ Én még mindig reménykedem. Azt nem kívánom, hogy politikailag ellehetetlenüljön a helyzete, viszont örvendek annak, hogy Zsombor politikai küldetése, sorsvállalása kapcsán újra kapcsolatba került a lelkészekkel és a gyülekezetekkel – ez biztos, hogy nem teszi őt érzéketlenné az egyház sorsa és jövője iránt.

István márkodi szolgálatának nagyon örvendtünk, mert egy gyülekezetbe kikerülni, az egy kedves kihívás. Márkodról sokat nem tudtunk, de úgy ismertük meg őket, mint kedves, rendes embereket, bár volt a presbitériumban egy-két olyan ember, aki sok keserűséget okozott neki. Márkodban születtek a gyerekek, az egy viruló hely volt, övék volt a világ, az egész falu. Ott is kialakították a kis asszonykórust, azokkal a mai napig is tartják a kapcsolatot, még most is néha visszajárnak. Az istentisztelet után mindig volt egy kellemes beszélgetés a templom előtt. Ez sajátos, kellemes hangulatot adott az ottlétnek.

Amikor lehetőség jött a változásra úgy gondolta, hogy megpróbálja; néhány nagyon szép gyülekezeti szolgálati év után került Kolozsvárra. Valószínű hiányzott neki a többretegű gyülekezeti közösség meg a közvetlenebb emberi kapcsolatok. Más egy ifjúsági csoport, és más egy gyülekezet. Úgy látom, hogy ő is érzi azt, hogy mennyire kell az útmutatás annak a rétegnek, amelyik érdekes módon sok esetben megjátssza az önállóságot, az önálló gondolkozást, a gyors döntésekben megmutató tettekre készséget, és ugyanakkor sokszor ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Nemcsak hitkérdésekben van ez így, hanem a párkapcsolatok tekintetében, a pályaválasztás tekintetében, az önálló élet tekintetében is. Nagyon fontos hogy legyen olyan pozitív üzenet, ami hozzájuk eljut. Aztán hogy mennyire olyan építő tevékenység ez, amiből az egyház is profitál, nem tudom. Olyan egyháztagekat próbálnak nevelni, akik teljes felelősséget hordoznak a közösségért. Hogy ez mennyiben sikerül ez már a jövő kérdése. Én bízom abban, hogy lesz hatása a közösségépítő munkának. Én bízom benne, hogy amíg csinálja, addig jól fogja csinálni, s amikor ez lejár neki, akkor gyülekezeti szolgálatot fog vállalni és nem egyebet.

A családok lassan már a harmadik generációba lépnek. Van egy dédunokánk, így 21 főre gyarapodott a szűk család. Tavaly volt egy nagyon emlékezetes, szép találkozásunk a Hargitán. A nagy találkozásoknál fontosabb az, hogy közben ne feledkezzünk el egymásról. Remélem, hogy Isten ad nekünk erőt arra, hogy ez a léleképítő és életben tartó közösség megmaradjon, még akkor is, hogyha időnként egyikünk elmegy. Én hiszem azt, hogy az angyalok és idvezült lelkek társaságának családi vonatkozásban is tagjai maradunk.

A magam sorsa, az különösebben nem izgat. Én tudom azt, hogy az emberi erő, az folyamatosan fogy, és egyszer a földi sátorházat le kell tenni. Én csak azért imádkozom, hogy addig, ameddig ez bekövetkezik, a családot boldognak lássam, hogy a velük való kapcsolat, az maradjon mindig felhőtlen és friss, hogy tudják elfogadni azt, amikor néha az vagyok, aki vagyok, a magam sokszor nagyon múlt századi gondolkozásával. Azon kívül pedig meg tudjam megőrizni azt a kritikai érzékemet, amelyik lehet, hogy nem is nagyon hiteles, de ami mégiscsak létezik, amellyel magam körül az életet figyelem. Nem is az embereket szoktam figyelni – mert az embereket a gondviselés formálja, de a világ deformálja, és az nekem nagyon fáj –, hanem az emberi közösségeket, s így a gyülekezeti és egyházi közösségeket is.

Szenvedély, amit mindig éreztem

Mondhatom, hogy magamban mindig éreztem a szenvedélyt, valahol ebben kapcsolódott össze egymással az orvosi és a lelkeszi szolgálat. Hogy ennek megfelelni nem mindig sikerült, az kétségtelen, de igazából akkor éreztem jól magamat, amikor ez a szenvedély bennem volt. Amikor nem fogott vissza semmi – se a lustaságom, se az idő rövidege, se az alkalom elmúlása –, akkor éreztem és szerettem, hogy ez felülírt mindent: ott lenni, ahol nekem lennem kell!

Nem tudom, hogy mi folyik a Teológián, ha tudnám, akkor másképp fogalmaznék – mert ha tudatlanul nyilatkozom, csak az érzéseimre, megérzéseimre hagyatkozva, akkor az lehet egy borzasztó nagy baklövés forrása –, mégis úgy tűnik, hogy onnan indulnak ki azok a bajok, amik a szolgálat irányára, a szolgálat hatékonyságára hatnak. Biztos, hogy értelmesek azok, akik kikerülnek a Teológiáról, lehet, hogy a szakmához is értenek, csak épp azt nem látom, hogy szenvedélyesek lennének. Nem látszik rajtuk,

hogy komolyan úgy gondolják: ez az én életem, ez az én boldogságom, ez az én jövőm, ez egy csodálatos út, amit nekem be kell járni. Jaj, micsoda dolog, hogy engem az Isten erre felhatalmazott: az emberek között azt csinálom, amit senki más az ég egy világon nem csinál! A Teológia és a teológiai tanárok elszakadtak a reális, 21. századi közösségi élettől. Van földműves, aki vetni akarja a magot, de fogalma sincs arról, hogy milyen a szántóföld. Egyszerűen vakon szórja a magot.

Ennek ellenére a teológiáról kikerülő fiatal lekipásztorokban sokkal több lendületet, buzgóságot látok, az igehirdetésben is sokszor nagyon következetes rendszerességet, elkötelezettséget és gyülekezetszerűséget, mint ahogy azt a teológiai tanulmányaik során megszerezhették volna. Ez az elkötelezettség formálja és erősíti bennem a reménységet, hogy az Isten erre tud építeni, és ebből jövőt tud formálni!

Azt is látom, hogy van egy nagyon megfáradt felnőtt és egy nagyon megfáradt idősebb nemzedék. A nyugdíjasok, akikhez időnként bejárok, nem érdeklődnek a közösségi élet, az egyház közösségi életének gondjai és bajai iránt, mintha nem is ott élnének. Mintha valahol fölötte, mellette, alatta, de semmiképpen sem benne élnének. Néha úgy belelovalom magamat s belelendülök bizonyos dolgoknak a hangsúlyozásába, s tátják a szájukat, és látom, hogy ezen ők soha nem gondolkoznak. Az is lehet, hogy én látom rosszul, hogy nekem is csak a szám van nyitva, de a szemem s a fülem nincs. Lehet, hogy ők már arra a bölcsességre jutottak, amire én még nem?

A legutóbbi püspökválasztás előtt nagyon reménykedtem abban, hogy ott kialakul egy olyan csapat, amelyik nem a személyes ambícióit dédelgeti, hanem amelyik az egyházra váró legsürgősebb feladatokra való tekintettel fog össze. Látom, hogy sokan a saját helyükön nagyon ügyesen és becsületesen végzik a szolgálatot, és ennek nagyon örvendek. De azt is látom, hogy van egy másik vonal az egyházban, amelyik nem a misszióban gondolkodik, és ez aggaszt engem.

Nagyon örvendek annak, hogy Kató Béla püspök kezdi felismerni a gyülekezeti élet valóságát, amennyire ezt abból a távolságból egyáltalán lehet. Nagyon más világból jött. Kezd megszólalásaiban olyan hangot megütni, amelyik arról tesz bizonyosságot, hogy számára a gyülekezet nemcsak egy adminisztrációs közeg, hanem egy lelki közeg, amelyiknek a tagjaiért az utolsó pontig küzdeni és harcolni kell. Nincs könnyű dolga. Nem tudom, hogy azok, akik mellette állnak, mennyire érzékenyek az új

egyházkormányzási irányra, mennyire lesz megint elsődleges fontosságú a gyülekezeti szolgálat, a gyülekezeti pásztori munka. Azt sem tudom, hogy miért nem lehet komolyan előre nézve és teljesen igei alapon végiggondolni az egyháznak a jövőjét és felállítani a fontossági sorrendet, hogy mivel foglalkozzunk. Milyen téren kell olyan hangulatot teremteni, amiből egy markáns élet- és szemléletváltás következhetne be?

Meg kellene fékezni a hívek féktelen prédálását, ami hozzájárult ahhoz, hogy felére csökkenjen az erdélyi reformátusság létszáma. A kevésből is lehet sok, de ha egyszer adatik a sok, akkor abból miért kell kevés legyen? Ez érthetetlen számomra. Nagy a kísértés arra, hogy elcsúszszunk a show-műsorok irányába – szükség van az ünnepnapra, de a hétköznapon is élni kell, a hétköznapban is fel kell mutatni az erőt. S ehhez sokszor nem kell más, mint kedvesség, közvetlenség, élő kapcsolat és felelősség mindenki iránt. Nem lehet leírni senkit se a lélekszámból, se a lelkét, se a testét nem lehet leírni. Ha ő leírja magát, az más dolog, de abba se muszáj beletörödni. Ezt sokkal jobban érzem most, mint amikor én voltam valamiért a felelős. Lehet, hogy meg kell öregedni ahhoz, hogy az ember lássa az egy szükséges dolgot: több időt kell tölteni a Jézus lábainál. Addig sütünk-főzünk, megy a fesztivál...

Lehet, hogy gyülekezeti szinten azért megy ez, mert van egy masszív konzervatív gyülekezeti réteg, amelyiket nem könnyű egy-egy újítással vagy újítási hullámmal kimozdítani a maga konzervativizmusával. Ez lehet rossz is, mert sokszor éppen a megújulásra volna szükség, de ez azért visszahúzza az elkalandozás irányából a lelkészeket. Inkább az egyházpolitikai irányról, annak az elhibázottságáról vagy eltévesztéséről volna szó. Minden korszaknak megvoltak a prioritásai. Biztos más volt Nagy Károly idejében s Makkai s Vásárhelyi János idejében a fontossági sorrend. Azt se feledjük, hogy a politika is befolyásolta az egyházpolitikát. Ha látjuk a célt, akkor annak rendeljük alá az utat és az eszközöket is.

Egyfelől azt látom, hogy van egy görcsös igyekezet arra nézve, hogy az egyház tárgyi, anyagi valóságát megtartsuk. Nagyon aktív felújítási, építési tevékenység van. Természetesen az egyház felelős azért, amit visszacapott, és azt nem herdálhatja el, viszont az egyház nem épületekből áll csupán, hanem lelkekből. Nagyon örvendek az új továbbképző tanfolyamoknak. Azon gondolkodtam, hogy én is be kellene iratkozzam, biztos nem rúgnának ki, ha kifizetem én is a taksát. A kérdésfelvetések

nagyon modernnek, nagyon időszerűek és nagyon jók. Olyan alkalmak ezek, amelyeken mindenki megtalálhatja szolgálatának a helyes irányát. Ahol megfáradnak az ifjúsági munkában vagy a gyülekezeti szolgálatban, ahol folyamatosan belenyugszanak abba, hogy az istentiszteletek száma csökken, ez segíthet abban, hogy ezek a folyamatok lefékeződjenek.

Sokkal többet beszélnék arról, hogy legyen jó kapcsolat a lelkészek között. A szolgálati és magánéleti nehézségeket csak egy egymásra figyelő és egymást szerető lelkészi közösség tudná feloldani. Lehet, hogy sok mindenből kimaradnának a lelkészek, hogyha több időt töltenének egymással, de ez akkor is a szolgálat része. A legfontosabb az volna, ha a lelkipásztori közösség egyetértene abban, hogy azokat az embereket, akik meg tudják fogalmazni a jövő gyülekezetének az igényét, s ugyanakkor az Úristen igényét is tisztán látják, olyan pozíciókba juttassa, amelyekben nem korrumpálódnak, nem válnak megalkuvóvá, de ahol döntéseket tudnak hozni mindenkinek a hasznára. Nagyon fontos volna, hogy egyházi vezetésbe azok kerüljenek, akik a missziós küldetést átérzik, akiknek egyaránt van elkötelezettségük az egyház anyagi és lelki dolgai iránt. Nagyon fontos volna, hogy összeálljon egy olyan közösség, akik aztán fogják egymás kezét tovább is. Régebben értelmiséginek számított a tanár, az orvos, az ügyvéd, de szakbarbárok voltak. A lelkész amellet, hogy szakbarbár volt, de egy nagyon széles kitekintésű szakbarbár, aki nem volt elzárkózva attól, ami a világban történik.

Én az első Bibliámat édesapámtól kaptam, és abba a Róma 8, 28 volt beírva és én azt nagyon sokszor mondom a különféle életváltozások, különféle szolgálati próbálkozások kapcsán is, mint egy nagy tanulságot: „Akik Istent szeretik, azoknak minden javukra van”. Minden, minden javamra volt, szerintem a kudarc is és a siker is. Itt nem is az a kérdés, hogy javamra – persze ez is fontos, hogy úgy érzem, a javamra szolgált –, hanem az, hogy tudtam-e én mások javára szolgálni. Mert ha a kudarc mások javára szolgált, akkor arra szükség volt. Nem kételkedem abban, hogy ha az Úristen megengedte, hogy ezt csináljam, akkor erre szükség is volt. Az biztos, hogy törtető nem voltam soha, nem kergettem én álmokat, mindig letről próbáltam felnőni a dolgokhoz, hogy valahogy azzá lehessenek, amivé lennem kell. Hogy ez nem mindig sikerült, hát ez benne van a pakliban. Nem látom azt, hogy valaminek, amit csináltam, vagy amit mondtam, olyan romboló hatása lett volna, hogy szégyenkezni kellene, de lehet, hogy volt. Ez az állandó dohogás amiatt, ami nincs, ez egy abszolút

járhatatlan út. Ez a dolgokon egyáltalán nem segít, és ezt nagyon meg lehet unni a hallgatóságnak, és most már kezdem én magam is unni. Próbálom azt csinálni, amit tudok, amiről úgy látom, hogy nem ártok vele senkinek. Ha megkérdeznek, válaszolok. Azért néha még tűzbe jövök.

Jegyzetek

¹ **id. Dávid Gyula** (1902-1987): lelkész, esperes, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet rektora. A teológia elvégzése után Árapatakon majd Székelyudvarhelyen volt lelképásztor. A Székelyudvarhelyi Egyházmegye esperese, majd püspökhelyettes lett. Mint székelyudvarhelyi esperest választotta egyházkerületi főjegyzőnek az egyházkerületi közgyűlés 1953. április 12-én. Átmenetileg csak alkalmak szerint utazott Kolozsvárra, de 1958. november 1-jétől átköltözött a székhelyére, mivel a Kolozsvár-belvárosi egyházközség rendes lelkészévé választotta a fogságban szenvedő László Dezső hatóságilag üresnek nyilvánított állásába. Ettől az időtől csaknem teljes jogkörrel látta el a püspöki teendőket, mivel a gyengélkedő Vásárhelyi János átengedte az elnöki munkakört, vagyis gyakorlatilag a kormányzó-i-gazgatói feladatok egészét. A püspök halála után ténylegesen is átvette a püspöki feladatkört, ám a következő püspökválasztáson Nagy Gyula lett a püspök, nem ő. Ettől kezdve Kolozsváron a Farkas utcában szolgált lelképásztorként, később a Protestáns Teológiai Intézet rektora volt. (Forrás: Dávid Lajos, szóbeli közlés)

² **Imre Lajos** (1888-1974): református lelkész, teológiai tanár. A teológiát Kolozsvárott végezte (1910), ezt követően a kolozsvári tudományegyetemen filozófiát és pedagógiát hallgatott, s pedagógiából doktorált (1913). Teológiai tanári vizsgát tett (1912), majd a pedagógia és gyakorlati teológia tanulmányozására németországi és skóciai (Aberdeen) egyetemeket látogatott (1912). Az aberdeeni egyetemen 1968-ban teológiai doktori címet szerzett. Pályája kezdetén Marosvásárhelyen hitoktató (1913–14) és internátusi felügyelő volt, Kolozskarán lelképásztor 1914–1921 között. 1921-től a kolozsvári Teológiai Intézet tanára volt nyugdíjazásáig (1948). A kolozsvári *Az Út* szerkesztője (1915–18) és az *Iffjú Erdély* főszerkesztője volt (1923-40). Egyházi és szakfolyóiratokban cikkei, tanulmányai jelentek meg. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06707/06775.htm>)

³ vitéz Boksay Antal: *A Felhők Katonái* (Budapest, 1938. Cserépfalvi Kiadó)

⁴ **Magyar Népi Szövetség** (MNSZ): a romániai magyarság érdekképviseleti és politikai szervezete (1944-1953). Elődje a MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) volt, amely megalakulásától (1934) kezdve a román baloldali erővel karöltve küzdött az általános szabadságjogokért, köztük elsősorban a nemzeti, nemzetiségi jogegyenlőségért, a magyar néptömegek szociális és kulturális követeléseinek érvényesítéséért. A második világháború éveiben illegálisan működő MADOSZ 1944. októberében Brassóban tartott országos értekezlete döntött a Román Kommunista Párttal (RKP) együttműködő új szervezet létrehozásáról. „Az MNSZ-nek kettős kihívásnak kellett megfelelnie. Egyrészt az RKP tömegszervezeteként szavazatokat biztosító és politikai „átnevelést” folytató funkciót látott el, másrészt – a romániai magyar kisebbség irányában – mint magyar érdekeket felkaroló érdekvédelmi szervezet, tehát mint magyar párt jelent meg. (...) A társadalom szintjén nem az MNSZ politikai nyilatkozatai voltak mérvadók, hanem a politikai csatározásokon túlmenően – elsősorban – arra figyeltek, hogy az MNSZ saját szervezeti keretén belül mennyire intézményesítette a jogvédelmet, milyen szervezethez fordulhattak panaszaiikkal, és azok eljártak-e a jogsérelmek rendezése tárgyában. Ennek politikai formaváltozata az 'Annyi jogunk van, amennyit kiharcolunk!' elvben jutott kifejezésre”. (Nagy Mihály Zoltán: *Érdekképviseleti lehetőség – Integrációs alku*)

Az MNSZ első, Kolozsváron tartott kongresszusának (1945. május) határozata "Nemzeti kívánságok" címen sürgette egy teljes magyar iskolahálózat kiépítését, magyar szakemberek bevonását a kormányzatba, hangsúlyozva azt, hogy a demokratikus kibontakozásban "íróinkra is nagy szerep vár". Ennek megfelelően az MNSZ szellemét kifejező magyar lapok élén vagy azok szellemi vezetésében vállalt szerepet a kolozsvári *Világosság*-nál Balogh Edgár, a Brassóból Sepsiszentgyörgyre költözött *Népi Egység*-nél Szemlér Ferenc és Szabédi László, a nagyváradi *Új Élet*-nél Csehi Gyula, a marosvásárhelyi *Szabad Szó*-nál Kovács György, a *Falvak Népe*-nél Kacsó Sándor, Asztalos István, Horváth István. Az 1946-os II. Kongresszus Székelyudvarhelyen átfogó nemzetiségi törvénytervezetet fogadott el. Az őszi választásokon – önálló magyar listán, több mint félmillió szavazattal – 29 MNSZ-képviselő került be a bukaresti Nemzetgyűlésbe, köztük Kacsó Sándor és Kós Károly. Tevékenységének ebben a szakaszában az MNSZ számos eredményt mutatott fel. Létrejött Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetem, az Állami Magyar Opera, a kolozsvári Magyar Színház mellé felzárkózott a marosvásárhelyi, a sepsiszentgyörgyi, a temesvári, a nagyváradi magyar színház, megindult az egyetemi szintű, magyar nyelvű műszaki és mezőgazdászokképzés, Magyar Művészeti Intézet született, magyar nyelvű rádióadás indult meg, bővült a fővárosi és vidéki sajtó, s egyes minisztériumokban nemzetiségi osztályok létesültek. Az MNSZ népművelési osztálya irodalmi és művészeti pályázatokkal széles körű műkedvelő mozgalmat teremtett. Az 1940-44 közötti észak-erdélyi magyar iskolahálózatra építve Dél-Erdélyben is számos magyar iskola létesült, megindult a magyar nyelvű tankönyvkiadás.

Az 1947. febr. 10-én Párizsban aláírt román békeszerződéssel, amely Erdély egész területét Romániának ítélte, valamint a kommunista párt hatalmának megszilárdulásával hamarosan változás állt be a kisebbségi kérdés hivatalos román kezelésébe. 1947 novemberében, az MNSZ III. Kongresszusán, Temesváron meg kellett szavaznia az önálló magyar szövetkezeti hálózat felszámolására indított román állami akciókkal szembeszegülő Kurkó Gyárfás leváltását az elnöki székből. Utóda, Kacsó Sándor elnöksége alatt egyre nyitabb harc indult meg azok ellen, akik (az MNSZ-en belül vagy azon kívül) intézményesen reméltek egy "szocialista nemzetiségi" önkormányzatot kialakítani. Hamis vádakkal ekkor tartóztatták le és ítélték el Kurkó Gyárfást, majd Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Demeter Jánost, Jordáky Lajost, és tartották ítélet nélkül börtönben Méliusz Józsefet. Majd bekövetkezett Kacsó Sándor leváltása, félreállítása s utolsó aktusként az MNSZ önfeloszlatása 1953-ban.

Eközben a sajtóban előbb az "elvtelen magyar egység" és a "klerikális reakció" ellen folyt ádáz harc, majd bekövetkezett a nagy múltú magyar kisebbségi intézmények, az EMGE, az EME, az ETI felszámolása, a Bolyai Tudományegyetem magyar állampolgárságukról le nem mondott tanárainak eltávolítása (Benedek Marcell, Benedek István, Kisléghy Nagy Dénes, László Gyula, Zolnai Béla és mások). Nem sokkal utánuk az olyan tősgyökeres erdélyieké is, mint Bíró Vencel vagy György Lajos. A folyamat egyenes folytatása volt a Romániai Magyar Írók Szövetségének beolvasztása a román írószövetségbe, a Magyar Művészeti Intézet három – román-magyar tagozatos – önálló profilú művészeti főiskolává alakítása, a magyar mezőgazdasági és műszaki főiskolai oktatás likvidálása, illetve az olyan régi magyar kommunisták meghurcolása, mint Gaál Gábor. (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#MagyarNépiSzövetség>; Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviseleti lehetőség – Integrációs alku. In: *Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez, 1944–1953.* (szerk. Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston), Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. pp. 17-100.)

⁵ **borvíz:** a szénsavat és rendszerint nátrium-karbonátot is tartalmazó, többnyire savanykás forrás- vagy ásványvíz erdélyi neve. A Székelyföldön található több mint kétezer borvízes forrás Románia ásványvízkészletének jelentős hányadát adja. Az itteni borvíz íze és pezsgése a Székelyföld gerincét képező fiatal vulkáni vonulat, a Kelemen-havasok – Görgényi-havasok – Hargita lassan kihűlő magma kamrájából felszálló, széndioxidban gazdag gázoknak köszönhető. A jellegzetesen savanykás, borra emlékeztető ízű vizet adó forrás neve borkút. Régebben a borvíz fuvarozása jövedelmező vállalkozás volt, mert aki tehette, borkútról hordta az ivóvizet.

A Székelyudvarhelytől egykor négy kilométerre fekvő Szejkefürdő (ma Székelyudvarhely városrésze) ásványvizeinek gyógyító hatása már a 18. század közepén ismert volt. A település a nevét is (a néprajzosok szerint a „szejke” szó zavarost jelent) a szürkés tengervízhez hasonló gyógyvizéről kapta. A neves földrajztudós és néprajzos Orbán Balázs (1829–1890) itteni birtokán virágzó gyógyfürdőt teremtett, és ő szervezte meg a borvíz (itteni nevén „szejkevíz”) szállítását – többek között Székelyudvarhelyre – jellegzetes formájú cserép-korsókkal, bivaly vontatta szekéren. (Forrás: <http://erdelyben.info/2013/11/28/borviz/>)

⁶ **Bakk Elek** (1899-1972): orvos. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium ösztöndíjas, kiváló tanulója volt, majd 1918-tól Kolozsváron tanult az orvosi egyetemen, amit Budapesten, hét évvel később fejezett be. 1928-1940 között Bukarestben élt és dolgozott orvosként, jelentős szerepet vállalva az ottani magyarság kulturális életében. 1940-ben telepedett haza Székelyudvarhelyre, ahol a helyi kórház belgyógyász főorvosaként a művelődési élet lelkes támogatója volt. Egészségügyi nevelő, orvosi-etikai cikkei rendszeresen jelentek meg a *Korunk*-ban, az *Előré*-ben és *Hargitá*-ban, tervet dolgozott ki Székelyudvarhely fürdővárossá alakítására. A Segesvár felé vezető út mellett, az egykori gyógyfürdők fölé képzelte el a gyógykezelő-központot, de a szejkei mofetta (gőzölő) is az ő ötlete volt. 2003-ban Székelyudvarhely polgármesteri hivatala posztumusz Pro Urbe díjjal tüntette ki. (Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, <http://uh.ro/itthon/kozelet/8546-az-egykori-varos-a-bakk-hazaspar-emlekezete>)

⁷ **Dr. Imreh Domokos** (1870-1948): orvos, 1900-tól 1930-ig a székelyudvarhelyi vármegyei kórház igazgatója. A kor követelményeinek megfelelően fejlesztette a kórházat, igazgatósága éveiben épült ki az intézmény első vízvezetéke, a vécék, a villanyvilágítás. Ebben az időben épült a kórház főépülete előtt a ma is álló vaskerítés. 1938-ban építtette fel a Székelytámadt vár szomszédságában ma is álló épületet: a magánkórház a harmincas évek végén, illetve a negyvenes évek elején szanatóriumként szolgált a város lakosságát. A második világháború éveiben az Imreh-szanatóriumban egy húsz ágyas fektetőt hoztak létre, ahol a sürgősségi eseteket látták el: az elhagyott lövedékek, gránátok által megsebesített környékeliek kerültek ide. 1948-ban államosították Imreh Domokos magánkórházát, az idős orvos halálát is ezzel hozzák összefüggésbe, 78 évesen agyvérzés végzett vele. (Forrás: <http://uh.ro/kultura/alter/16555-az-egykori-varos-dr-imreh-domokos-emlekezete>)

⁸ **Haáz Ferenc Rezső** (1883-1958): etnográfus, pedagógus. Középiskoláit Késmárkon és Iglón végezte, majd a budapesti képzőművészeti főiskolán szerzett rajztanári képesítést (1906). Székelyudvarhelyen előbb a Református Kollégiumban (1906–27), majd a Református Tanítóképző Intézetben (1927–45) volt tanár, 1946-1948 között a Kollégium főgimnáziumának igazgatója volt. 1929-től közölt tanulmányokat – többek között a Néprajzi Értesítőben – Lövéte székely népviseletéről, a székely ványolókról, az udvarhelyi szekérről, a "lakodalmas prémes"-ről. Diákjai segítségével évtizedek alatt egybehordta és iskolai múzeumi gyűjteménnyé rendezte Udvarhely vidéke tárgyi néprajzi anyagát. Gyűjteménye lett az alapja Székelyudvarhely Muncipiumi Múzeumának, amelynek megszervezője és első igazgatója volt (1948–51); a múzeum 1994-ben került vissza a városhoz, ekkor vette fel a Haáz Rezső Múzeum és Képtár nevet. Gyűjtőmunkájával párhuzamosan a népi mesterségek művészi értékű kincseire, a hagyományos mintákra támaszkodva népi iparművészeti mozgalmat indított, fellendítve a telekfalvi fafaragást, a korondi fazekasságot, a népi szövést-varrást is. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#HaázFerencRezső>)

⁹ **Hegy István** (1914-2004): lelkes. "Petek, Székelyudvarhely, Nagyenyed, Kolozsvár, újból Petek és újból Székelyudvarhely. Ezek voltak sorrendben élete fontosabb és meghatározó állomásai. Az udvarhelyi és nagyenyedi református kollégium, a kolozsvári egyetem, s nem utolsósorban az állandó tanulás, önképzés formálták egyéniségét. Fiatal lelkipásztorként, látva az erdélyi szörványmagyarság lesújtó helyzetét, utazó titkári beosztást vállalt, hogy felmérhesse a magyar nyelvű iskolahálózat hiánya miatt is létező gondokat, és azokról tájékoztassa feletteseit, volt professzorait. Ravasz László püspöktől tanulta, és vallotta, hogy a falu nagy erőtaralékot jelent nemzeti közösségünknek. Ezzel a hittel kapcsolódott be az 1930-as években a falukutató mozgalomba. Nagyenyeden 1942-ben jelent meg nyomtatásban *A falusi lelkipásztor sajátos feladata* című tanulmánya, amely ma is útmutatóul szolgálhat, különösen a fiatal – falusi gyülekezetben szolgáló – pályatársaknak. 1999-ben állami kitüntetést vehetett át Budapesten Orbán Viktor kormányfőtől a kisebbségi közéletben kifejtett munkásságáért". (<http://szekelyudvarhelyi.me.ro/index.php/rss/669-szeretni-kell-ezt-a-nepet.html>)

¹⁰ **Székelyudvarhelyi Református Kollégium:** A XVI. században Erdélyben is beinduló polgárosodási folyamat eredményeként nőttön-nőtt az igény az iskoláztatás iránt. A protestáns felekezetek is létrehozták a maguk iskolahálózatát: a XVI. század második felétől egymás után kezdték meg működésüket Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagybánya, Enyed, Szatmárnémeti, Torda, Zilah humanista gimnáziumai, kollégiumai. 1670-ben ebbe a sorba lépett be a Székelyudvarhelyi Református Kollégium is, melynek alapítója a protestáns gróf Bethlen János Erdély kancellárja, Udvarhelyszék főkapitánya. Bethlen János 1670-ben ezer aranyat adományozott a székelyudvarhelyi elemi iskola gimnáziumi rangra emelésére, ugyanakkor más - természetbeni - juttatásokkal is segítette az új középiskolát. Társalapítónak tekinthető fia, Bethlen Miklós, aki a „Bethlen adományból” kialakuló könyvtárat is jelentősen felkarolja. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium a város főterén épült föl 1780-1781 között, építtetője Backamadarasi Kiss Gergely a neves rektor-professzor volt; az ő nevéhez fűződik a székelyudvarhelyi református templom építése is.

1886-1887 között, majd 1911-1912-ben kívül-belül átalakították és korszerűsítették az iskolaépületet, amelyben a trianoni békeszerződés után a román középiskolák érvényes tanterve szerint folyt az oktatás. Az 1919 – 1920-as tanév kezdetén új tagozatként megszervezték a polgári leányiskolát, majd fokozatosan bevezették a koedukációt. A kollégium történetének első 250 éves szakasza 1926-ban zárult. Ebben az időszakban kialakult az iskola sajátos arcéle: falai közül a magyar kultúra olyan neves egyéniségei kerültek ki, mint Orbán Balázs és Benedek Elek.

A Kolozsváron tartott 1927-es egyházkerületi közgyűlés úgy határozott, hogy a kollégium-főgimnázium működését bizonytalan időre felfüggeszti és helyébe Nagyenyedről áthelyezi az ott 1917-ben létesült református tanítóképzőt. 1940-ben a régi kollégium épületében újból megszervezik a fiútanulókból álló kollégium-főgimnáziumot, amely egészen az egyházi iskolák 1948-as államosításáig működött. 1948-1989 között állami tanítóképzőként működött tovább az iskola. A rendszerváltozást követően a református egyház visszakapta iskoláját. A tanítóképző 1990-től a Benedek Elek Tanítóképző nevet viseli, az 1994-ben újraindult és 2001-től önállósult Református Gimnázium pedig felvette a híres iskola- és templomépítő Backamadarasi Kis Gergely nevét. (Forrás: <http://refkol.ro/bkg.hu.htm>)

¹¹ **A románok átállása:** 1944 augusztus 20-án a Iasi (Jászvásár)-Chisinau térségében megindult szovjet offenzíva darabokra szaggatta a 3. és 4. román hadsereg arcvonalát. Antonescu 21-én és 22-én kétszer is tárgyalta Hans Friessner vezérezredessel, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokával, majd a 22-én összehívott rendkívüli minisztertanáccsal kimondta a háború folytatását. Antonescu másnapra kihallgatást kért a királytól, majd a frontra készült indulni, egyben intézkedett a Bukarestben és környékén állomásozó román csapatok útba

indítására az arcvonalba. Augusztus 23-án I. Mihály király letartóztatta a conducator, este bejelentette az ellenségeskedés beszüntetését az Egyesült Nemzetekkel szemben, valamint a román hadsereg csatlakozását a szovjethez a náci Németország elleni küzdelemben. A király, mint a fegyveres erők főparancsnoka, megparancsolta a hadseregnek, hogy indítson hadműveleteket Észak-Erdély visszacsatolására. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/66.html>)

¹² **bibliaolvásó kalauz (vezérfonal):** a bibliaolvást segítő kiadvány, amely a napról napra tanulmányozni rendelt igék mellett általában igemagyarázatot is tartalmaz. Olyan útmutató, amely segíthet a híveknek annak elérésében, hogy az igeolvasás megérdemelt helyet foglaljon el a mindennapokban, ugyanakkor a Biblia tartalmas, értelmes, minőségi és gyümölcsöző tanulmányozása legyen.

A világszerte máig használatos bibliaolvásó kalauzok első változata a Hernhuti Bibliaolvásó Kalauz (Losung) volt, melyet a hernhuti testvérközösség alapítója, Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760) gróf szerkesztett. A gróf – aki 1722-ben saját birtokán menedéket nyújtott a protestáns hitük miatt szülőföldjükről elűzött bohémiai és morva menekülteknek – 1728-ban azt vezette be, hogy a következő napra bibliai verset és imádságot húztak, s azt olvasták fel a közösség előtt. 1731-ben Zinzendorf összeállította Losung-könyvét, mindennapi igével és imával. Négy évvel a gróf halála után került sor az első, húzással összeállított éves Losung-füzet kiadására. A mostani formát 1969 óta tartja a Losung: minden kiválasztott ószövetségi ige mellé odateszik a tartalmilag annak megfelelő újszövetségi igét, és hozzákeresik a megfelelő imát. A Losung lényege, hogy az megfelel Zinzendorf eredeti elgondolásának, mely szerint nincs keresztyénség közösség nélkül, amit pedig az Ige teremt meg. (Forrás: http://www.diakonia.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1064:zinzendorf-graf-az-ujkori-teologia-ihletje&catid=3:hirek-roviden&Itemid=121)

¹³ **osztályellenség:** Az 1950-es évek kommunista diktatúráiban – szovjet minta alapján – alkalmazták az „osztályidegen”, illetve „osztályellenség” fogalmát. Szűkebb értelemben azok tartoztak az „osztályidegen” kategóriába, akik nem az „uralkodó munkásosztály”, illetve a „vele szövetséges” parasztság tagjai voltak, „osztályellenségnek” pedig azok minősültek, akiknek a háború előtti magasabb pozícióját, katonai vagy egyéb rangját, vagyonát, tulajdonát, illetve foglalkozását (pl. közhivatalnok, pap) vagy származását a hatalom új birtokosai "bűnnek" tekintették. Tágabb értelemben – és a gyakorlatban ezt a tágabb jelentést alkalmazták – ide tartoztak az önállóan gondolkodók és mindazok, akik nem szimpatizáltak az új rendszerrel. Az osztályidegenekkel szemben, illetve az osztályellenség ellehetetlenítésére, likvidálására a hátrányos megkülönböztetés és üldözés számos eszközét használták az „átneveléstől” és az ilyen családok gyermekei továbbtanulásának akadályozásától kezdve a tulajdontól, állástól való megfosztáson és kitelepítéseken át a koncepciós perekig.

¹⁴ **Bréda Ferenc** (1924-2000): lelkész. Magyarországon született, középiskoláit Désen és a nagyenyedi Bethlen Gábor kollégiumban végezte. 1950-ben fejezte be teológiai tanulmányait. Kézdivásárhelyen és Székelyudvarhelyen volt segédlelkész, majd a kalotaszegi Nyárszó-Sárvásár önálló lelkésze és 1955-től Déván lelképásztor. 1989-ben betegség miatt nyugdíjazták. (Forrás: Tatár Tiborné Bréda Anikó személyes közlése)

¹⁵ **burzsuj:** a munkásmozgalom szlengjében, illetve a kommunista diktatúrák idején használt gúnynév a tőkésekre, kizsákmányolókra, polgári származású személyekre, akiket egyszersmind „népnyúzóknak”, „élősködőknek” tekintettek. A szó, amely a francia „bourgeois” [burzsoá: városlakó, polgár] népies alakja, eredeti formájában a marxista-leninista politikai elmélet fontos kategóriája volt, és kizárólag egy bizonyos társadalmi rétegre, „a tőkésosztályának” tagjaira vonatkozott. Későbbi használatában azonban bárkit megbélyegezhettek vele, akit – vagyona vagy korábbi társadalmi rangja alapján – a nép vagy a munkásosztály ellenségének nyilvánítottak.

¹⁶ **Numerus clausus** (latin: zárt szám) Magyarországon a zsidó származású diákok számának drasztikus korlátozását jelentette a magyar felsőoktatásban egy 1920-ban hozott törvény alapján. Romániában a kommunizmus idején szintén alkalmazták pl. akkor, amikor meghatározták, hogy különböző származású diákoknak hány hely lehet egy bizonyos felsőoktatási intézményben. Jelen esetben a marosvásárhelyi orvosi egyetemen is alkalmazták az 1950-es években.

¹⁷ **Dobri János** (1914-1990): lelkész. Brassóban született, „1934-ben felvételt nyert a kolozsvári református teológiára, ahol tanulmányait mindig jelesen végezte. 1939-ben külföldi ösztöndíjra jelöltetett ki, de a kitörő második világháború megakadályozta az elutazását. 1940-ben a Magyar Cserkészszövetség erdélyrészi megbízottja lett és az 1937-ben betiltott csapatok újraélesztésén munkálkodott. 1944-ben a frontra kerül mint tábortestvezető. 1944 október 17-én Nagybányán fogságba esik. A fogságban orosz nyelvet tanult és megismerkedett az orosz irodalommal, majd magyarra fordított belőlük. 1948 június 23-án került haza a fogságból, ép lélekkel és még erősebb hittel. A kolozsvári Bolyai egyetem megbízásából fordítói munkát vállalt, később pedig a református teológián kapott tanári állást, ahol keleti egyháztörténetet és orosz nyelvet tanított. 1951 július 28-án letartóztatták

és ez év december 7-én közlázítás vétségében a kolozsvári Hadbíróóság 6 hónapi elzárásra és 2000 lej pénzbüntetésre ítélte. 1953-ban újra letartóztatták. 1957 áprilisában Dobri Jánost 16 társával letartóztatják, 6 év börtönbüntetésre, teljes vagyonekobzásra ítélik, valamint 3 év jogfosztásra ítélik szervezkedés vádjával. Börtönéveit Szamos-útváron és a Duna- csatornai kényszermunka- telepen tölti. 1963-ban szabadul és a későbbi Napochim gyárban, majd esperesi titkárként keresi kenyerét. 1969-ben a kerekdombi egyházközség megválasztja lelkipásztornak, melyet el is vállal azzal a céllal, hogy templomot épít a fából készült kis imaház helyére. 1970-ben engedélyt kér a templom építésére, de ezt csak 7 várakozással teli év után kapja meg. 1980-ig épül fel a templom, a reménység temploma”.

(http://www.geocities.ws/djcses/Dobri_hu.htm)

¹⁸**Nagy András** (1899-1974): református teológiai tanár, dékán, egyházi író, szerkesztő. A nagyenyedi Bethlen Kollégiumban szerzett érettségi után (1917) tisztként vesz részt az I. világháborúban. Elvégzi az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakultását Kolozsvárt, ahol a rövid életű Református Tanárképzőnek is hallgatója (1921). Ezután három szemeszteren át a bázeli egyetemen tanul, közben segédlelkész Tordán, Marosvásárhelyen. 1923-tól Szentgerice, 1925-től Nyárádszentbenedek választja lelkészének. 1933-ban teológiai magántanári vizsgát tesz Kolozsvárt, s a következő tanévben a bázeli egyetem meghívott ösztöndíjas előadója; 1936-tól a kolozsvári teológia ösztöndíjas tanszékének professzora. Az egyházkerület tanácsbírája (1937-42), a debreceni CoetusTheologorum tagja (1940), az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségének elnöke (1943). 1944-től 1947-ig – a szervezet feloszlásáig – az erdélyi CE Szövetség elnöke volt. Debrecenben doktorátust szerez (1945). A II. világháborút követő új rendszerben, a teológusképzés állami átszervezése után, 1952-57 között a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református karának dékánja. 1959-ben kényszernyugdíjazták. A Református Család társzerkesztője (1929-1944), az Ifjú Szentírás-magyarázatai itt s a Kiáltó Szó, Református Ifjúság, Lelkipásztor, Az Út, valamint a debreceni Igazság és Élet hasábjain jelentek meg. Önálló kötetei: Jeremia és kora (Kolozsvár, 1929); A váltság gondolata az Ótestamentumban (Kolozsvár, 1945). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3013/>)

¹⁹**Borbáth Dániel (1904-1986)**: teológiai tanár. Székelykeresztúron született, teológiai tanulmányait Debrecenben kezdte 1923-ban, majd Kolozsváron, Bazelen, Zürichben folytatta. 1935-1945 között óraadó-tanár a Kolozsvári Teológián. 1949-ben Vásárhelyi János nevezi ki a gyakorlati teológia, a homiletika és liturgika tanárává. 1958-59-ben a kolozsvári teológia dékánja, 1959-60-ban rektor. 1971-ig tanít a teológián. Az újreformátori teológia második nemzedékének jeles képviselője. (Forrás: <https://www.yumpu.com/hu/document/view/41505964/nagy-laszla-borbath-daniel-acs-tavaszy-sandor/5>)

²⁰**Horváth Jenő** (1900-1989): lelkész, teológiai tanár, író, költő, publicista. Középiszkolai tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban (1920), főiskolai tanulmányait a kolozsvári Református Teológián s ösztöndíjjal Skóciában végezte, Debrecenben doktorált (1937). Lelkész Aninószán, 1941-től a nagyenyedi Bethlen Gábor Teológiai Akadémia, 1945-től Kolozsvárt a Protestáns Teológiai Intézet tanára. 1960-ban vonult nyugalomba. Hitbuzgalmi írásait az egyházi sajtó, szociális érzésű, a szülőföldről kötődő verseit, elbeszéléseit, cikkeit 1921-től kezdve a Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Ifjú Erdély, Ellenzék, 1941 után az Erdélyi Gazda, Szövetkezés, Havi Szemle, Déli Hírlap közölte; később az Előre és Igazság hasábjain is jelenik meg írása. Szerepel a *Verseken tündöklő Erdély* (Kv. 1941) és a *Romániai magyar írók antológiája* (Nagyenyed 1943) c. kiadványokban. Összeállításában jelent meg Nagyenyeden a *Virágoskert* (1941) és *Kalászkok* (1944) c. vers- és mesegyűjtemény, valamint a *Ki-ki magának orvos*a (1944) c. egészségügyi tanácsadó. Önálló kötetei: *Betemetett bányász* (versek, Aninószán 1935); *Most szedtem a fáról* (novellák, Kv. 1938). (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1509/>)

²¹**Juhász István** (1915-1984): teológiai tanár, történész. Középiszkolait a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban (1932), főiskolait a Kolozsvári Református Teológián, a Ferdinand Egyetem bölcsészeti karán, a bukaresti Ortodox Teológián és a nagyszebeni Ortodox Teológiai Akadémián végezte (1937), a Debreceni Tudományegyetem teológiai fakultásán doktorált (1940). Közben Kolozsvárt a teológia szeniora, majd a bukaresti Református Egyetemi Otthon igazgatója (1939-40) volt. Tudományos pályáját mint az ETI tanára (1941-47) kezdi; 1948-tól a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, 1960 és 1966 között az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet rektora. 1969-ben elnyerte a prágai Comenius Teológiai Fakultás, a debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktori címét.

Egy ideig az Ifjú Erdély felelős szerkesztője (1938-39), itt s a Hitelben jelennek meg írásai. Érdeklődéssel fordul az erdélyi románság "átformált" egyházi életének XVI. és XVII. századbéli dokumentumai felé, doktori disszertációjában a görögsláv liturgiával szemben első ízben érvényesülő román nyelvű egyházi irodalmat dolgozza fel, a Nagyszebenben és Brassóban megjelent kátékat, bibliafordításokat, magyarázatokat és szertartáskönyvet, énekeskönyveket, az első román iskolák történetét, s behatóan foglalkozik Bethlen Gábor román

kapcsolataival. 1963-tól, a Református Szemle felelős szerkesztőjeként írt főbb tanulmányai az erdélyi református egyház névkönyveivel (1955), a Heidelbergi Káté XV-XVII. századi kiadásával (1965), a reformáció hazai szerepével (1968), Köleséri Sámuel önéletírása alapján a XVIII. századbeli református lelkészképzéssel (1968) foglalkoznak. Angolul és németül megírta a romániai református egyház rövid történetét (1958, 1977). (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1764/>)

²² **Nagy Géza** (1914-1981): tanár. „Az erdélyi reformátusok ároni családoknak nevezik azokat a famíliákat, melyeknek férfi tagjai több nemzedéken át lelkipásztori hivatást választottak maguknak. Ilyen családból származott Nagy Géza. Nagyapja Kutyalván volt esperes, édesapja berlini és bázeli egyetemi tanulmányok után Székelyszenterzsébeten pásztorolta a híveket, majd 1926-tól az egyháztörténet professzora a kolozsvári Református Teológián. Az apja nevét öröklő ifjabb Nagy Géza Székelyszenterzsébeten született 1914. szeptember 1-jén. A református papi családban nyert eszmei, erkölcsi és intellektuális alapokra támaszkodva a székelyudvarhelyi, majd a kolozsvári kálvinista kollégium nevelt belőle olyan férfiút, aki élete minden szakaszában rendületlenül kitartott az egyetemes keresztyénség eszméi mellett, és soha meg nem szűnt hűségese tagja maradni a református egyháznak. Nagy Géza a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetemen, valamint svájci (1933) és magyarországi (1935) tanulmányútjain tudatosan készült a tanári pályára, s ehhez megvolt a született tehetsége és a megszerzett széles körű műveltsége. Tanári működése első tíz évét Nagy Géza a felekezeti oktatás keretében, református kollégiumi tanárként élte meg, s rövid ideig tartó adminisztratív (egyetemi tanácsjegyzői) szolgálatból visszatérve jövőjét is a Farkas utcai kollégium falai között képzelte el. Apáczai Csere János scholáját az erdélyi magyar reformátusok bevezetetlen várának tartotta.

Az ötvenes évek elején bevett szokás volt, hogy a hivatalos ünnepek előestéjén (május 1., augusztus 23., november 7.), illetőleg idénymunkák előkészületei idején tömegesen tartóztatták le a gyanúsak tartott személyeket. Nagy Gézát 1952. február 22-én vitték el otthonából és zárták be a kolozsvári Securitate pincéjébe sokadmagával. Petru Groza intézkedése következtében 1953. január 9-én szabadult. Iskolájába azonban nem mehetett vissza. Jóemberei segítségével a kolozsvári bányavállalatnál helyezkedik el. Közben egy kolozsvári diákpert a hadbíróóság újratárgyal, feltehetően éppen azzal a szándékkal, hogy az ügybe Nagy Gézát is belekeverjék. A már börtönben ülő középiskolásokat – köztük a később íróvá lett Veress Zoltánt és Palocsay Zsigmondot – arról faggatták kihallgatóik, hogy volt tanáruk tudott-e szervezkedésükről. Arról nem tudott, de igazság szerint 1951-ben lebeszélte őket arról, hogy emlékünnepeket tartsanak március 15. tiszteletére. Ebből lett a vád: a tanár nem jelentette fel a hatóságoknál tanítványait, akik március 15-i megemlékezést szerveztek. Az ítélet után egy évet ült börtönben – a tanár, aki nevelt és nem lett besúgó. A börtönből szabadulva ismét csak nem taníthatott s még tisztviselő sem lehetett; évekig kizárólag fizikai munkára érdemesült. 1970-ben bírósági úton rehabilitálták, barátai elérték, hogy kinevezzék egyetemi előadótanárnak a magyar irodalomtanítás módszertana tanszékére”. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/06400/06461/06461.pdf>)

²³ **Geréb Pál** (1912-1991): lelkész, teológiai tanár. A szolnok-dobokai Apanagyfaluban született, apja Geréb András református lelkipásztor volt. Gimnáziumi tanulmányait Nagyenyeden végezte a Református Kollégiumban. Teológiai stúdiumait a kolozsvári Református Fakultáson fejezte be (1930–1935). Különösen a klasszikus nyelvek és a rendszeres teológia kérdései keltették fel érdeklődését Kecskeméthy István és Tavaszgy Sándor professzorok hatására. Az 1934–35-ös tanévben előbb a zürichi egyetemen tanult, majd a genfi egyetemen Karl Barthot ökumenikus szemináriumban. Hazatérése után 1935-1939 között a kolozsvár-alsóvárosi gyülekezet segédlelkésze volt Vásárhelyi János és Kádár Géza felügyelete mellett. 1939-ben a háromszéki Nagyborosnyói Egyházközség lelkipásztorja lett, ahol tíz évig szolgált. 1944-ben a debreceni Tisza István Tudományegyetemen doktorált, disszertációjának címe: *Történet az Ige mértéke alatt*. 1949-ben meghívták a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református rendszeres teológiai tanszékére, professzori minőségben. 31 évi szolgálata alatt több évig internátusi felügyelő, négy évig pedig prodekáni feladatot látott el. Fő kutatási területét Barth Károly Egyházi dogmatikájának magyar nyelvű ismertetése képezte. 1980-ban, 67 éves korában vonult nyugdíjba. (Forrás: http://konyvtar.proteo.hu/system/tdf/documents/2007/RSZ100_680-700.pdf?file=1&type=node&id=102)

²⁴ **Mózes András**: (1904-1990): lelkész, tanár, egyháztörténész. A Bethlen Gábor Kollégiumban érettségizett (1924). A kolozsvári Református Teológián lelkészi és vallásstanári diplomát (1928), Debrecenben doktorátust (1942) szerzett. A Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv és egyetemes történelem szakból államvizsgázott (1949). Pályáját mint várkudui lelkész kezdte, 1934-től Kolozsvárt vallásstanár. Ugyanitt teológiai előadó tanár (1948-72). Írásait a Harangszó, Református Szemle, Az Út, Kiáltó Szó, Református Család közölte. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Mózes_András)

²⁵ **Nagy József**, Uzoni (1907-2003): lelkész, teológiai tanár, egyházi író. Brassóban született, középiskoláit szülővárosában végezte (1925), teológiai tanulmányait Kolozsvárt, Zürichben és Genfben folytatta. Debrecenben szerzett teológiai doktorátust (1942). Lelkipásztori pályáját Déván kezdte (1933-1939), közben Losoncon a

Református Teológia professzora és a kolozsvári teológia magántanára volt. 1939-1949 között Balázsfalván volt lelkész, egyidejűleg a dél-erdélyi református egyházkerület által létrehozott nagyenyedi Református Teológia tanára. 1949-től nyugalomba vonulásáig (1970) a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professzora volt. Tanulmányokat közölt többek között Kálvin, Bethlen Gábor, Zwingli, Luther, Karl Barth életéről. Írásait a *Református Szemle*, *Reformátusok lapja*, *Teológiai Szemle*, *Evangelisches Kirchenblatt*, *Brassói Lapok*, *Igazság*, *Erdélyi Hírlap* közölte. Szerkesztette a *Brassói Diákok*, *Ifjú Erdély*, *Református Közöny* c. lapokat. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyJózsef,Uzoni>)

²⁶**Maksay Albert** (1897–1971): költő, író, teológiai tanár, szakíró. Kolozsvárt, a Református Kollégiumban érettségizett (1915), tanulmányait az egyetem orvosi karán kezdte, majd a Református Teológián szerzett oklevelet (1920). Egy évig püspöki titkár; tanulmányait ezután az Egyesült Államok több presbiteriánus teológiáján és a chicagói egyetem keleti nyelvészeti karán egészítette ki (1923–25), közben a pennsylvaniai szénbányatelep magyar munkásai közt lelkész. Hazaérkezve a kolozsvári református teológián az újszövetségi exegézis tanára (1925–59), a Kálvinista Világ (1927–28) és a Református Család (1929–44) szerkesztője. Az EIT, az EME, az Erdélyi Helikon írói közössége s a romániai Pen Club magyar tagozatának tagja, a Károli Gáspár Irodalmi Társaság főtítkára, a II. világháború után a Romániai Magyar Írók Szövetségének tagja.

Első írását az Erdélyi Szemle közölte (1920). A *Tizenegyek antológiájában (1923) versekkel, az Erdélyi Helikon íróinak antológiájában Szemek egy gyöngysorból c. dániai útinaplójával (1934) szerepel. A Kecskeméthy István- emlékkönyv (1934) a Szentírás eredeti nyelvéről szóló tanulmányát közli, szövegírója a Kuthy Sándor szerkesztette Kolozsvár c. városkalauz (Kv. 1935), az Erdélyi csillagok (Kv. 1936) c. gyűjteményben Körösi Csoma Sándorról szóló esszéjével szerepel. Egy írói rajza Kolozsvárról a Séta bölcsőhelyem körül (Bp. 1940) c. kötetben jelent meg, rövidprózai írással vesz részt a Huszonhat elbeszélő válogatott novellája (1948) c. kötetben. Műfordítóként túlnyomórészt angol és amerikai költőket tolmácsolt, elsőnek mutatta be Erdélyben a néger lírát. Mint egyházi író Imre Lajossal együtt valláskönyvet állított össze az elemi iskolák I. és II. osztályos református növendékei számára (Kv. 1929), Az exegézis problémái (Kv. 1931) c. szaktanulmánya a ref. teológiai tudományok dolgozat-sorozatában jelent meg. A Református Szemlében sorozatosan közölte A zsidókhöz írt levél magyarázatát (1953–56), itt ismertette a qumráni leleteket (1957) s adta közre A Kánon kialakulása (1965) és A Hegyi beszéd törvényértelmezése (1966) c. tanulmányait. (Forrás: Romániai Magyar irodalmi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>)

²⁷**Antal István** (sz. 1927): lelkész. Miklósfalván született (Hargita megye), 1944. április végén lépett először szószékre szülőfalujában, mint középiskolás diák. A teológia elvégzése után több évig szolgált Hargita megyében, majd 1959-től nyugdíjazásáig Bardocon volt református lelképásztor. (Forrás: <http://reformatus.ro/admin/data/file/20140519/uzenet-2014-11-h.pdf>)

²⁸**Antal József** (sz. 1933): lelkész. Miklósfalván született (Hargita megye), 1958-ban végezte el a Teológiát Kolozsváron. Egy évet tanult Nagyszebenben és Utrechtben is. Vízaknán, Etéden és Györgyfalván szolgált, a Székelyudvarhelyi- és a Kolozsvári Egyházmegyének is esperese volt. 1989 óta nyugdíjasként Györgyfalván él. (Forrás: Antal Csaba személyes közlése)

²⁹**Gálfy Zoltán** (1924–2013): teológiai tanár, könyvtáros. Mezőbádon született, a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban érettségizett, majd magyar nyelv és irodalom szakon szerzett bölcsészdiplomát a kolozsvári Bolyai Egyetemen, ezzel párhuzamosan pedig lelképásztori képesítést a Theológiai Fakultáson. Az abszolválás után 13 éven át volt Vásárhelyi János püspök személyi titkára, eljárója halála után pedig a Teológián nyert előbb könyvtárosi, később tanári megbízást. Mint a Kánonjogi Bizottság elnöke, az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltáskor az egyház kibontakozó szolgálati lehetőségeinek református hagyományú jogi megalapozásán fáradozott, meghatározó szerepet vállalt a vallástanárképzés egyetemi rangjának biztosításában. (Forrás: <http://reformatus.ro/gyaszjelent-es-galfy-zoltan.html>)

³⁰**legáció** [lat. kiküldés, küldetés]: A legátusok eredetileg a Római Birodalom idegen országokba küldött követei voltak. A középkortól kezdve a pápa – rendszerint bíborosi rangú – követét nevezik legátusnak, aki saját személyében képviseli a római katolikus egyház és a vatikáni állam fejét.

Református iskolatörténeti jelentése: teológiai főiskolai vagy kollégiumi hallgató kiküldése főbb ünnepekkor (karácsony, húsvét, pünkösd) igehirdetési és adománygyűjtési céllal. „A legáció intézménye a református közéletben jól ismert, mert nagyobb ünnepeink szinte elképzelhetetlenek a legátus jelenléte nélkül. Arra már csak az idősebbek emlékeznek, hogy ez az intézmény eredetileg kétszintű volt. Létezett a nagylegáció és a kislegáció. A legátusokat azok a református kollégiumok küldték a gyülekezetekbe, amelyekben teológusokat is képeztek.

A nagylegátusok – mint ma is – teológusok voltak. A nagylegátus templomi szolgálata idején a kislegátus, aki az akkori nyolcosztályos gimnázium alsó tagozatos, 10-14 év közötti kisdíákja volt, egy helyi, hasonló korú fiú kíséretében minden református családhoz bekopogott és rövid verses imával köszöntötte az egybegyűlteket. A nagylegátus javadalma, a legátum, a perselypénz volt, a kislegátus legátuma pedig a versmondás után kapott jutalompénz”.

A legáció hagyománya 1630-ig, Zólyomi Dávid háromszéki kapitány adományleveléig nyúlik vissza, mely szerint az erdélyi főúr elvárta, hogy a Debreceni Kollégiumnak szánt adományai átvételére a diákok képviselői a sátoros ünnepeken ünnepi követségbe utazzanak birtokára. Később a legáció általános szokássá bővült. A Debreceni Kollégium a három sátoros ünnepen diákjait igehirdetői szolgálatra küldte a gyülekezetekbe, amelyek a Kollégium, később a Kollégium és a legátus anyagi támogatására gyűjtést rendeztek, és a legátumot (az összegyűlt adományokat) az ünnep végeztével a diáknak átadták. A legáció jelentősége azonban nem csupán abban áll, hogy a teológus hallgatóknak gyakorlati lehetőséget és anyagi támogatást biztosít. Legalább ilyen lényeges, hogy a legációk révén a hallgatók számos gyülekezetet és lelkészcsaládot megismernek, és saját gyülekezeti hagyományaitól eltérő szokásokkal találkozhatnak. Ugyanakkor a legátus a gyülekezetek figyelmét a küldő teológiai fakultásra is ráirányítja, tudatosítja bennük a lelkészképzés ügyének fontosságát, első kézből származó, hiteles képet kaphatnak az illető Kollégium szellemiségéről, hallgatóinak lelki és szakmai felkészültségéről. (Források: Dr. Szijj Ferenc: A legáció; <http://www.suavis.com/lap/hethatar/ujtag/cikk/mutat/4981/?i=852>; Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szervezeti és Működési Szabályzatának 18. sz. melléklete; Legációs szabályzat, 2012.)

³¹ **Kétágú templom** A kolozsvár-alsóvárosi református egyházközség történetének gyökerei a XVII. század második feléig nyúlnak vissza, amikor a Magyar utcai külső templomban a hóstáti gyülekezetnek saját lelkésze volt, mintegy előrevetítve a három évszázad múlva bekövetkező önállósodást. Az első templom a városfalon kívül, a Magyar utcába vezető kapubástya közelében állt, a Protestáns Teológiai Intézet épületének helyén. 1828-ban elfogadták a Winkler György által készített terveket. Az építész alaprajzi beosztásban és a homlokzat kialakításában eléggé szolgálta követve a debreceni nagytemplom tervét. Az új templomot 1851. október 12-én szentelték fel. A kolozsvári magyarság az alsóvárosi templomot Kétágú templomként emlegeti. (Forrás: http://www.ketagu.ro/gyulekezetunk/info/Templom_s_gyulekezettrnet)

³² **Valádi György** 1932-1934: segédlelkész Parajdon, 1935-1941: Alsósófalván lelkipásztor, (1945-1978): a Kolozsvár-alsóvárosi gyülekezet lelkipásztora.

³³ **Hídelve:** kolozsvári városrész. A kolozsvári **hídelvei református templom** vagy **Millenniumi református templom** a Horea úton (előtte Regele Ferdinand, előzőleg Ferenc József út) található. Hídelve református lakossága kezdetben a belvárosi templomokat látogatta, majd a 17-századtól feltehetőleg az Astoria helyén álló városi ispotályban tartották istentiszteleteiket. Miután 1833-ban megépült a hídelvi református iskola, gyülekezeti összejövetelek színhelyéül is használták. 1896. február 2-án templom építését határozták el. Az 1898. április 3-án felszentelt templom Szalai Ferenc tervei alapján, Szász Domokos püspök idején épült. Első lelkipásztora Molnár Lőrinc volt. 1948 után a hídelvi gyülekezetből önállósult a kerekdombi és az Irisz-telepi gyülekezet. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Hídelvei_református_templom)

³⁴ **Bíró Mózes** (1902-1971): lelkész. “A Kolozsvár-hídelvi református egyházközségben 39 éven át szolgált népét ez a köztisztelőben álló lelkész, orvos és kitűnő szervező, az erdélyi reformátusok történetének egyik legnehezebb időszakában. Szívügye volt a Református Kórház, a világháború súlytotta magyar és zsidó családok megsegítése, a hídelvi hóstáti anyagi és erkülsi támogatása. Bíró Mózes, a fiatalok egyházi nevelése érdekében, az ifjak kulturált szórakozását is megszervezte. Vasárnapi istentiszteleteket tartott a Kolozsvár-Kerekdomb egyik magánterületén, festői környezetben, amely Zsoltároskert néven került be a köztudatba. a fiatalok a zsolttároskertben ismerkedtek egymással, egyházi énekeket énekeltek, Istenben való hitüket erősítették, s közben kitűnően szórakoztak. Lelkipásztori munkásságának egyik legnagyobb maradandó eredménye, hogy a Kolozsvár-hídelvi egyházközségből három önálló, életképes egyházközséget hozott létre, amelyek ma is működnek”. (http://www.kolozsvarihostat.com/dl/TJ_Emlékfuzet.pdf)

³⁵ **Nagy István** (1916-?): egyházi író, szerkesztő, műfordító. A kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett (1933), ugyanitt a Református Teológián szerzett lelkészi diplomát (1938). Bázelen folytatott tanulmányokat (1938-39). Pályáját mint segédlelkész Kolozsvárt kezdte, lelkész Kolozson (1943-62), Aranyosgyéresen (1962-

71), majd Kolozsvár-Hídelvén (1971-86). Tevékeny részt vett az ifjúsági mozgalmakban, így az IKE és a cserkészmozgalom keretében. Írásait a Keleti Újság, Ifjú Erdély, Az Út, Református Szemle, Üzenet, Igehirdető c. lapok közölték. Az 1993-ban újraindított Református Család c. folyóirat felelős szerkesztője. Önálló kötete: Hirdesd az Igét (prédikációk, Kolozsvár, 1996). Magyarra fordította Walter Lüthi Die kommende Kirche c. művét Az eljövendő egyház címmel (Dániel próféta igehirdetése, Kolozsvár, 1940). (Forrás: lexikon.kriterion.ro/szavak/3060/)

³⁶**Kakasos templom:** Kós Károly erdélyi alkotásainak egyik legismertebb példája Kolozsváron a Monostori úti református templom, mely már építéskor is „erdélyi magyarnak” számított, mivel a középkori eredetű, négy fiatornyos, festett bútortatú, kazettás mennyezetű kalotaszegi templomok mintáját követte. A szakrális építmény legfontosabb díszítőeleme a népi ornamentika egyik kedvelt motívuma, a kakas lett, amelyből a templom népszerű megnevezése is ered. (<http://muvelodes.net/enciklopedia/kos-karoly-es-a-kakasos-templom>)

³⁷ Prédikációs kötetek: Ravasz László: Tudom kinek hittem, 1927, Imre Lajos: Kegelemből, hit által, 1947.

³⁸**Ravasz László (1882-1975)** Dunamelléki református püspök. Teológiai és bölcsészeti tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte. Teológiai-filozófiai nézeteire a neokantiánus hatások nyomták rá bélyegüket. 1907-től a kolozsvári református teológiai akadémia tanára. 1918-tól az Erdélyi Egyházkerület főjegyzője, a püspök után a második ember. 1921-ben Kálvin téri lelkésznek és egyben a Dunamelléki Egyházkerület püspökének választják. Széles körű műveltséggel rendelkező hitszónok, igehirdetési országos hatást váltanak ki. Szinte valamennyi református, illetve protestáns szervezet, mozgalom vezetésében jelen van, fokozatosan átvette Baltazár Dezső szerepét, akinek elhunytakor őt választották a zsinat és a konvent lelkész elnökévé. Gazdag irodalmi munkássága, a korhoz igazodó konzervatív, de szociálisan érzékeny kereszténysége egyháza első emberévé emelte. 1948-ban lemondott országos tisztségeiről, majd a püspökségről, végül a Kálvin téri lelkészségről is. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index1056.html>)

³⁹**Szógyártó Miklós:** „1938-ban született Nagyalambfalván, a Református Anyaszentegyház javát 43 éven át szolgálta Égében, Szentlászlón, Bágyban, Petken és Alsósófalván”. (file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/11415_139996.pdf)

⁴⁰**Fülöp G. Dénes** (1931-2005): református lelkész. Az udvarhelyi Református Kollégiumban tanult, és a székelykeresztúri Pedagógiai Iskolában szerzett tanítói oklevelet 1952-ben. Teológiai tanulmányait az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1957-ben Kolozsváron. 1958-tól a marosvásárhelyi Gecse utcai gyülekezetbe kapott segédlelkészi kinevezést. 1959-ben letartóztatták, és – ügyét a magyarországi '56-os eseményekkel kapcsolatba hozva – koncepciók perben 11 év börtönre, 10 év társadalmi jogvesztésre és teljes vagyonszétésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Raktári segédmunkásként, majd betanított gépgyári munkásként várta lelkészi kinevezését. 1964-től Gegesben, 1971-től Hármassfaluban, 1977-től a szászrégeni városi gyülekezetben s végül 1984-től a marosvásárhelyi Vártemplomban szolgált lelkészként.

1990-ben az országos RMDSZ alapító tagja lett, a Magyarok Világszövetsége választmányi tagja és a Világszövetség Erdélyi Társaságának alelnöke 1997-ig. A vártemplomi református gyülekezet erőinek mozgósításával intézmények sorát hozta létre szociális és oktatási célokra. Kezdeményezésére 1990-ben megalakult az ökumenikus szellemiségű Református Kántor-tanítóképző Főiskola, mely később a bukaresti Tanügyminisztérium által is elismert kihelyezett tagozatává vált a Károli Gáspár Református Egyetem Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolájának. 1990-ben létrehozta a Lazarenum Alapítványt szegény és árva gyermekek felnevelésére, magányos idősök gondozására és nagycsaládok támogatására. Ennek keretében 1993-ban nyitotta meg kapuit a Lídia Gyermekotthon. 1996 és 2002 között felépült a Vártemplom Diakóniai Otthona, mely az idősök gondozása mellett erdélyi magyar közművelődési célokat is szolgál. 2002-ben a Lazarenum Alapítvány megszerezte harmadik ingatlanját is a már évek óta működő utcagyerek-mentés hatékonyabb megszervezése érdekében. Szintén 1990-ben hozta létre oktatási célokra a Calepinus Alapítványt. Ennek keretében az angol, francia, német, holland és magyar nyelv oktatására szakosodott népfőiskola működik. A Calepinus nyelviskolája 1991 és 2004 között több ezer fiatalnak biztosított kedvezményes nyelvtanulási lehetőséget Marosvásárhelyen. 2002-ben Fülöp G. Dénes vártemplomi lelkészi szolgálatából nyugalomba vonult, de az alapítványok kuratóriumi elnökeként tovább szervezte, irányította az oktatási és diakóniai tevékenységet. Főszerkesztője volt az általa alapított - több mint egy évtizede megjelenő - Új Kezdet című gyülekezeti havilapnak. (Forrás: <http://reformatusoklevele.reformatus.hu/127text.html>)

⁴¹Az 1956-os kolozsvári diákszervezkedési kísérletek a Diákszövetség megalakulásához vezethetők vissza. Ez volt a kiindulópontja az 1956. október 24-i Mátyás király szülőházában tartott gyűlésnek, és később a november 5-i diákházi nagygyűlésnek is. A diákszövetségek megalakulását még 1956. júniusában indítványozta az RMP [Román Munkáspárt] Politikai Bizottsága a prágai Világifjúsági Találkozó hatására, és „a főiskolai hallgatók körében folyó politikai nevelőmunka” megjavításának érdekében. Románia jelentkezését ugyanis nem fogadták el a nemzetközi diákszövetségbe: mert az országban akkor még nem léteztek diákszövetségek, az egyetemi ifjúság – akár a gyári munkások – az RMP által irányított és pórázon tartott szakszervezetekbe tömörült. A nemzetközi diákszövetségbe való belépés feltétele a demokratikus úton megszervezett román diákszövetség létrehozása volt, ezért jöttek létre az 1956 őszi induló tanévben a romániai diákszövetségek.

Az 1956. október 24-i Mátyás király szülőházában tartott gyűléssel egy időben került sor az első tiltakozó megmozdulásokra a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, ahol erre a napra hívták össze az új diákszövetség választási közgyűlését, melynek résztvevői ötpontos dokumentumot adtak át a rektori hivatalban. Ebben kérték az egyetemi autonómia megvalósítását, a hallgatói egyesület kapcsolatainak szorosra fűzését nemcsak a kelet-, hanem a nyugat-európai hasonló egyesületekkel, illetve az egyetemi felvételi vizsgákon alkalmazott diszkrimináció megszüntetését. Ugyanezen a napon került sor a Bolyai Egyetemen – a diákszövetség megválasztott 16 tagú vezetőségének megbízásából – a diákszervezet programjának, ezen belül követeléseinek megfogalmazására. Ennek ismertetésére és megvitatására került sor október 24-én este Mátyás király szülőházában. Páskándi Géza visszaemlékezése szerint nemzetiségi és politikai követeléseket fogalmaztak meg a magyar diákok: közvetlen kapcsolat a külfölddel, az egyetemek autonómiáját biztosító tanügyi reform, szabad óralátogatás, új, igazságosabb ösztöndíjrendszer, a népi kollégiumok újbóli felállítása az erdélyi magyar népi kultúra megőrzése érdekében. (Források: Tófalvi Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben: http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html; Stefano Bottoni: 1956 Romániában – eseménytörténet és értelmezési keretek. In: Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2006.)

⁴²**szekus:** a Securitate (román titkosszolgálat) beosztottjainak gúnyneve. A Securitate (Departamentul Securității statului, azaz Állambiztonsági Osztály): a román kommunista diktatúra titkosszolgálat volt. A világ 1987-ben ismerhette meg működését, amikor a román kémszervezet (DIE) korábbi vezetője, Ion Mihai Pacepa tábornok, aki 1978-ban Nyugatra szökött, *Vörös horizontok* címmel könyvet adott ki a szervezetről. A Securitatet 1948-ban – szovjet mintára és az első időszakban szovjet belügyi tiszték vezetésével – alapították Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) néven, 1951-ben, 1967-ben, 1972-ben és 1973-ban átszervezték. Fő feladatát, a kommunista rendszer céljainak megvalósítását veszélyeztető „belső ellenség” felkutatását és kiszorítását viszonylag kis létszámú hivatásos stábbal, de példátlanul széles – a hetvenes évek végére több százezer – besúgó hálózattal látta el. (Forrás: Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989 (1-2. rész); In: *Betekintő – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata*, 2011/4. és 2012/1. szám; http://www.betekinto.hu/2011_4)

⁴³ **halottak napja 1956 Kolozsvár** Az egyetlen, s később sokat emlegetett “megmozdulásra” 1956. november elsején, Halottak Napján, a Házsongárdi Temetőben került sor. Ennek előzményei 1956 nyaráig nyúlnak vissza, s valójában teljesen véletlen a magyarországi forradalmi harcokkal való egybeesés. 1956 júniusában a Bolyai Tudományegyetem akkori vezetősége résztvett a magyar tanszék tanévzáró ülésén, ott vetették fel, hogy az egyes tanszékek gondoskodjanak a szellemi nagyságok sírjainak rendbetételéről. Ott, helyben Dávid Gyula, Varró János és Lakó Elemér aspiránsokra ki is osztották a feladatokat. Varró János például Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós és Dsida Jenő sírjának gondozását kapta hivatalos megbízásként, jegyzőkönyvbe iktatva. A másik kettő Brassai Sámuel, Aletta van der Maet, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, Reményik Sándor sírját gondozta a Halottak napi megemlékezésre. Mindhárom aspiráns 1956 nyarát, illetve őszt Magyarországon tudományos kutatással töltötte. Amikor hazajöttek, hozzáfogtak a sírok rendbetételéhez. A forradalmi események erdélyi átszivárgásától alaposan megijedt Bányai László rektor 1956. október 31-én estére gyűlést hívott össze a bölcsészkar dísztermébe. Szigorúan megtiltotta, hogy a diákok kimenjenek a Házsongárdi Temetőbe. Lakó Elemér és Varró János tanársegéd jelen volt a gyűlésen, így ők a Halottak Napi megemlékezésen nem voltak jelen. Dávid Gyula semmit nem tudott a gyűlésről, így csoportjával kivonult a temetőbe. A magyar irodalom és szellemi élet nagyjai — Jósika Miklós, Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Apáczai Csere János és felesége, Aletta van der Maet, Dsida Jenő, Kriza János, Reményik Sándor — sírján elhelyezték a kegyelet virágait és égő gyertyáit. Reményik Sándor sírjánál Bartis Ferenc első éves magyar szakos hallgató egy alkalmi versét mondta el, majd elszavalta az *Eredj, ha tudsz* című Reményik-verset. A magyar forradalommal való együttérzés jeleként nagyon sok egyetemi hallgató a kabáthajtókára nemzeti színű kokárdát és gyászszalagot tűzött ki. A visszaemlékezések szerint a himnuszt is elénekelték. A Házsongárdi Temetőben beszédet mondott: Gazda József, Kicsi Antal, s állítólag Székely László. A szekuritáté és a belügy emberei ott vizslattak, fényképeztek a megemlékezők és

gyászolók között. A fényképek alapján az azonosítás már gyerekjáték volt. A meghurcoltatástól csak azok menekültek meg, akik éppen a Házsongárdi Temető felsőbb részén tartózkodtak, őket nem fényképezték le. http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html

⁴⁴Bányai László, a Bolyai Egyetem rektora 1956. október 31-én estére gyűlést hívott össze a Bölcsészkar dísztermébe. Szigorúan megtiltotta, hogy a diákok kimenjenek a Házsongárdi Temetőbe. Lakó Elemér és Varró János tanársegéd jelen volt a gyűlésen, így ők a halottak napi megemlékezésen nem voltak jelen. Dávid Gyula semmit nem tudott a gyűlésről, így csoportjával kivonult a temetőbe. A magyar irodalom és szellemi élet nagyjai – Jósika Miklós, Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Apáczai Csere János és felesége, Aletta van der Maet, Dsida Jenő, Kriza János, Reményik Sándor – sírján elhelyezték a kegyelet virágait és égő gyertyáit. Reményik Sándor sírjánál Bartis Ferenc elsőéves magyar szakos hallgató egy alkalmi versét mondta el, majd elszavalta az Eredj, ha tudsz című Reményik-verset. A magyar forradalommal való együttérzés jeleként nagyon sok egyetemi hallgató a kabáthajtókára nemzeti színű kokárdát és gyászszalagot tűzött ki. A visszaemlékezések szerint a Himnuszt is elénekelték. A Házsongárdi Temetőben beszédet mondott: Gazda József, Kicsi Antal, s állítólag Székely László.

A Szekuritáté és a belügy emberei ott vizslattak, fényképeztek a megemlézők és gyászolók között. A fényképek alapján az azonosítás már gyerekjáték volt. A meghurcoltatástól csak azok menekültek meg, akik éppen a Házsongárdi Temető felsőbb részén tartózkodtak, őket nem fényképezték le.

Dávid Gyula irodalomtörténész, szerkesztő visszaemlékezéséből: „[1956-ban] a másodéves magyar szakosoknak, valamint az elsőéves magyar-pedagógia és történelem szakosoknak tartottam az előadásokat. Alaposan fel kellett készülnöm az előadásokra, s akkor találtam ki – és nyertem el ehhez a tanszék jóváhagyását is –, hogy „Városnéző tanulmányi séták” címszó alatt megismertetem a diákcsoportot Kolozsvár magyar irodalmi nevezetességeivel. Végigjártuk az egyetemi könyvtárat, egy másik alkalommal felkerestük mindazokat az emléképületeket, amelyekben valamilyen magyar irodalmi esemény történt. Aztán meg a Házsongárdi temetőbe mentünk, meglátogatni azokat a sírokat, amelyekről azt gondoltam, hogy ismerniük kell. A temetőn végigsétálva láthattuk, hogy sajnos elég sok elhanyagolt sír van, melyben írók nyugosznak. Akkor fogalmazódott meg bennünk az ötlet: minthogy közel a halottak napja, illenék nekünk ezeket a sírokat rendbe tenni, hiszen a család nélkül maradt íróknak végeredményben az irodalom szakosok a hozzátartozóik. Tehát úgy képzeltem el, hogy ebből hagyomány teremthető, vagyis a mindenkori egyetemi hallgatók legyenek a gondozói a kolozsvári Házsongárd ezen sírjainak.

(...) Talán kétszer mentünk ki még a temetőbe október 23-a előtt és után is, letakarítottuk a sírokat. November 1-jén, halottak napján természetesen adódott, hogy virágot vittünk rájuk, és gyertyát is gyújtottunk... Az egésznek akkor volt már egy eléggé feszült hangulata. A feleségem mondta is: te ne menj ki, mert ebből baj lesz! Azt feleltem: éppen azért megyek ki, hogy ne legyen baj! Kimentünk, és végiglátogattuk a sírokat. (...) A csoportomban nem volt semmiféle ének, versmondás. Úgy éreztem, a halottak napi kegyelettel összeegyeztethetetlen, ha mi ott elkezdünk szavalni meg énekelni. Valójában nem történt semmi. (...) Jó néhány önkéntesen szerveződött diákcsoport is kint volt a temetőben. Ők már az egész temetői akciót úgy értelmezték, hogy halottak napján tisztelegniük kell a forradalomban elesett fiatalok emléke előtt. Egyik-másik fekete szalagot és kokárdát viselt. Nekem eszembe sem jutott ez, az én természetemtől az ilyen külsőségek távol állnak. Megtudtam, hogy az egyik csoportnak Bartis Ferenc volt a vezére, mindenesetre Bartis is köztük volt; elmentek Reményik Sándor sírjához is, és ott ő elszavalta Reményik egyik költeményét, majd elénekelték a Székely himnuszt. (...)

Jöttünk lefelé a temetőből, és akkor tűnt fel nekem igazából – már eléggé sötét volt, mindenütt égtek a gyertyák – , hogy a temető előterében ott téblábolnak, csellengenek mindenféle alakok”.

(Források: Tófalvi Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben: http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html; Az erdélyi 1956-os per – P. Sebők Anna riportja Dávid Gyulával; Kortárs, 2001/10.).

⁴⁵**Teleky Mihály** (1906-1992): tordaszentlászlói lelkész, teológiai tanár. Beszervezésére Kolozsvárra, 1958. január 30-án került sor, kompromittáló adatok alapján. (Forrás: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>)

⁴⁶**Szócs Endre** (1908-1977): lelkész, teológiai tanár, kultuszügyi főinspektor, a görgényi egyházmegye esperese. A kolozsvári teológián szerzett lelkészi oklevelet (1932), majd doktori címet (1968). Sáromberkén (1932-35) és Csíkszeredában (1935) töltött segédlelkészi évek után lelkészként Bibarcfalván (1935-1936), Szederjesen (1936-

1948) és Vajdaszentiványban (1948-1959) szolgált. Közben 1949-1951 között Bukarestben a Vallásügyi Államtitkárság [Kultuszdepartament] főinspektora volt. 1959-től nyugdíjazásáig (1974) a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben az ószövetségi tudományok professzoraként tanított. Beszervezésére Marosvásárhelyen, 1953. február 22-én került sor, „hazafias érzelmei” alapján. (Források: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4509/>; <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>)

⁴⁷ **A teológiai tanárok nyugdíjazása 1949.** „Az 1948. augusztus 3-i 175. számú "tanügyi reform" törvény az egész romániai oktatásügy számára új korszakot jelent, de a magyar nyelvű oktatás szempontjából külön döntő jelentőséggel bír, ugyanis a jogszabály megszüntette az addig egyházi kézben lévő - olykor három-négyszáz éves - elemi- és középiskolákat. Az egyházi iskolák megszüntetésén túl a törvény felszámolta az addig épphogy csak megtűrt - és 1947 után egyre szimbolikusabbá váló - magyar oktatási autonómiát is. 1948. november 15-én a bukaresti hatóságok nyomására "egyesültek" a református, valamint az unitárius teológiai és megalakult az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet. (Ez a Bukarestből "levezényelt" egyesülés feltehetően azt a célt szolgálta, hogy a lelkészképzés fölötti állami ellenőrzés ezáltal is hatékonyabbá váljék...) Az egyetemeken eltávolították az ú.n. régi garnitúrát és új, ideológiailag megbízható ifjú káderekkel helyettesítették. A Protestáns Teológián is folyt a "tisztoogatás". 1949-ben a legtekintélyesebb professzorokat, Tavasz Sándort, Gönczy Lajost, id. Nagy Gézárt és Imre Lajost eltávolították ("kényszernyugdíjazták")”.
(<http://magyarkisebbsseg.ro/index.php?action=cimek&lapid=7&cikk=M970327.HTM>)

⁴⁸ **Kozma Tibor** „(Szabadka, 1909. dec. 3. – Kolozsvár, 1981. jan. 19.): ref. lelkész, teológiai tanár. Teológiát Kolozsvárt 1927-1931-ben és Bázelen 1937-ben tanult. Segédlelkész volt Zilahon (1931-33), majd cegei, árpástói (1934-44), szilágypatini (1945-46) lelképásztori szolgálatait után Zilahon vallásánár 1947-50-ben, 1951-1958 között prímhegedűs a kolozsvári Állami Magy. Operában, majd 1959-től 1962-ig Kolozsvár-kerekdombi lelkész, 1963-1966 között a Kolozsvári Ref. Egyházkerületnél teológiai értekezleti felügyelő, 1966-1976 között a Protestáns Teológiai Int.-ben a gyakorlati teológiai tanszéken tanár. 1976. okt. 1-jén nyugdíjazták. Számos cikke, tanulmánya jelent meg, főként Az Út és a Református Szemle hasábjain. A gyülekezeti istentisztelet elvi alapvonalai 500 oldalas munkája kéziratban maradt”.
(<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08656.htm>)

⁴⁹ **Bustya Dezső** (sz. 1934.): református lelkész, püspökhelyettes. 1952-ben utolsó éves gimnazistaként Veress Zoltánnal, Palocsay Zsigmonddal, Bodor Ádámmal és másokkal a diktatúra elleni tiltakozásként megalapították az Illegális Kommunistaellenes Szervezetet (IKESZ), amiért még abban az évben 18 társával és két tanárával együtt letartóztatták, és ötévi börtönre ítélték. 1954-ben szabadult, majd a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatójaként 1958-ban végzett. Segédlelkészi évek után 1975-ig Vízaknán, majd 1975-1995 között a Marosvásárhely-alsóvárosi egyházközségben teljesített lelkészi szolgálatot. 1988-1991 között svájci adományokból és a hívők segítségével felépítette gyülekezete templomát, a marosvásárhelyi Ludasi utcai templomot. 1990-1995 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese, 1990-től szerkesztője az egyházkerület lapjának, az *Üzenetnek* (Marosvásárhely, Kolozsvár). 2009-ben jelent meg önéletrajza: *Gazdámnak célja volt velem: önéletrajzi mozaik* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.). (Forrás: <http://stud-theol.blogspot.hu/2009/10/interju-bustya-dezsovel.html>)

⁵⁰ **Péter Miklós** (1939-2008): egyháztörténész, költő. A nagyváradai Klasszikus Magyar Vegyes Liceumban érettségizett (1954), majd a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkészoklevelet (1958). Biharvajdára frissen kinevezett helyettes lelkészként 1958-ban letartóztatták az 1956-os magyar forradalom alatt teológusként tanúsított magatartásáért. A kolozsvári Katonai Bíróság az 1959. május 25-i tárgyaláson 14 évre ítélte, többek között tiltott iratok terjesztése vádjával. Börtönéveit Szamosújváron töltötte, innen szabadult amnesztiával 1964-ben.

Szabadulása után előbb helyettes lelkész volt Belényesen, Érselinden, Monospetriben, Pusztakamaráson, majd rendes lelkész Pankotán (1968-1972) és Bethlenben (1973-1990). 1990. október 1-jétől párhuzamosan a Kolozsvári Református Kollégium és a Teológia Vallásánárképző Karának tanára volt, 1992-től pedig a Diakonisszaképző Intézet főigazgatója. 1999-től a nagyváradai Sulyok István Református Főiskolán, majd a belőle kinőtt Partiumi Keresztyén Egyetemen tanított. A teológiai tudományok doktora lett 1991-ben. Kutatási területe: Kálvin irodalmi munkássága. Első írása a *Református Szemlében* jelent meg 1978-ban. Prédikáció-vázlatai, kommentárjai, fordításai románból és franciából, könyvismertetései a *Református Szemlében*, vallásos versei, publicisztikai írásai a *Harangszó* és az *Üzenet* hasábjain jelentek meg. A Kolozsvári Rádió magyar adásának műsorában havonta egyháztörténeti előadással szerepelt. Börtönéveire való visszaemlékezéseiből *Megtartott becsület* címmel az *Akik imádkoztak üldözőikért* (Kolozsvár 1996) című kötet közölt részleteket. Önálló kötetei jelentek meg Kálvin igehirdetéseiről és a keresztyén egyház történetéről. (Források: Papp Annamária:

„Virágvasárnap... Itt kezdődik az út a Golgotára” – beszélgetés Péter Miklós református lelkésszel, politikai elítélttel. *Szabadság*, 2008. február 9.

[https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9ter_Mikl%C3%B3s_\(egyh%C3%A1zt%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9ter_Mikl%C3%B3s_(egyh%C3%A1zt%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz))

⁵¹**Csép Sándor** (1938-2013): riporter, rádió- és televízió-műsorszerkesztő, politikus. Érettségi után jogot tanult, de származása miatt (édesapja lelkész volt) tanulmányait nem folytathatta, ezért a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben tanult tovább, majd a Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett filozófia szakos diplomát. 1968-tól a kolozsvári rádió szerkesztője, 1972-től a Román Televízió Bukaresti Magyar Szerkesztőségének munkatársa volt. 1990-től az újra alakult kolozsvári rádió és televízió főszerkesztője, majd a két intézmény szétválása után nyugdíjazásáig a televízió magyar szerkesztőségét vezette. 1999-től 2003-ig a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke volt, majd az audiovizuális sajtóért felelős alelnöke, az egyesület örökös tagja. 2008-tól a Magyar Polgári Párt Kolozs megyei elnöke volt.

Első írásában Hazai valóságkutatás címmel a szociológia új módszerei mellett foglalt állást a *Korunk* hasábjain, majd több szociográfiai írása jelent meg. Mikó Imrével és Dávid Gyulával közösen készített filmet Petőfi erdélyi útjairól. Egyik, elkészülte után betiltott dokumentumfilmje a kolozsvári Hóstát városrész 1979-es fölszámolását örökítette meg. Alkotásai közül nagy visszhangot keltett a kalotaszegi egykeveszedelemről készített Egyetlenem c. riportfilmje (1975) s ennek bizakodó, fordulatot idéző folytatása (1979), majd publicisztikai feldolgozása (Katarzis, vagy csak éterbe kergetett szó? (*Korunk*, 1980/4). A kolozsvári Állami Magyar Színházban bemutatott történelmi drámája, a Mi, Bethlen Gábor... a nagyhatalmak erőterében a lelkiismereti szabadság és a béke ügyét védő fejedelmet jeleníti meg. (Forrás: <http://www.szekelyhon.ro/vilag/elhunyt-csep-sandor>)

⁵²**Bende Béla** (1901-1968): medgyesi, majd kövendi unitárius lelkész, a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egyeséges Protestáns Teológiai Intézet unitárius prorektora, a Román Munkáspárt (RMP) tagja, aki saját nevén írta jelentéseit a Szekuritáténak. Egyházi pályafutásának előzmény nélküli felívelését valószínűleg politikai szerepvállalásának köszönhette. 1945 májusában a Magyar Népi Szövetség kolozsvári kongresszusán beválasztották a szövetség százas központi intézőbizottságába, majd képviselő lett a Nagy Nemzetgyűlésben. 1948-ban került be tanárnak és tanulmányi igazgatónak a Protestáns Teológiai Intézetbe. (Források: <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/molnarjanos-kolozsvar.htm>, www.jakabffy.ro/magyarkisebbseg/pdf/2013_003Pal%20Janos.pdf, <http://www.unitarius.hu/hazsongard/index2.html>)

⁵³**kultuszinspektor** [egyházügyi felügyelő]: a román Vallásügyi Államtitkárság (Kultuszdepartament) alkalmazottja – a rendszerváltás előtti Magyarország „egyházügyi titkárainak megfelelője. A Kultuszdepartament Romániában, a magyarországi Állami Egyházügyi Hivatalnak megfelelő pártállami elnyomó szervezet volt. A kommunista diktatúrában játszott szerepéről Tőkés László így írt 1982-ben: „Az állam és a párt a Kultuszdepartament megyei szervein, pontosabban a megyei kultuszinspektorokon és az állambiztonsági szerveken (securitate) keresztül készítetik „közreműködésre” az egyházi szolgálkat. Az újabb kori egyház történetét ebből a szempontból nyugodtan nevezhetnénk az állambiztonság és az egyház kapcsolatainak történetének is. Az egyházi hierarchia legmagasabb fokától a legalacsonyabbig mindenütt állandó jelenvaló valóság a „szekus”, az inspektor, ill. informátor (besúgó). A püspökök mindennapi munkatársaik, a belbiztonsági megbízott és az inspektor nélkül egy lépést sem tesznek. És báb-mivoltukban, gyengeségükben, tudatlanságukban - sajnos - igénylik is ezt az egyházra nézve áldatlan közreműködést. Információkat szolgáltatnak nekik, „tanácsokat”, indikációkat kérnek tőlük, és teljes mértékben kiszolgáltatják nekik egyházukat, és nem egy esetben papjaikat. A közegyházban sem jobb a helyzet. Nincs olyan gyűlés, értekezlet, magasabb szintű egyházi összejövetel, ahol az állami megbízottak ne volnának jelen. Elmaradhatatlan hozzászólásaikkal, „útbaigazításaikkal” megfélemlítik, és igyekeznek kordában tartani a papságot”. (Tőkés László: A református egyház helyzete Erdélyben; *Ellenpontok*, 1982. 4. sz.)

⁵⁴**Kocka György (1938-2015)**: dramaturg, műfordító, szerkesztő. Temesváron végezte a középiskolát. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv- és irodalom szakának másodéves hallgatójaként 1956 őszén a magyarországi forradalommal szolidaritást mutató kolozsvári diákmegmozdulások szervezésében vállalt szerepet, amiért a kommunista hatalom meghurcolta. Börtönbüntetését (1956-59) Szamosújváron töltötte, majd két évig a Baraganra száműzték kényszerlakhelyre. Szabadulása után nyomdászként, színházi kellékesként dolgozott Temesváron, amíg lehetővé vált, hogy felsőfokú tanulmányait levelezői tagozaton befejezze: ezt követően a

Temesvári Állami Magyar Színház irodalmi titkára lett (1970). Román színműírók számos darabját fordította magyarra. Az 1989-es Temesvári Forradalom idején Fall Ilona színművésszel közösen elindította el a rendszeres magyar adást a román közszolgálati rádió temesvári körzeti stúdiójában, egy jelentős anyanyelvű médiumot és közéleti fórumot teremtve a bánági magyarságnak. Bár 1990 ősztől nyugdíjazásáig a Román Televízió magyar adásának tudósító-szerkesztőjeként dolgozott, az általa indított magyar rádióadásnak is hűséges munkatársa maradt haláláig, a Temesvári Rádióban az irodalmi kalendáriumát szerkesztette, és negyed évszázadon keresztül kitartott az írói stílusára, sajátos humorára leginkább jellemző politikai pamflet-rovata mellett. Televíziós szerkesztőként (A hivatalnak packázásai), és a Heti Új Szó szerzőjeként (Színe és fonákja) is olyan rovatokat szerkesztett, amelyek szókimondóan emeltek szót a romániai politikai élet visszasságai, az erdélyi magyarság jogsérelmei miatt. Az 1956-os kolozsvári diákszervezkedésekben játszott szerepéért 2006-ban megkapta a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét, publicisztikai, rádiós és televíziós tevékenységéért pedig a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) 2008-ban Aranytoll életműdíjjal tüntette ki (Forrás: <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/48888-elhunyt-kocka-gyorgy-temesvari-radios>)

⁵⁵**Páll Lajos** (sz. 1938.): költő, festőművész. Korondi székely fazekas-család tizenharmadik gyermeke. A marosvásárhelyi Művészeti Liceumban érettségizett (1955), majd Kolozsvárott, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola hallgatójaként Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Boros Zoltán, Asztalos István, Nagy István, képzőművészként pedig Kádár Tibor és Mohy Sándor játszottak szerepet alkotói attitűdjének kialakulásában. A főiskolán csak két évet végezhetett (1956-58), mert az '56-os magyar forradalom leverését követő romániai megtorlások második hullámában 1958-ban őt is bebörtönözték. 1962-ben szabadult, de tanulmányait már nem folytatta, hanem hazatért szülőfalujába.

Láng Gusztáv már első verseskötete (Fényimádók, 1970) kapcsán így írt róla: "Korondnak a tájait, embereit viszi vászonra. Verseinek prozódiajában népdalok ritmusa kopog vissza [...], a népi formák azonban erősen avantgárd stilizáltsággal fejeznek ki modern életérzéseket." Versköteteit saját képeivel vagy festményvázlataival illusztrálja. Állandó tárlata van szülőfalujában; festményeivel önálló kiállításokon szerepelt több székelyföldi városban, Kolozsvárt, Budapesten, Szegeden; közös tárlatokon Bukarestben, Németország több városában. A képzőművészről Tömörny Péter készített TV-filmet (1975). A Korondon megjelenő Hazanéző c. folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3413/>)

⁵⁶Az 1956-os forradalom romániai fogadtatásával kapcsolatos – már 1956. október 24-én megkezdődő – megtorlási hullám egészen 1962-ig tartott, és több tízezer letartóztatáshoz vezetett. A megtorlás intenzitása 1958-ban és 1959 első felében tetőzött. Öt év alatt több mint 27 ezer politikai indíttatású letartóztatásra került sor országszerte. Ezen kívül közel 1.500 személyt kényszerlakhelyre (domiciliu obligatoriu, DO) köteleztek. A „magyar perekben” – főleg 1958-ban és 1959-ben – az átlagosnál súlyosabb ítéleteket hoztak: az 1958-ban kivégezt 27 elítélt közül 12-en voltak magyar nemzetiségűek; halálos ítéletüket a Macskási Pál ezredes vezette kolozsvári katonai törvényszék hirdette ki.

A mellényszabóból gyorstalpalással „hadbíróvá” előléptetett Macskási Pál ezredes általa elnökkölt tanács által lefolytatott, az '56-os forradalommal kapcsolatba hozható büntetőperek (1957-1959.)

1957. február 27. Kolozsvár: Bolyai 1. csoport – Várhegyi István és társai pere a Bolyai Tudományegyetem bölcsészkar Diákszövetsége programtervezetének kidolgozásáért. 1956. nov. 17-én tartóztatták le őket, Várhegyit 7 évre, Nagy Benedeket 5 évre, Koczka Györgyöt és Kelemen Kálmánt 3–3 évre ítélték. Ők ketten börtönéveik letöltése után még 2–2 évet voltak kényszerlakhelyen a Bărăganban.

1957. június 13. Bolyai 2. csoport – Elsőrendű vádlottja Dávid Gyula volt, őt a magyar forradalommal való egyetértés és az 1956. nov. 1-jei kolozsvári Házsongárdi temetői tüntetés megszervezése vádjával, Páskándi Gézát a Várhegyi-csoporttal való kapcsolata és az általuk kidolgozott diákszövetségi programtervezet kiegészítése miatt állították bíróság elé. Harmadikuk, Bartis Ferenc ellen az elsődleges vád szintén a Házsongárdi temetőben való szereplésével volt kapcsolatos. Dávid Gyula és Páskándi Géza ügyében végleges – 7, illetve 6 éves – ítélet 1957. jún. 13-án született; Bartis Ferenc ügyét különválasztották, őt 1957. szept. 25-én szintén 7 évre ítélte a kolozsvári Katonai Bíróság.

1957. november 5. Kolozsvár: a Dobai-perben "hazaárulásért és az RNK belső és külső biztonsága elleni cselszövés", valamint "tiltott közlemények terjesztéséért" Dobai Istvánt és Varga Lászlót életfogytiglani kényszmunkára és még 10 év szabadságvesztésre; Komáromy Józsefet ("cselekedetei kimerítik a társadalmi rend elleni felbujtás tényét, mivel izgató és propagandatevékenységével nagy veszélyt hozhatott volna az állam biztonságára.") 25 év kényszmunkára és még 8 év börtönre; Kertész Gábort 25 év kényszmunkára és még 10 év börtönre ("a vádlott nyíltan szolidarizált a magyarországi ellenforradalmárokkal"); Bereczki András 15 év

kényszermunkára; Gazda Ferencet 10 év nehézbüntetésre (hazaárulás stb. fel nem jelentése miatt), még 7 év büntetésre ("áskálódás" miatt) és még 5 év büntetésre ("tiltott kiadványok tartása miatt"); Nagy Jenőt 5 év nehézbüntetésre; Dobri Jánost ("a társadalom elleni áskálódás miatt" valójában Ravasz László püspök egy beszédéért és Illyés verséért) 6 év büntetésre; László Dezsőt ("tilos közlemények tartása" miatt) 5 év büntetésre ítélik. Utóbbi kivétellel mindenkinél még teljes vagyonelkobzást is elrendelnek.

1958. április 10. - május. - 30. Temesvár: Szoboszlai Aladár és társai monstre-pere. Mintegy 200 személyt tartóztattak le, végül 57 főt állítanak a bíróság elé. Szoboszlai és társai ellen többek között az a vád, hogy: 1) még 1950-ben Keresztény Munkapárt néven "ellenforradalmi szervezetet hoztak létre azzal a céllal, hogy az RNK belső és külső biztonsága ellen mesterkedjenek"; 2) terjesztették Szoboszlai "felforgató" írásait és "a lakosság nyugalmas életére és munkájára káros hangulatot keltettek"; 3) fegyveres lázadást készítettek elő a "a népi demokratikus rendszer megdöntésére és az elnyomó tőkés-földesúri rendszer restaurációjára, mind az RNK-ban mind az MNK-ban, és egy román-magyar konföderáció létrehozására..."

Május 30-án a Szoboszlai-perben. 10 vádlottra mondják ki a halálos ítéletet. Kivégzik Szoboszlai Aladár pécskai és Ábrahám Árpád torjai plébánost, br. Huszár Józsefet, Orbán Károlyt, Orbán Istvánt, dr. Kónya Béla Istvánt, Tamás Imrét, Tamás Dezsőt, Lukács Istvánt és dr. Ștefan (Alexandru?) Fintinarut. A letartóztatott lelkészek és szerzetesek közül életfogytiglani fegyházra ítélik: P. Ferencz Béla Ervin ferences szerzetest, Ráduly Géza gyergyószentmiklósi plébánost; P. Karácsony István minorita szerzetest és Ráduly István gelencei plébánost - "feljelentés vétkes elmulasztása" (nedenuntare) vádjával - 22 évre; Dénes Dávid hátszegi plébánost és P. Mezei Mózes Levente ferences szerzetest 20 évre; Müller Jenő érszegi plébánost 15 évre; Kosza József ozsdolai plébánost 10 évre; Kovács Béla Lajos kovásznai plébánost 7 évre ítélik. A legidősebb elítélt: Kovács Balázs, 73 éves szentkatolnai plébános, aki "feljelentés elmulasztása" vádjával - magas korára való tekintettel - "csak" 4 év büntönbüntetést kap. (Letartóztatásának ideje nem ismert.) Constantin Drăgănița alezredes nincs a kivégzettek és az életfogytiglanra ítélték között, az összeesküvésben betöltött szerepe még tisztázásra szorul. A felesége, Drăgănița Mogyorós Mária, Baróthy Pál torjai magángazda, Schell István, és gr. Kuún Zsigmond életfogytiglani büntönbüntetést kaptak, 25 év nehézbüntetésre (szigorított fegyházra) a torjai Lőrincz Károlyt, a csernátoni Bulárka Istvánt, és Pataki Istvánt, valamint a kivégzett Orbán István (1956-ban még csak 17 éves) fiát, Pétert. 15 év büntönbüntetésre ítélik a kolozsvári br. Bánffy Istvánt, dr. Rend László állatorvost, dr. Pietsch Béla aradi ügyvédet, Mikó László volt főispánt, Pietsch Miklós építész. A többi elítélt 5-8-10 év büntönbüntetést kap. Müller Jenő az 511. (?) sz. tvr. alapján 1964. július 28-án szabadul, Kosza József Ostrovról 1964. augusztus 3-án a 411-sel.

1958. június 3. Kolozsvár: az ún. "mikós diákok" pere. Szalai András 18, Szabó Lajost 15, Gyertyánosi Csabát és Bordás Attilát 12-12, Gyertyánosi Gábort és Jancsó Csabát 10-10, Jancsó Sándort 8, Sándor Csabát 7, Molnár Bélát 6 évre ítéli. (Szabót kivéve a "büncselekmény" elkövetésekor mindannyian 15-16 évesek voltak!)

1958. október 6. Kolozsvár: a 31 fős ún. érmihályfalvi csoport pere. Az 1957. február 19-én letartóztatott Sass Kálmán érmihályfalvi, és Balaskó Vilmos érolaszi református lelképásztorokat, valamint dr. Hollós István egykori hadbíró hazaárulás vádjával halálra ítélik. (Balaskó büntetését életfogytiglanra változtatják.) Érmihályfalváról 13 személyt (köztük Szamadó Ernő költőt) 25 év, 2 személyt ennél kevesebb büntönbüntetésre; Érolasziból 4 személyt 25 évre; Biharvajdáról 6 személyt 25 évre, 3 személyt pedig 20 év büntönbüntetésre ítélik. Sass Kálmánt és Hollós Istvánt december 2-án Szamosújváron kivégzik.

1959. március 9. - 19. Kolozsvár: "EMISZ-per". 76 fő áll a bíróság előtt. Orbán László, Opra Benedek tanár, Sándor Balázs, Nyitrai Berta unitárius lelkész 25-25 év büntönbüntetést kapnak.

1959. szeptember 15. Kolozsvár: a csíkszeredai középiskolai tanárok pere. A vád: szimpatizálás az 1956-os forradalommal. Puskás Attilát 20, Palczér Károlyt 15, Bereczk Lajost, Lőrinczi Jánost, Kovács Gyulát 8-8, László Gizellát 4 évnyi kényszermunkára ítélik. (Rajtuk kívül még öt diákot ítélik el 3-tól 8 évig terjedő büntönbüntetésre.) Az elítéltek többsége az 1964-es amnesztia idején szabadul.

(Források: http://www.3szek.ro/load/cikk/54172/fohajtas_1956_erdelyi_martirjai_elott, Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989. http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=new_mutato&mutato=416&mut=Macsk%E1si%20P%E1l.%20hadb%EDr%F3, Stefano Bottoni: 1956 Romániában – eseménytörténet és értelmezési keretek. In: Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2006.)

⁵⁷ **László Dezső** (1904-1973): lelkész, esperes, egyházi író. 1940–1944 között a magyar országgyűlés tagja volt mint behívott képviselő. Középiskoláit a Székely Mikó Kollégiumban (1922), teológiai tanulmányait Kolozsvárt (1922-26) és a skóciai Glasgow-ban (1926-27) végezte. Teológiai szenior (1927-29), egyházkerületi ifjúsági

utazótitkár (1927-32), majd a kolozsvári Református Kollégium vallástanára (1932-40) volt. Teológiai magántanár 1937-től, a belvárosi egyházközség lelképásztora Kolozsvárt (1940-57). Az egyházmegye esperese, egyházkerületi generális direktor (1947-57).

Első letartóztatásakor (1952. aug. 15.) korábbi politikai szereplése miatt adminisztratív ítélettel a Dunacsatornánál, Peninsula kényszermunkatáborában volt, ahonnan 1954. szept. 12-én szabadult. Másodszor 1957. júl. 25-én, a Dobai-per kapcsán tartóztatták le, ekkor a kolozsvári Katonai Bíróság a forradalom alatt megjelent magyarországi lapok terjesztésének vádjával, 1957. nov. 11-én hozott ítéletével 5 év börtönre ítélte. Börtönéveit Szamosújváron töltötte. Mivel büntetésébe beszámították az 1952–1954-es adminisztratív fogsága éveit, 1960. nov. 10-én szabadult. Előbb csak egyházi irodai munkát kapott, majd 1961–1967 között az Egyházkerület főlevéltárosa volt. 1962-től Markos Andrással együtt újrendezte a még 1918-ban feldúlt egyházkerületi levéltárat. 1967-től ismét Kolozsvár-belvárosi lelképásztor, valamint a református zsinat egyházalkotmányi bizottságának elnöke lett. Betegsége miatt 1972-ben nyugdíjaztatását kérte.

Teológiai gondolkodóként a Karl Barth nevéhez fűződő újreformátori irányzat képviselője. Szellemi hagyatékának leltára szerint életében 910 írása jelent meg, 140 munkája maradt kéziratban; 1172 prédikációját, ill. bibliamagyarozatát írta le, ezek egy része a Református Szemle hasábjain olvasható. Az Erdélyi Fiatalok c. főiskolás lap egyik alapítója (1930-40), majd a Kiáltó Szó c. ref. folyóirat szerkesztője (1941-44), az Ifjú Erdély, Pásztortűz, Ellenzék, Erdélyi Múzeum, Székely Nép, Református Szemle munkatársa volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/l.htm#LászlóDezső>)

⁵⁸ **Dobai István** (sz. 1924): jogász, egyetemi tanár. Tanulmányait a Bolyai Tudományegyetemen végezte, jog és közgazdaságtan szakon, majd tanársegédként dolgozott az egyetem kommunista átszervezésig. A nemzetközi jog doktora címet 1948-ban szerezte meg. 1956-ban az ENSZ-hez küldendő erdélyi memorandum szerkesztője volt. Az ún. Dobai-perben (más elnevezés szerint „ENSZ-perben”) 1957-ben kilenc erdélyi magyar értelmiségit ítétek el, akik Dobai István memorandumának elkészítésében, terjesztésében működtek közre. Dobai Istvánt és Varga Lászlót életfogytiglani szigorított börtönre, Komáromi Józsefet és Kertész Gábort 25 év kényszermunkára, Bereczki Andrászt 20, Gazda Ferencet 10, Dobri Jánost 6, László Dezsőt és Nagy Józsefet pedig 5 évi kényszermunkára ítélték. Dobai István 1964-ben szabadult, de soha nem rehabilitálták, polgári és munkavállalási jogát nem kapta vissza, nyugdíjazásáig, 1986-ig kényszermunkásként dolgozott. Tevékeny munkát fejtett ki jogelméleti, nemzetiségi- és egyházjogi területen, számos tanulmánya, könyve jelent meg itthon és külföldön, gyakran álnéven. (Források:

<http://www.reformatus.ro/20140404rangos-allami-kituntetesben-reszesult-dr-dobai-istvan.html>

<http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Gazda%20Ferenc>)

⁵⁹ **Varga László** (sz. 1928.): egyházi író, emlékiró. Középszkoláit a zilahi Református Wesselényi Kollégiumban végezte. A Bolyai Tudományegyetem jogi karán kezdte tanulmányait (1946), Buza László mellett gyakornok volt, közben a Főiskolás IKE titkára, politikai nézetei miatt azonban eltávolították az egyetemről, így 1948-tól a Protestáns Teológián folytatta tanulmányait, ahol lelkészi képesítést szerzett (1952). 1957-ig abrudbányai lelkész volt. 1956 őszén Budapesten tartózkodva, részt vett a magyar forradalom eseményeiben, s hazatérése után sem hallgatta el együttérzését az akkor már levert forradalommal. 1957 márciusában letartóztatták, és a Dobai-per másodrendű vádlottjaként hazaárulás vádjával életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Szamosújváron, Pitești-en, Désen raboskodott, 1964-ben a közkegyelmi rendelet alapján szabadult. 1964-től Magyarországon, Magyarpalatkán, Somkeréken, Marosfelfaluban, 1988-tól Marosvásárhelyen volt lelkész, utóbbi helyen megszervezte a cserealjai egyházközséget. 1990-ben alapítója, 1992–96 között elnöke volt a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Pártnak. 1996-ban Nagy Imre-emlékplakettel, 1997-ben a Magyarok Világszövetsége Emlékérmével, 2006-ban a Magyar Köztársaság középkeresztjével tüntették ki. Hitépítő és teológiai írásai 1970-től jelennek meg a Református Szemleben; munkatársa a Kozma Zsolt szerkesztésében megjelent *Bibliai fogalmi szókönyvnek* (Kv. 1992). Önálló kötetei: *Istenismeret. Hittan azoknak, akik nem ismerik* (Mv.–Kv. 1992); *Hiszen meghalni egészen más* (Mv. 1994); *Mit hiszünk a feltámadásról* (uo. 1999; német fordítása Hollandiában). Közéleti írásait hazai, magyarországi (Magyar Nemzet, Erdélyi Magyarország) és nyugati magyar lapok (Bécsi Napló) közlik. Visszaemlékezéseiből részletek a 90-es évek elejétől előbb a magyar sajtóban, majd önálló kötetben (*A fegyvercélet firtorai*. Bp. 1998) jelentek meg. „Hazaárulási” perük iratai az *1956 erdélyi mártírjai* c. dokumentumsorozat III. kötetében (szerk. Tófalvi Zoltán, Mv. 2008) olvashatók. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4940/>)

⁶⁰ **Csutak Csaba** (1920-1995): esperes-lelkész, püspökhelyettes, egyházi író, zágoni dr. Csutak Vilmos, a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának,

történésznek és Simonffy Máriának gyermeke. Az elemi iskolát Sepsiszentgyörgyön végezte. 1938-ban érettségizett a Mikó Kollégiumban. Mint Kolozsváron végzett teológus 1943 és 1990 között a Kolozsvár-belvárosi egyházközség lelkésze, 1968—1990 között egyházmegyei esperes. Hat éven át töltötte be az egyházkerületi főjegyzői tisztséget. Időközben helyettes professzori teendőket is ellátott a Protestáns Teológiai Intézetben. Doktori disszertációjának címe: Krisztus egyetlen egyháza. Több tanulmányával gazdagította a hittudományi ismeretek tárházát: Tavasz Sándorról érkezett a Református Szemlében (1988/5-6. sz.), a szombatos kérdésről írt tanulmánya 1994-ben jelent meg Kolozsváron a Református élő könyvek sorozatban. (Forrás: [http://www.3szek.ro/load/cikk/29733/Dr.CsutakCsaba\(Memento\)](http://www.3szek.ro/load/cikk/29733/Dr.CsutakCsaba(Memento)))

⁶¹ **Vásárhelyi János** (1888-1960): lelkész, 1936-1960 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke. A marosvásárhelyi Református Kollégiumban érettségizett, a kolozsvári Református Teológián 1912-ben szerzett lelkészi oklevelet. Közvetlen utána Besztercére hívták meg lelképásztornak, onnan ment nyugat-európai tanulmányútra (Berlin, Jéna, Weimar, Strasbourg, Basel, Genf). 1918-tól Dés, 1921-től Kolozsvár-Alsóváros egyházközségének lelkésze, egyben az egyházmegye esperese is, később egyházkerületi főjegyző, 1936-tól az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke volt. Püspökségének 1945 utáni szakaszában a kommunista hatalommal való viszonyában a „modus vivendi”-t kereste, jó kapcsolatokat tartva fenn az államhatalom legfőbb képviselőivel, elsősorban dr. Petru Groza miniszterelnökkel, majd államelnökkel. Ebből következően „tekintélye – amint azt Tökés István megállapítja – bizonyos féket jelentett” az egyházat minden eszközzel betörni kívánó kommunista hatalmi túlkapásokkal szemben (Tökés István: A romániai református egyház élete. 147).

1940-ig szenátor volt a román parlamentben, majd 1945-től haláláig a román Nagy Nemzetgyűlésben. Noha jól beszélt angolul, franciául, németül és románul is, parlamenti felszólalásain anyanyelvét használta. A Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak tagja, a Károlyi Gáspár Protestáns Irodalmi Társaságnak elnöke, az EME választmányának tagja volt. Egyházi és közéleti írásait az Egyházi Figyelő, Harangszó, Lelkipásztor, Az Út, Magyar Dal, Magyar Nép, Egyházi és Iskolai Lap, Pásztortűz, Székely Napló közölte. Állandó cikkírója volt a két legnagyobb erdélyi lapnak: az Ellenzéknek és a Keleti Újságnak, 1915–18 között szerkesztője a Besztercei Magyar Hírlapnak, 1929–37 között felelős szerkesztője a Református Szemlének, valamint a Kolozsvári Református Egyházközség Reformátusok Lapja című hivatalos havi közlönyének. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FAbajvim0AoJ:lexikon.kriterion.ro/szavak/4968/+&cd=4&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>)

⁶² Vásárhelyi János püspök halálakor a lelkészi főjegyző tisztséget Dávid Gyula töltötte be, akinek személye – bár a lehetőségekhez képest a vallásügyi államtitkársággal egyetértésben vezette az egyházkerületet – politikailag nem bizonyult megfelelőnek. A román titkosszolgálat, figyelmen kívül hagyva a hagyományt, a választások késleltetését javasolta a Kultuszdepartementnek, hogy időt nyerjenek a megfelelő püspökjelölt megtalálására

Jánosi Csongor *Püspökválasztás a kolozsvári és a nagyváradai református egyházkerületekben az 1960-as években* c. tanulmányában így ír: „Levéltári forrásaink alapján a kolozsvári püspökjelöltek több kategóriába csoportosíthatjuk:

1. Vásárhelyi János püspök szerint a kolozsvári egyházkerületben püspök- és főjegyzőválasztáskor mindig két törekvés érvényesült. Az egyik az egyházkerületet vezető kolozsvári központi személyzeté, mely a Teológiai Intézet egy professzorát vagy valamelyik egyházkerületi tisztviselőjének megválasztását tartotta célravezetőnek; a másik törekvés a lelkészeké és espereseké, hogy közülük válasszanak meg valakit. Meglátása az 1962. évi választásra is érvényes részben, hiszen több, központilag is támogatott jelöltet azonosíthatunk. Az 1953-ban megválasztott egyházkerületi főjegyző, Dr. Dávid Gyula, az egyházkerület igazgatótanácsának hivatalos jelöltje volt. A korábban már említett tradíció és a Succession rendszere alapján, az 1726-os zsinat óta a megválasztott egyházkerületi főjegyző minden esetben a következő püspök személyével volt egyenértékű. A vallásügyi államtitkárság válaszhallgatása és hallgatólagosan megfogalmazott ellenvetései a főjegyzővel szemben végül az egyházkerületi elnökséget több választási variáns biztosítására kényszerítették: a főjegyző mellett, javasolták Dr. Tökés István generális direktort, egyházkerületi missziói előadót, Dr. Juhász István teológiai professzor mellett.

2. A második kategória a pártállam jelöltjeit tartalmazza. Ide soroljuk Nagy Gyula nagyszabású esperest, aki a vallásügyi államtitkárság favoritjává vált. Szintén ebbe a kategóriába sorolandó Dr. Csutak Csaba, a kolozsvár-belvárosi egyházközség lelkésze, a kolozsvári egyházmegye jövődöbéli esperese, aki a Kolozs tartományi kultusz megbízott, Hoinărescu Tepeşszemélyes jelöltje volt, és akit a kolozsvári állambiztonsági szervek is erősen támogattak. A támogatandó kolozsvári püspökjelölt esetében az államhatalom akarata az utolsó pillanatig nem volt egyetemes. Dokumentálható a központ és provincia között fennálló érdekellentét.

3. A harmadik kategóriába tartozó jelöltek olyan személyek, akik diverziókeltés céljából kerültek fel a jelölőlistára, hogy ezáltal a párt valós esélyekkel rendelkező jelöltjeit, informátorait fedezzék. Személyi dossziéik alapján ide soroljuk Péntek Árpád ótordai lelkészt és Barabás Benedek marosvásárhelyi esperest. Előbbi esetében állambiztonsági kijelentés erősíti meg a figyelemelterelést, míg a marosvásárhelyi esperes csupán a választási események után értesült arról, hogy neve a jelölőlistán is előfordult.

4. A negyedik kategória az önjelölteké. Azoké a személyeké, akik hibásan vagy túlértékelték a vallásügyi államtitkárság és az állambiztonsági szervek irányukban kifejtett jóindulatát, és ezért megfelelőnek érezték magukat a püspöki tisztt betöltésére. Idetartoznak Szöcs Endre és Teleky Mihály teológiai tanárok, akik nem annyira szakmai felkészültségük, mint inkább az ügynökmunka révén bizonyított lojalitásuk és elkötelezettségük honorálása végett jutottak a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet professzori székeibe.

(...) Az a tény, hogy Dávid főjegyző vagy Tőkés generális direktor nem kapott állami jóváhagyást a püspökké választáshoz, tulajdonképpen annak köszönhető, hogy jelölésük pillanatáig visszautasították a velük kapcsolatba lépő [titkosszolgálati] személyek és beszélgetéseik írásos jelentését. A vallásügyi államtitkárság jelöltjét, Nagy Gyulát, 1962. július 28-án választotta meg az egyházkerületi közgyűlés, a minisztertanács jóváhagyó kormányhatározatát 1962. szeptember 26-án állították ki, az ünnepélyes beiktatásra pedig 1962. október 21-én került sor a kolozsvár-belvárosi Farkas utcai templomban” (Jánosi Csongor *Püspökválasztás a kolozsvári és a nagyváradi református egyházkerületekben az 1960-as években.*

<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>)

⁶³ Az Erdélyben meghonosodott „succedálás” [rákövetkezés] elve alapján a főjegyző-püspökhelyettes választása egyszersmind az eljövendő püspök kijelölését is magával vonta. Dávid Gyula lévén a püspökhelyettes, neki kellett volna „succedálnia”. (Tőkés István nyugalmazott teológiai professzor visszaemlékezése Nagy Gyula kolozsvári református püspök megválasztásának körülményeire; http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1766.pdf)

⁶⁴ **Tavaszy Sándor** (1888-1951): filozófiai és egyházi író, teológiai és egyetemi tanár, 1937-től 1951-ig az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője. Középkolait a marosvásárhelyi Református Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári Református Teológiai Fakultáson szerzett lelkészi, párhuzamosan az I. Ferenc József Tudományegyetemen filozófiai képesítést (1911). Az 1911/12-es tanévben Jénában, 1912/13-ban Berlinben hallgatott ismeretelméleti és vallásfilozófiai előadásokat. 1915-ben doktorált filozófiából Kolozsváron, majd Schleiermacherről írott dolgozatával magántanári képesítést szerzett a Református Teológiai Fakultáson (1919).

1913-tól püspöki titkár, közben hitoktató is volt az állami tanítóképzőben, 1915-től a kolozsvári Református Kollégiumban helyettes tanár. Az 1919/20-as tanévben magántanári előadásokat tartott a kolozsvári református teológián, ahová 1921-ben rendes tanárnak hívták meg. Előbb az egyháztörténet, majd 1926-tól a rendszeres teológia tanszéken a dogmatika és az etika tanára, 1924-től igazgató professzor. 1937-től haláláig az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, püspökhelyettes, 1939-től a magyar református egyház zsinatának tagja. 1944–48 között a kolozsvári magyar egyetem, majd a Bolyai Tudományegyetem filozófia tanszékén is előadott. A romániai magyar egyházak fölötti állami felügyelet erőszakos kiterjesztése (az 1948-as egyházügyi statútumok) után 60 éves korában nyugdíjazták.

Az Erdélyi Múzeum Egyesületnek 1920-tól választmányi tagja, 1930-tól egyik alelnöke, 1930–40 között a Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának elnöke volt. 1942-től az EMKE alelnöke volt. Szenvédeyes természetjáróként tagja, majd elnöke volt az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek.

A két világháború között aktív szerepet játszott az erdélyi magyar irodalmi életben is. Rendszeresen közölt írásokat az *Erdélyi Helikonban*, szerkesztője volt a *Kálvinista Világnak* (1929-33), a *Református Szemlének* (1925-28 és 1937-46), 1929-44 között *Az Útnak*, 1940-41-ben a *Kiáltó Szónak*, indulásától munkatársa, 1940-43 között szerkesztője volt a *Pásztortűznek*, valamint főmunkatársa a kolozsvári Református Kollégiumhoz közel álló *Véendiákok Lapjának*. Több kötete mellett mintegy ezer cikke, tanulmánya, teológiai, filozófiai, közeleti és tudománypolitikai írása jelent meg. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4612/>)

⁶⁵ **Tőkés István** (1916-2015): lelkész, teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző. Középkolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégiumban végezte; Brassóban érettségizett 1933-ban. A kolozsvári Református Teológiai Fakultáson szerzett lelkészi diplomát 1938-ban. Az év tavaszán elnyerte a Gustav Adolf segélyintézet ösztöndíját, amellyel két féléven át előbb Kasselben, majd a tübingeni teológiai fakultáson folytatta tanulmányait. A háború idején egy félévet munkatelepen töltött, ezért csak 1940-ben vizsgázhatott Bázelen. 1941-

ben Vásárhelyi János mellé püspöki titkárrá nevezték ki Kolozsváron, ugyanebben az évben letette a második lelkészképesítő vizsgát, s közben 1945 végéig főiskolai lelképásztor is volt a kolozsvári református egyetemi hallgatók gyülekezetében. 1946-ban megválasztották az Erdélyi Református Egyházkerület tanácsbírójának és a lelkészképesítő bizottság tagjának; 1948-tól tagja a Romániai Református Egyház zsinatának és az állandó zsinati tanácsnak, 1952-ben az Egyházkerület generális direktorává (közügyintézővé), 1953-ban a teológiai előljáróság és a teológiai magántanár-képző bizottság tagjává választották. 1946-tól 1973-ig az igazgatótanács tagja, 1974-től egyházkerületi főjegyző (püspökhelyettes). 1973-ban a kolozsvári protestáns teológia nyilvános rendes professzorává választotta, így működött 1983 novemberéig, kényszernyugdíjazásáig.

Irodalmi tevékenységét már főiskolai éveiben megkezdte a Székely Nép, Református Ifjúság, Ifjú Erdély, Református Család, Kiáltó Szó, Az Út, a református Szemle hasábjain, valamint magyarországi, svájci, kanadai egyházi folyóiratokban. Tudományos dolgozatainak, tanulmányainak, kritikáinak, könyvismertetéseinek száma több ezerre tehető. 1950-ig szerkesztésében jelent meg az Erdélyi Református Naptár. Ennek kiadása kapcsán 1950 márciusában letartóztatták és egy hónapot töltött vizsgálati fogságban. Kiszabadulása után társszerkesztője, majd 1973–83 között főszerkesztője lett a Református Szemlének. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4754/>)

⁶⁶**kepe-rendszer:** az egyházi illeték (adó) egy fajtája volt, melyet terményben fizettek. A középkorban egész Magyarországon ismert, későbbiekben elsősorban Erdélyben volt a protestáns egyházak bevételi forrása volt. A kepe szó eredeti jelentése gabona kéve, kereszt, osztag. Kivetése ház, illetve vagyon alapján történt. Hóman Bálint *Magyar Pénztörténet 1000–1325* című munkájában (Budapest, 1916) röviden érinti a kepe is. „A ki nem csépeelt gabonát forrásaink kepeben (capecia) számítják. A kepe nék főképp a tizedfizetésnél jutott szerepe, mert a főpapoknak – a visszaélések elkerülése végett – jogukban állt a gabonát az aratás után a mezőn beszedni. A gabona, kepekbe rakva állt a tarlón, s a főpap megbízottja minden tizedik kepe lefoglalta püspöke számára. Később, mikor a pénzbeli megváltás jött szokásba, bizonyos meghatározott összeget fizettek a püspöknek járó kepek megváltása fejében”. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kepe_rendszer

⁶⁷**Református Lányfőgimnázium:** A ma Apáczai Csere János nevét viselő kolozsvári liceum elődje az 1620-as években létrejött református iskola, majd az 1690-es években működő leányiskola, valamint az Apáczai által létrehozott kollégium volt. Közvetlen elődjének a Református Lányfőgimnáziumot tekinthetjük, amelyet 1919-ben nyitott meg az Erdélyi Református Egyházkerület, s 1927-től az államosításig a Farkas utcai református templom és a Református Fiúgimnázium szomszédságában működött. 1990-ben, rögtön a diktatúra bukása után az iskola visszakapta elvesztett rangját, és 3-as számú Elméleti Líceumként működött tovább. 1993-ban vette fel az Apáczai Csere János nevet.

(Forrás: http://www.apaczai.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=98&Itemid=103&lang=hu)

⁶⁸**gróf Bethlen Béla** (1888-1979): politikus, nagybirtokos. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán és a kolozsmonostori Gazdasági Tanintézetben tanult, majd a berlini egyetem hallgatója volt (1908–1909). Kolozsvárott jog- és államtudományi doktori oklevelet szerzett (1910). Az I. világháborúban a 9. (marosvásárhelyi) honvéd huszárezred géppuskás századának parancsnokaként szolgált. 1918-ban főhadnagyként szerelt le, ettől kezdve 1940-ig a birtokain gazdálkodott. 1920-tól a Széki Református Egyházmege gondnoka, ill. főgondnoka, az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatóságának tagja volt. Ezzel egy időben az Erdélyi Gazdasági Egyesület vezetője. Gazdaként híres szarvasmarha- és sertésenyészetet tartott fenn, de ménese is országosan elismert volt. Jelentős szerepet játszott az erdélyi földbirtokosi érdekvédelemben és a szövetségi mozgalomban.

Az erdélyi magyar közéletben, kezdetben mint református világi vezető vállalt szerepet. Főgondnokként felekezeti iskolák ügyeivel, illetve az ott folyó anyanyelvi oktatás kereteivel foglalkozott. Főispánként intézkedéseit – a kortárs román források szerint is – mély humanizmus és a transzszilván gondolat iránti elkötelezettség jellemezte. A 2. bécsi döntés, azaz Észak-Erdély és Székelyföld visszacsatolása után Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánja lett (1940–1944). Az ország német megszállása elleni tiltakozásul lemondott hivataláról, a Lakatos kormány alatt (1944. augusztus-október) viszont elfogadta erdélyi kormánybiztosi kinevezését. Kormánybiztosként bátor fellépésével megmentette a tordai zsidóságot a deportálástól, magakadályozta Kolozsvár kiürítését és gyárainak leszerelését, szabadon bocsátotta a bebörtönzött politikai foglyokat (főleg kommunistákat). A német hadvezetés és a magyar szélsőjobboldal Bethlen tevékenységét egyértelműen defetizmusnak és szabotázsnek értékelte. Az Erdélyt védő 2. magyar hadsereget követve hagyta el Kolozsvárt (1944. okt. 10-én). Az ostromot Budapesten vészelte át, majd 1945 tavaszán visszatért Erdélybe. A második világháború után a román

hatóságok többször is őrizetbe vették; kétszer felmentették az ellen felhozott vádak alól, végül 1946-ban öt év fogságra ítélték. Kiszabadulása után Nagyváradra szállították, s miután megtagadta, hogy elhagyja Erdélyt, ítélet nélkül újabb két évig tartották börtönben. 1954-ban szabadult, ezt követően tíz évig fizikai munkásként Kolozsvárott dolgozott (1954–1964). Kiszabadulása után, illetve miután birtokait és házát elvették, a kolozsvári Farkas utcában, egy egyszobás lakásban élt, családjával. Bethleni otthonából a román kormány tébolydát alakított ki, családja ősi bethleni sírboltját feldúlták és kifosztották. Élete végén fejezte be emlékiratait, amelyet csak jóval később, 1989-ben adhatott ki a Zrínyi Kiadó, Romsics Ignác gondozásában. (Forrás: <http://nevpon.hu/view/1400>)

⁶⁹A Bolyai Egyetem diákjai és tanárai elleni perek folytatásának tekinthetjük a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatói és tanárai elleni letartóztatások, bebörtönzések sorozatát. „A magyar forradalom napjaiban kifejezésre juttatói rokonszenv-megnyilvánulások miatt a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetből 21 hallgatót (illetve akkor már kibocsátott fiatal lelkészt) állított bíróság elé a kolozsvári Katonai Ügyészség. (...) Az első csoport letartóztatására 1958. márc. 15. – ápr. 4. között került sor, ennek elsőrendű vádlottja Péter Miklós, Biharvajdára frissen kinevezett lelkész volt. A csoportot 1958. máj. 25-én ítélték el. A második csoport elsőrendű vádlottja az 1958. júl. 7-én letartóztatott Fülöp G. Dénes, ebben a csoportban ítélték el Adorjáni Dezső evangélikus teológust és Bőjte Sándor munkásifjút, akit „ellenséges tendenciájú írásai” miatt tartóztattak le. A harmadik csoportba a teológia evangélikus hallgatói kerültek. Elsőrendű vádlottá Mózes Árpád székelysombori lelkészt tették meg. Őket 1958 októberé és 1959 januárja között tartóztatták le. A fővád valójában egy memorandum volt, amelyet két, szocialista nézeteket képviselő tanáruk ellen szerkesztettek. Ehhez kapcsolták hozzá a forradalom alatti rokonszenv-megnyilvánulásait, illetve 1956. nov. 4-e után a szovjet beavatkozás elítélését. A kolozsvári Katonai Bíróság 1959. máj. 15-én hozott ügyükben ítéletet. A három perben elítéltek voltak még: Antal László, Bene Lajos, Csatlós Csaba, Dani Péter, Elekes István, Gergely Borbála, Gödri-Oláh János, Gráma János, Imre Magda, Kiss Béla, Márton Attila, Miklós István, Nagy Endre, Szabó Ibolya, Székely Lajos és Veress Károly”. (http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2158.pdf)

⁷⁰**Szabó Béla** szovátai születésű lelképásztor hármassfalusi szolgálata után, 1962-ben kezdte meg szováta-szakadati szolgálatát. A kollektivizálással falujukból elűzött, Szovátára költözöttekből és az egyre inkább kiábránduló helybéliekből újraszervezte a gyülekezetet, és templomépítőként írta be nevét a Szováta-Szakadati Egyházközség történetébe. Abban az időben, amikor tilos volt templomot építeni, a kommunista hatalmat kijátszva, engedélyt szerzett egy szolgálati lakás felépítésére. A szakadati „szolgálati lakás”-nak nevezett templom 1970-72 között épült fel, a hívek nagyméretű önkéntes adományaiból, (sokan egy hónapi nyugdíjukat vagy fizetésüket ajánlották fel), a Küküllő Egyházmegye gyülekezeteinek 7000 lejes, valamint az Igazgatótanács által nyújtott 37.000 lejes segélyéből. Miután a szovátai templom építésében a szakadati hívek is kivették a részüket, most a szovátai hívek segítettek a szakadati építkezésben. 1965-ben harangot vásároltak, melynek felirata: „Isten dicsőségére a szovátai ref. hívek adományából Szabó Béla lelkész, Dósa Gábor gondnok idejében 1965”. Szabó Béla lelképásztort 1971-ben a Küküllői Ref. Egyházmegye esperesévé választották, mely tisztséget haláláig (1979) töltötte be. (Forrás: <http://www.szovatairefegyhasz.ro/tortenelem/>)

⁷¹**Incze Sándor** (sz. 1933): lelképásztor, esperes. Földműves családban született Szárazajtán. Tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológián 1956-ban fejezte be. Papi pályafutását Szolokmán kezdte, majd nyolc év után Koronkára helyezték, de ebbe a hatóságok nem egyeztek bele, és apósát koholt vádak alapján bebörtönözve, arra kényszerítették, hogy megírja lemondó nyilatkozatát, holott Koronka pap nélkül volt, titokban járt oda Incze Sándor. 1964-1974 között Magyarhermány, majd 1981-2003 között Szemerja-Sepsiszentgyörgy lelképásztora volt. 1990-től az 1989-es romániai forradalom után újra megalakult Sepsiszentgyörgy esperesi tisztségét töltötte be. 2003-ban nyugdíjba vonult, nyugdíjasként Sepsiszentgyörgyön él, írásokat publikál a Háromszék napilapban. (Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Incze_S%C3%A1ndor_\(lelkip%C3%A1sztor\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Incze_S%C3%A1ndor_(lelkip%C3%A1sztor)))

⁷²**házi cigányok:** Erdélyben többféle cigány népesség él együtt. Önmeghatározásukban a nyelvhasználat mellett a hagyományos foglalkozás, a ruházat és a vallásosság is szerepet játszik. Azok, akiket „házi cigányként” tartanak számon, gyökereiktől elszakított-megfosztott szegények, akik többnyire elfelejtették már a cigány kultúrát, többségük a cigány nyelvet sem beszéli. Egy román kutató, aki egy Marosvásárhelyhez közeli községet vizsgált, négy csoportra osztotta az ott élő cigány lakosságot: „gáborok”, „magyar gáborok”, „sátrasok” és „házi cigányok”. A helybeli „gáborok” és „magyar gáborok” alapvető különbsége az, hogy az előbbieket a romani mellett a romanit beszélik és ortodox vallásúak, míg a „magyar gáborok” a romani mellett a magyart beszélik és adventisták. Mindkét csoportnak vélhetően azonos a ruházata. A „sátrasoknak”, akik ugyancsak románul beszélnek, és az ortodoxoknak azonban már „hiányos” az öltözetük. A „házi cigányok” pedig egyáltalán nem beszélnek a romanit, és katolikus vallásúak. (Forrás: Eparu Krisztián: Gáborcigányok. *Beszélő*, 2008. október, 13. évfolyam, 10. szám; <http://beszelo.c3.hu/cikkek/gaborciganyok>)

⁷³**A mezőgazdaság kollektivizálása Romániában:** A román mezőgazdaság kollektivizálása hosszas, többszakaszos folyamat volt 1949-1962 között. A földtulajdon-viszonyok megváltoztatásának majd' másfél évtizedes folyamatában az állam a magántulajdonú földbirtoklást jelentéktelen szintre csökkentette; ezek egy része állami gazdasággá vált, más része pedig a közös gazdaságoké – a kollektívoké – lett. A volt tulajdonosok jobb esetben háztáji föld megnevezéssel használtak egy-két tucat árnyit belőle. A nagy- és középbirtokok államosítását – az állami gazdaságok létrejöttét – követően 1949. márciusában hirdették meg a kollektívok megalakítását, melyekben a tagok földterületei, állatai és mezőgazdasági eszközei közös tulajdonúvá válnak. 1951-ig rendkívül erőszakos eszközökkel – gazdasági prüssel, agitációval, nemegyszer hatósági fellépéssel – próbálták a gazdákat a kollektívokba való belépésre ösztönözni, azonban ez jelentős ellenállásba ütközött. 1951-1955 között átmenetinek szánt társulási formákkal (TOZ, járadékos mezőgazdasági termelőszövetkezet) próbálták a közös gazdálkodás elfogadhatóbb – a föld-, jószág- és eszköztulajdonlást kevésbé veszélyeztető – kereteit kialakítani. Ennek hatására a mezőgazdasági társulások földterülete és tagsága dinamikusan bővült, a kollektív gazdaságoké viszont alig gyarapodott. 1955-ben a kollektivizálás újbóli felgyorsításáról döntött a Román Kommunista Párt. A szervezés során kerülték a fizikai erőszakot, helyette gazdasági nyomást, adminisztratív kényszereket, illetve pszichikai kifárasztást használtak, bár több helyen nyomásgyakorlási módszerként alkalmazták a gazdák elleni csoportos pert is. Az így elítéltek bűne az volt, hogy tiltakoztak a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása ellen - azaz nem akartak földjük tulajdonjogáról lemondani. 1959-től a kollektivizálást még jobban felgyorsították, és 1961-től alapvetően már a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása zajlott.

(Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

⁷⁴**Péterfy László** (1910-2005): lelkész, tanár, helytörténész. Nyárádselyében született, ahol apja, Péterfy Károly református lelkész volt. A marosvásárhelyi Református Kollégiumban érettségizett, majd egyházkerületi ösztöndíjasként párhuzamosan végezte a teológiát és az egyetemet, így a lelkészi mellett történelem-földrajz-magyar nyelv diplomát szerzett. Az 1933/34 évet nevelőként töltötte Erdőszádán a Gr. Dégenffeld családnál. 1934-1942 között a selyei gyülekezet, majd 1942-től Nagykend lelkipásztora volt. 1948-ban a makfalvi algimnázium igazgató tanárának választotta az iskolai előljáróság. Itt 3 évig teljesített szolgálatot, párhuzamosan a lelkészi munkával, majd a bonyhai algimnáziumban tanított hasonló körülmények között. Bekapcsolódott az egyházmegyei munkába is; előbb lelkészértekezleti titkár, majd hosszú időn át, mint elnök irányította az értekezlet ügyeit. Az egyházmegyei tanácsban előbb, mint tanügyi előadó, majd sok éven át, mint missziói előadó működött. Számos egyháztörténeti írása jelent meg, főleg a Református Szemlében, emellett sok gyülekezetnek írta meg a részletes történetét (Siklód, Gyulakuta, Balavásár, Kibéd, Héderfája, Bonyha, Kis és Nagykend stb.). 40 évi szolgálat után 1974-ben kérte nyugdíjazását. (Forrás: <http://www.peterfy.eu/sites/default/files/P%C3%A9terfy%20L%C3%A1szl%C3%B3%20-%20Csal%C3%A1dt%C3%B6rt%C3%A9net.pdf>)

⁷⁵**Hebe Charlotte Kohlbrugge** (sz. 1914): teológus, a második világháború alatt nővérével, Hannával együtt a holland ellenállás résztvevője. Bázelen Karl Barthnál tanult teológiát, majd a világháború kitörése után visszatért Hollandiába, s ott kezdeményezője és egyik vezetője volt annak a földalatti ellenálló hálózatnak, amely a német Hitvalló Egyházzal együttműködve információkat gyűjtött és juttatott el az Egyházak Világtanácsának Genfben. 1944-ben letartóztatták, és Ravensbrückbe deportálták, itt érte meg a világháború végét.

1947-től előbb a német-holland kapcsolatok javításán, a holland református egyház részvételén dolgozott a romos Németország újjáépítésének támogatásában, a rászorulókat segítésében, majd a kelet-európai kommunista országokban élő reformátusokkal alakított ki gyümölcsöző – és csak részben hivatalos – kapcsolatokat. Kelet-Németországba, Csehszlovákiába, Magyarországra és Romániába számos alkalommal csempészett be Bibliákat, 1963-tól pedig megszervezte, hogy holland teológiai hallgatók ösztöndíjjal tanulhassanak kelet-európai teológiai főiskolákon, így a Debreceni Kollégiumban is. Az 1960-70-es években Erdélyben „Málnási kisasszony” volt a konspiratív neve a málnásfürdői Hébé ásványvíz után. Elkötelezett munkájáért Szabadság Éremmel tüntette ki az amerikai kormány, 1975-ben a holland kormány Joost van den Vondel díját kapta, 1990-ben a prágai Károly Egyetem, 1995-ben pedig a kolozsvári egyetem tüntette ki díszdoktori címmel. (Források: http://nl.wikipedia.org/wiki/Hebe_Charlotte_Kohlbrugge, Kánya Endre: Könyvrecenzió: Hebe Kohlbrugge: Kétszer kettő néha öt; <http://www.botanika.ro/?pid=11&cid=68>)

⁷⁶Magda van der Ende: Imre Lajos élete és teológiai munkássága (teológiai doktori disszertáció). (Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1982., Budapest, Ráday College Press, 1990.)

⁷⁷ „**Sárga ház**”: Kolozsváron a Farkas utca keleti végének saroképülete, amely az egyházkerület tulajdonában áll. Hagyományosan teológiai tanárok, egyházkerületi alkalmazottak laktak benne. Árkossy István festő, grafikus így emlékezik az épületre és környékére: „Az Isten háza mellett rogyadozva áll az Apafi Mihály fejedelem által alapított Kollégiumi Nyomda törpe házsora, ahol a Hollandiát megjárta Misztótfalusi Kis Miklós, a nagyhírű betűmetsző és tipográfus munkálkodott valaha. Tőle még a nagy Cosimo de Medici is szállított firenzei nyomdája számára, mesterien cizellált betűkészleteket. Később diákmenza színhelye lett az épület. Akkori szóhasználatunkban: konviktus, a bablevesek, lencsefőzelékek és lekváros-lapótyák környék-szerte megbecsült, látogatott otthona. (...) Átellenben, a teológiai tanárok sárga, emeletes sarokháza áll. Mindenkor a kolozsvári szellemi élet jelesei laktak. Ma is feltűnik előttem Maksay Albert, Tavasz Sándor, Juhász István vagy a szikár Dobri Janó és a nagy tiszteletnek örvendő Brill okulárés gyermekorvos, Tonk Emil alakja, akiket naponta láttam ellépkedni a hársvirágos kövezeten”. (Árkossy István: Farkas utcai csendes ballagás. *Művelődés*, 2009. október)

⁷⁸ **Király László** (sz. 1943.): költő, író, műfordító, a második Forrás-nemzedék jeles alkotója. A Babeş-Bolyai Egyetem orosz-magyar szakán végzett (1966). Rövid felsőbányai tanári működés után az *Előre* kolozsvári tudósítója (1968), majd 1968 karácsonyától az *Utunk* szerkesztője volt. 1990-től a *Helikon* szerkesztőségi titkára, az 1990/12. számtól főszerkesztő-helyettese lett.

„Még nincs húszéves, amikor versét közli az Utunk, s előbb jelenik meg önálló kötete az Irodalmi Könyvkiadó Forrás-sorozatában (*Vadásztánc*. 1967, Lászlóffy Aladár előszavával), mint versei az Ifjúsági Könyvkiadónál szintén Lászlóffy gondozásában készülő antológiában, a *Vitorlaének*-ben (1967). A József Attila és Kassák Lajos jegyében induló író tehetséges nemzedékéből elsőként válik saját hangú költőgyéniséggé, népi és urbánus hatások szerencsés ötvöztetésével”. Műfordítóként, elsősorban a kortárs román líra tolmácsolójaként alkot kiemelkedőt. Prózai munkássága egyenértékű költészetével. Mindmáig legviszhangosabb műve a *Kék farkasok* című regény (1972) nemzedéki számvetés, a közelmúlt történelmének, az ötvenes-hatvanas évek erdélyi magyar falujának s a városnak leírása a nem-felejtés és a rendteremtő szándék jegyében. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; [http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#KiralyLaszlo\(Sovarad.1943.nov.19.\)](http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#KiralyLaszlo(Sovarad.1943.nov.19.)))

⁷⁹ **Várbeli István** 1945-1983 között volt lelkipásztor Gyulakután. Börtönben volt az 50-es években. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2167.pdf

⁸⁰ „**Fülöp Ferenc** református lelkipásztor 1903-ban született Parajdon. Tanulmányait Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Utrechtben végezte. 1929-ben választják meg lelkipásztornak Erdőszentgyörgyre, ahol egyházi teendői mellett politikai és irodalmi szerepet is vállalt. Saját kezűleg írt életrajzából (1943), melyet a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őriznek, nem csak azt tudhatjuk meg, hogy melyek voltak életének fontosabb mozzanatai, de arról is értesülhetünk, hogy milyen körülmények között zajlott le a székely Sóvidék elfoglalása a román hadsereg által, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a magyar egyházaknak, értelmiségnek és az egyszerű embereknek egyaránt a két világháború között”. (Moldovai Péter Attila: Fülöp Ferenc lelkipásztor életrajza. *Sóvidék*, 4. évfolyam, 2. szám (2002); http://epa.oszk.hu/01900/01975/00008/pdf/EPA01975_sovidek_2012_02_17-25.pdf)

⁸¹ „**Barabás Benedek** előbb Székelyvajában szolgált, majd 1952-ben Marosszentgyörgyre hívták lelkésznek. Akkor már Maros megyei esperes volt és az is maradt 1974-ben történt nyugdíjazásáig. 1957-ben Marosvásárhelyre költözött és megszervezte a Marosvásárhelyi Alsóvárosi Egyházközséget, aminek nyugdíjazásáig lelkipásztora volt”. (<http://www.kozpont.ro/uncategorized/szarmazasomat-nem-tudtam-de-nem-is-akartam-letagadni/>)

⁸² **Bíró Sándor** (1906-1983): lelkész, esperes. Rugonfalván született, iskoláit szülőfalujában, majd Székelykeresztúron végezte. A kolozsvári teológiát 1929-ben fejezte be. Először Marosvásárhelyen, a Kistemplomban segédlelkész, majd Héderfáján, Dicsőszentmártonban és ismét Héderfáján lelkipásztor és a Küküllői Egyházmegye esperese. (Forrás: id. Bíró Sándor személyes közlése)

⁸³ **Csiha Emese (1933-1996)**: lelkész. Balázsfalván született, Nagyenyeden végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, ezt követően a család Brassóba költözik, majd Kolozsvárra, ahol édesapja, Nagy József teológiai tanár lett. A teológia elvégzése után férjével, Csiha Kálmánnal Arad-Gájra kerültek, ahol gyülekezetet alapítottak.

Előbb Gyorokon volt lelkipásztor, férje börtönévei után a Kis-Küküllő menti Gógánban és Gógánváralján végeztek szolgálatot, majd innen Marosvásárhelyre kerültek. A nőszövetség egyik újrászervezője volt. (Forrás: <http://www.diaszporaalapitvany.ro/data/hirek/egymas-terhet-hordozzatok.pdf>)

⁸⁴ **Zágoni Albu Zoltán** (1934-2002) lelkész, egyházi író. Középkolai tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban és Brassóban végezte. A kolozsvári Református Teológián szerzett lelkészi képesítést (1956), a hittudományok doktora címet 1999-ben nyerte el Bukarestben. Segédlelkész volt Marosvásárhelyen (1956–59), majd lelkipásztor Radnóton (1959–74), ezután a bukaresti Calvineum református egyházközség vezető lelkészeként szolgált (1974–2002). Ösztöndíjasként posztgraduális képzésen vett részt a münsteri egyetemen az ökumenizmus tárgykörében. Az Erdélyi Egyházkerület püspöki ökumenikus előadótanácsosa, egyházkerületi képviselő, egyházmegyei tanácsos, valamint az UNESCO égisze alatt működő Bukaresti Nemzetközi Ökumenikus Központ által létrehozott Világvallások és Művelődéstörténet Nemzetközi Akadémiája előadótanára volt (1993–2002). Kezdeményezésére 1991 őszén újraalakult a bukaresti Koós Ferenc Kör, amelyet haláláig irányított. Alapító tagja és egyik alelnöke volt az ugyancsak Bukarestben 1990-ben létrehozott Petőfi Művelődési Társaságnak. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Zágoni_Albu_Zoltán)

⁸⁵ **Fogarasi Sámuel** (1770-1830): református lelkész, író. A marosvásárhelyi Református Kollégium diákja volt, majd gróf bonyhai Bethlen Elek diákkísérőjeként külföldi tanulmányutat tett: Lipcse, Halle, Jéna, Marburg és Göttingen voltak a peregrináció állomásai. Hazatérve, a papi vizsga után Gógánváralja lelkésze (1797-1815), majd 1815 áprilisában a népesebb és tekintélyesebb Vámosgálfalva papja lett, 1816-tól haláláig az egyházmegye esperesi tisztjét is betöltötte.

Erdélyi és németországi diákéveit Marosvásárhely és Göttinga című önéletírásában örökítette meg, melyet 53 évesen – a vámosgálfalvi parókián, esperesként – kezdett írni azzal a céllal, hogy élete tanulságait összefoglalja, és utódainak emlékezetébe vesse. Az önéletrajz sokáig családi örökségként lappangott, végül a Kriterion jelentette meg 1974-ben. Fogarasi feljegyzései új szint jelentenek a XVIII. századi Marosvásárhely polgárságáról, diákságáról fennmaradt írások között. Az önéletrajzot olvasva megelevenedik az intézmények és rendtartások kereteibe foglalt élet. A szerző nem akart történelemtudós lenni, de itthon is Göttingában is az akkor bontakozó történelmi iskola professzorai voltak reá hatással. Így kerekedett ki családja számára írt emlékezéseiből egy, a XVIII. század utolsó évtizedeit megörökítő, a hazai történelem szempontjából forrásértékű korrajz. (Források: Murányi János: Fogarasi Sámuel a mában. *Új Magyar Szó*, 2006. 05. 11., <http://antikva.hu/erdely/marosvasarhely-es-gottinga-oneletiras-1770-1799-0c>)

⁸⁶ **Dávid László** (1932-2007): lelkész, művészettörténész. Középkolait Székelyudvarhelyen, főiskolai tanulmányait a kolozsvári református teológiai fakultáson végezte 1955-ben, majd 1969-ben egyháztörténetből szerzett doktorátust. Székelyudvarhelyen töltött segédlelkészi évek után 1963-tól közel negyven éven át Segesváron volt lelkész. 1960-tól közölt tanulmányokat *A Hét*, a *Korunk*, *Megyei Tükör*, *Református Szemle* lapjain az erdélyi középkori művészettörténet tárgyköréből, így az udvarhelyi középkori templomokról, székelyföldi műemlékekről, Magyarhermány régi írott képeiről és a nagybaconi templomról. A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei c. könyve 1981-ben jelent meg Bukarestben, a Kriterion Kiadó gondozásában.

(Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, http://konyvtar.proteo.hu/system/tdf/documents/2007/RSZ100_1053-1071.pdf?file=1&type=node&id=122)

⁸⁷ **szilveszteri tüzeskerék gurítás:** Óévbúcsúztató hagyományként az erdélyi magyar szokásrendszerbe beépült szász elemek között szerepel a szilveszter éjfélkor domboldalról legurított tüzes kerék. Gógánváralján a Vároldalról gurítják a legények a tüzes kerekeket. Régebben fakerekeket tömtek meg ronggyal és szalmával illetve ma már a kevésbé környezetkímélő gumikerék gurul lefele a templomból kivonuló gyülekezet örömére. A tüzeskerék engedése, gurítása – nemcsak Erdélyben – különböző más naptári ünnepeken is a legények szokása volt. Óesztendő estjén kívül farsang végén és húsvétkor is szoktak – a szászok és a románok is – szalmával betekert égő kereket legurítani a faluszéli dombokról. (Források: Barabás László: Karácsonytól Pünkösdig. Marosvásárhelyi népszokások. Székelyudvarhely, 1998.)

⁸⁸ **Maros Művészegyüttes:** Állami Székely Népi Együttes néven alakult 1956 őszén, azzal a céllal, hogy összegyűjtse, feldolgozza és színpadon bemutassa a romániai magyarok, románok, németek és más nemzetiségek népdalait, táncait, szokásait, s előadja "azokat az új kórusműveket, zenekari szerzeményeket és témás táncokat,

melyek a régi és legújabb folklórkutatásaink eredményeire épültek". 1959-től az együttes nevét Állami Dal- és Táncegyüttesre változtatták, majd 1970-től a helybeli Állami Filharmónia kórusaként működött tovább. Csak 1980 májusától önálló intézmény, attól fogva mindmáig Maros Művészegyüttes név alatt működik román és magyar részleggel.

Az együttes bemutatkozása 1957. május 31-én volt Marosvásárhelyen a székely lakodalmi népszokásokból ihletődött Erdélyi képek c. zenés-táncos műsorral. Fennállása óta egy teljes és egy kamara-műsorral jelentkezik a nagyközönség előtt. Több száz nagy sikerű előadás és több millió néző jelzi az együttes útját a legeldugottabb falutól a nagyvárosokig. Nevezetesebb műsorai: Bokréta; Avastól a Küküllőig; Virágzó Marosmentén; Felsütött a nap sugára; Muzsikáló tájak; Este guzsalyosban; Királyfalvi szőlőhegyen; Fenyvesek alján. A kamara-műsorok közül kiemelkedő: Hegyen-völgyön muzsikaszó; Perdülj szoknyám; Ugorj a táncba. A kórus a zenés-táncos műsorokban való részvétel mellett önálló estekkel is jelentkezett a klasszikus és kortárs hazai és nemzetközi kórusirodalom gyöngyszemeiből válogatott művekkel. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/2705/>)

⁸⁹Szentimrei Jenő: Csáki bíró lánya: kalotaszegi ballada három felvonásban. (Kolozsvár, 1936.), Móricz Zsigmond: Úri muri (1927.), Heltai Jenő: A néma levente (vígjáték, 1936.)

⁹⁰**kaláka**: a legismertebb társas munkák egyike, amelynél a közösség tagjai vagy bizonyos csoportjai (lokális, vérségi, vagyoni) tagjuknak (családjának), vagy egy községi intézménynek szívesességéből vagy kölcsönöségi alapon munkát végeznek, s amelynél a segítők együtt, egyszerre, társaságban, s rendszerint szórakozással (ének, tánc, mese) egybekapcsoltnak dolgoznak. A közösség bármelyik tagja akármikor visszahívhatja a megsegítettet, s az a munka visszaadását, a kalákában való részvételt kötelességének tartja. A kalákáknál éppen az önkéntes jelleg miatt kap nagy szerepet a szórakozás, így a kalákatánc, amely a közösen végzett munkák (mezőgazdasági munkák, kútásás, házépítés, fonó stb.) befejezése után rendezett táncos mulatság. A gazda megvendégeli a közös munkában résztvevőket, zenészt fogad és kalákatáncot rendez a részükre. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

⁹¹**Nagy Márton** Gógánváralján született 1939 aug. 26-án, a Kolozsvári Protestáns Teológiát családos emberként kezdi el 1974-ben, korábban a Gógánváraljai gyülekezet kántora és gondnoka. Felesége a szintén gógánváraljai Sebes Margit, gyermekei: Olga, Attila, Margit-Veronika. Szolgálati helyei: Telekfalva –Szolokma –Ádamos. Ádamosról hívja haza a gógánváraljai gyülekezet 1994-ben. Nyugdíjba vonulása után a kántori szolgálatot végzi a gyülekezetben. Forrás: Számontartatol –a gógánváraljai magyar közösség évszázadai (szerk. Nagy Gábor), Barót, 2016.

⁹²**Keresztes Gyula** (1921-2015) tanulmányait a Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen végezte (1944). 1946-1950 között Budapesten dolgozott építészmérnöki irodákban, majd a fővárosi tervezőintézetnél, de hazatért Marosvásárhelyre. Hazatértét követően a Vártemplom restaurálását vezeti, az Építészeti Technikum tanára, 1955-1958 között Marosvásárhely főépítésze, majd nyugdíjazásáig a Maros Megyei Tervezőintézet főtervezője volt. A hatvanas évek elején a Maros Magyar Autonóm Tartomány területén számba vette a műemlékeket, felmérte, megtervezte a helyreállítási munkákat, majd ezek eredményeként öt könyvet jelentetett meg és számos más könyvben társszerzőként volt jelen. Az újjáalakulást követően az EMKE tagja lett, a kilencvenes években aktívan részt vett a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság tevékenységében, valamint a Református Kollégium Öregdiákok Baráti Körében. Hosszú és eredményes nyugdíjas évei során továbbra is műemlék jellegű munkát végzett, sok egyháznak adott szakmai tanácsot helyreállítási munkáknál. Munkássága elismeréseként több ízben is kitüntették: 1997 – Marosvásárhely díszpolgára, 2001 – A város neves személyisége cím a Marosvásárhelyi Rádiótól, 2003 – a Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány emlékplakettje, 2006 – a Református Kollégium Bolyai Farkas-emlékplakettje, valamint az Európai Bolyai Társaság elismerő oklevele. (Forrás: <http://www.e-nepujasag.ro/op/article/keresztes-gyula-laudacio>)

⁹³**Tompa László** (1883-1964): költő, műfordító, lapszerkesztő. Segesvárott, azt követően a székelykeresztúri unitárius kollégiumban, majd Nagyszebenben tanult 1902-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi fakultásának hallgatója volt. 1907-től Székelyudvarhelyen közigazgatási gyakornok, 1912-től szolgabíró volt, majd 1918-ban a levéltárosi szakvizsgát is megszerezve Udvarhely vármegye főlevéltárosa lett. Mivel a román hatalomátvitelkor megtagadta az eskütételt, elvesztette állását. Erdélyt azonban nem hagyta el. 1919 januárjában átvette az egy évvel azelőtt indult *Székely Közélet* szerkesztését, s annak élén állt egészen megszűnéséig, 1944. szept. 12-ig, bár a tényleges szerkesztéstől az 1944-es tavaszi német megszállással felerősödő jobboldali kurzus miatt visszavonult.

Első költői korszakának versei a kisvárosi magányban élő költő belső világát tükrözik. A *Nyugat* költőinek stílári hatása mellett a klasszikussá fegyelmezett versformálás, gyakran puritán egyszerűség jellemzi költészetét. Verseiben nagy szerepe van a természetnek, életművét áthatja az erdélyi táj, a szülőföld szeretete. 1929-ben az Erdélyi Helikon Kemény János-nagydíjával tüntették ki, 1941-ben Baumgarten díjat kapott. Kora eseményeit egyre nagyobb kritikával fogadta, sohasem tagadta meg humanista állásfoglalását. 1940 utáni kötetében a közösség megtalálásának vágya, a korábbi magány feloldásának igénye jelentkezik. 1944. június 24-ig, 24 éven át szerkeszti és kiadja a *Székely Közélet* című hetente megjelenő „Politikai, közgazdasági és társadalmi újság”-ot, amely Székelyudvarhely legjelentősebb korabeli sajtóterméke volt. Jelentős műfordítói munkája során Goethe, Schiller, Hölderlin, Keller Mörke, Rilke műveit tolmácsolta magyarul Verseit angol, francia, német és román nyelvre fordították.

(Források: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4691/>, <http://www.hrmuzeum.ro/muzeum~hu-44~2~tomba-laszlo-emlekszobra.html#a>)

⁹⁴ **dr. Juhász András** 1941. november 28-án született Kolozsvárott, 1966-ban végezte el a Teológiát, ahonnan kikerülve Detrehemtelep, Felsődetrehem lelkipásztora lett 1966-1974 között. 1974-1993 Marosvásárhelyen a Szabadi úton lelkész és az újonnan megalakuló Mezőségi egyházmegye első esperese. 1993. január 3-án halt meg Marosvásárhelyen. Forrás: Juhász Zoltán személyes közlés

⁹⁵ **Zöld György** A mezőkövesdi származású Zöld György „a Mezőség közepén, Mezőköbölkúton és szórvényaiban kezdte lelkési szolgálatát. Életútjának állomásai, Köbölkút Kövesd, Retteg, Székelyvaja és Göcs. Szolgálatát 2014-ben CzelderMárton díjjal méltatták. <http://www.diaszporaalapitvany.ro/hirek/szorvany-dijatadas-parajdon>

⁹⁶ **Keszegh András** - Vámosgálfalván született, 1973-ban végezte el a Kolozsvári Protestáns Teológiát. 1984-ben Mezőméhesről jön Gógánváraljára, majd 1994-ben szülőfalujába távozik. Forrás: Számontartatol – a gógánváraljai magyar közösség évszázadai (szerk. Nagy Gábor), Barót, 2016.

⁹⁷ **Nagy József Levente**: lelkipásztor, költő. 1957-ben született Marosvásárhelyen. A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceumban érettségizett. A kolozsvári Protestáns Teológia elvégzése után 1981-től Marosvásárhelyen, Szászudvégen, Pókában, 1991-től ismét Marosvásárhelyen református lelkész. Versei 1981-től jelennek meg romániai és magyarországi lapokban. Szerepel az Az eltérített felvonó (2011) című antológiában. Dénes Előd által megzenésített versei 2012-ben CD-n jelennek meg. Csillagok közt kifizítve című kötetét a Pallas-Akadémia Könyvkiadó adta ki 2015-ben. <http://urszu2b.blogspot.ro/2015/11/erdelyi-es-csango-kolteszet-nagy-jozsef.html>

A Tulipán utcai Presbitérium 1990. decemberében tartott gyűlésén egyhangúan Nagy József Levente pókai lelkészt hívta meg a lelkési szolgálatra. Nagy József Levente 1981-1987 között a Marosvásárhely II. Gecse utcai Református Egyházközség segédlelkésze volt. <http://testsite5.smartsoft.ro/index.php?id=2én>

Azt tartom magamról, hogy én versbe rejtőzködő ember vagyok. Számomra a versírás nem a kitárulkozás, hanem a rejtőzködés lehetőségét jelenti. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/marosszek/a-versbe-rejtozkodo-ember/print>

⁹⁸ **CE Szövetség**: Francis E. Clark, portlandi presbiteriánus lelkész indította el gyülekezetének 58 fiataljával 1881-ben. A mozgalom első célkitűzése az ifjúsági misszió volt, hogy megtartsa a hitre jutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A mozgalom magyarországi és erdélyi elődjének két múlt században induló mozgalom tekinthető: a vasárnapi iskolák mozgalma és a Szabó Aladár és Kecskeméthy István nevéhez fűződő kegyességi mozgalom. Ők először a KIÉ-t (Keresztény Ifjúsági Egylet) alapították meg, majd 1903-ban a CE Bethánia Egyletet, amely a CE Világszövetségnek is tagja lett. A századforduló után teológiai professzorként Kolozsvárra kerülő Kecskeméthy munkája nyomán Erdélyben és a Partiumban is helyi csoportok alakultak a gyülekezetekben. Kecskeméthy haláláig, 1938-ig folytatta egyház-újító munkáját Erdélyben, melyben a mozgalom legfőbb szócsove, a református családi lapként a 30-as évekig megjelenő Kistükör is nagy segítségére volt. Kecskeméthy halála után a papi körökben sok hullámot verő, ellenállást is kiváltó mozgalom veszített dinamizmusából. Ekkor már a teológiai tanárok és magasabb tisztségviselők helyett a mozgalmat inkább vidéken szolgáló idősebb lelkészek és egyszerű hívek vitték tovább. A mozgalom felszámolása a kommunista hatalom megszilárdulásával következett be, amikor (1947-ben) minden kegyességi szervezetet betiltottak. Magyarországon, ahol a Szövetség jelentős ingatlanokkal is rendelkezett, a felszámolás alapjaiban rendítette meg a mozgalmat. Erdélyben, mivel itt a szövetségnek sem ingatlanjai, sem vagyona nem volt, és a mozgalom kevésbé volt a szervezethez kötve, felszámolása kevésbé sikerült. Folytonossága nem szakadt meg, legtöbb tevékenysége formális keretek nélkül is folytatódott. Az ötvenes években a titkosrendőrség nyomásának fokozódásával az egyház vezetősége együttműködésre kényszerült. A beépített kollaboránsoknak köszönhetően ebben az időben az egyház kettős szerkezetűvé vált: a hatalommal

együttműködő hivatalos egyház egy „földalatti egyházzal” kettőződött meg. A CE Szövetség – mint betiltott szervezet – a „földalatti egyházhoz” sorolódott. A mozgalom történetének mélypontja az ötvenes években következett be, amikor a szövetség több tagját, papokat és egyszerű tagokat egyaránt, „illegális szervezkedés” vádjával bebörtönözték. A mozgalom azonban ennek ellenére ekkor sem szűnt meg teljesen. (Forrás: Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház; *Erdélyi Társadalom*, 1. évfolyam 2. szám, 2003.)

Erdélyi CE Szövetség: dr. Kecskeméthy István mint a magyarországi Bethánia Egylet alelnöke, 1903-tól Erdélyben is népszerűsítette a CE Szövetség evangéliumi munkáját. Az első szövetségek Zilahon, Marosvásárhelyen, Kolozsváron és a Zsilvölgyén alakultak meg és eredményeztek kisebb-nagyobb taglétszámú szövetségeket. A létrejött szövetségek az első másfél évtized alatt a Budapesti Bethánia Egylettel, mint CE Szövetségi központtal tartottak fenn szorosabb testvéri kapcsolatot, annak lapját és iratait olvasták és terjesztették, évről évre részt vettek a tavaszi országos konferenciákon, és a népesebb CE szövetségek a Bethánia fiókegyletévé szerveződtek. 1918 augusztus 20-án Kolozsváron a Református Teológia dísztermében Kecskeméthy István megalapította az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége (EMESZ) nevű evangéliumi alakulatot mely attól fogva hivatva lett az elárult Erdélyi CE szövetségeknek is központi szervévé lenni. A trianoni döntés következtében az Erdélyi CE szövetségek végleg elváltak a Bethánia anyaegylettől.

Az 1923-tól a román állam által elismert egyesületként működő EMESZ kapcsolatot tartott olyan világszervezetekkel, mint: Vasárnapi Iskolai Világszövetség, CE Világszövetség, Evangéliumi Világszövetség (Aliansz), Kék-Kereszt Egyletek Világszövetsége. Amikor 1923-ban az Erdélyi Egyházkerület Nagy Károly püspök irányítása alatt feloszlatta az egyházba működő egyesületeket, az EMESZ – mint jogi személy – továbbra is működött. A szövetség hangsúlyt fektetett a belmisszióra, ami többek között vasárnapi iskolák tartásában, Fehér-Kereszt misszióban, Kék-Kereszt misszióban, a külmiszió népszerűsítésében, zsidómisszióban, cselédek közti misszióban, iratterjesztésben nyilvánult meg. 1926-os újraindulása révén a szövetség hivatalos lapja, az egész Erdélyszerte ismert evangéliumi, családi és képes hetilap, a Kis Tükör volt. A lap, a gazdasági válság miatti 1933-as megszűnése után ezt a szerepet, a Kádár Géza zilahi esperes által szerkesztett Keresztyén Élet című havilap, vette át. Az 1930-as években nagy fejlődésnek indult a Szövetség mind a tagok létszámának a növekedése tekintetében, mind pedig a szolgálatok végzésében. 1931 augusztusában a Marosvásárhelyen megtartott országos konferencián az EMESZ megnevezést ismét CE Szövetségre változtatták. A legerősebb szövetségek Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Zilahon alakultak ki. 1933 szeptemberében a CE Szövetség felterjesztette az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához módosított alapszabályzatát, mely kifejti, hogy az egyház céljait fenntartás nélkül kívánja előmozdítani, de éppen ezért teljes önállóságát is meg akarja őrizni. A szövetség elnöke Kecskeméthy István volt a megalakulástól egészen haláláig (1938). Őt váltotta dr. K. Tompa Artur 1944-ig, majd 1944-től 1947-ig dr. Nagy András teológiai tanár. (Forrás: <http://www.ce-union.ro/hu/ismerteto/toertenelem.html>)

1947-ben a CE Szövetséget állami nyomásra feloszlatták, 1990-ig illegálisan működött. „Folytonossága azonban nem szakadt meg, legtöbb tevékenysége formális keretek nélkül is folytatódott. Az ötvenes években a titkosrendőrség nyomásának fokozódásával a református egyház vezetősége együttműködésre kényszerült. Egyes visszaemlékezők szerint a beépített kollaboránsoknak köszönhetően ebben az időben az egyház kettős szerkezetűvé vált: a hatalommal együttműködő hivatalos egyház egy „földalatti egyházzal” kettőződött meg. A CE Szövetséget a visszaemlékezésekben ezzel a földalatti egyházzal asszociálják, így ez a szembenállás, úgy tűnik, az egyház és a mozgalom közötti viszony számos, tartósnak bizonyuló szubjektív/érzelmi elemének forrása. A mozgalom történetének mélypontja az ötvenes években következett be, amikor a szövetség több tagját, papokat és egyszerű tagokat egyaránt, „illegális szervezkedés” vádjával bebörtönözték. A mozgalom azonban ennek ellenére ekkor sem szűnt meg teljesen. Az 1990-el kezdődő rendszerváltást követően hosszas huzavona után a szövetség önálló jogi személlyé vált. A hivatalos szervezeti keretek kialakításával az egyházzal való ellentét is kiújult, amihez nem kis mértékben járult hozzá a már említett „hivatalos” / „földalatti” vonalak közötti ellentét újra-megélése”. (Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház; In: *Erdélyi Társadalom*, 2003. I. évf. 2. szám)

A CE – Christian Endeavour – szó szerinti jelentése Krisztusi Törekvés, de a rövidítésnek országonként más és más a jelentése. Magyar nyelvterületen a Krisztusért és Egyházáért jelentés a legelterjedtebb a Pro Christo et Ecclesia kifejezésből kiindulva.

⁹⁹**IKE** (Ifjúsági Keresztyén Egyesület): az erdélyi református egyház ifjúsági mozgalma. Elődje az 1912-ben Kolozsváron református teológiai hallgatók által alapított Bethlen Gábor Kör (vezetője ifj. Révész Imre, későbbi neves egyháztörténész), melynek hangsúlyozottan református hitvallásos jellege volt. Részben az ugyanott beinduló Bethánia (CE) mozgalom (vezetője Kecskeméthy István), részben pedig Ravasz László teológiai tanár hatására 1919-re a Bethlen Gábor Kör egyre inkább evangéliumi szellemet nyert. Az Erdélyi IKE-t 1921. február 28-án alakította meg 30 teológiai hallgató a kolozsvári Református Teológián. Első elnöke Kecskeméthy István

volt. Alapszabályzatát (melyet Vásárhelyi János, a későbbi püspök szerkesztett), 1922-ben fogadta el az Erdélyi Református Egyház Igazgatótanácsa. Fő tevékenységét a bibliaórák tartásában, a misszióban és a szociális jellegű munkában jelölte meg. Az Erdélyi IKE munkájában a két világháború közti egyházi szellemi elit színe-java vett részt, ugyanakkor viszont sok lelkipásztor ellenségesen vagy közömbösen viszonyult a belmissziói és az IKE munka iránt, pietista jellegűnek csúfolva azt. Az IKE csoportok elterjedését vizsgálva szembetűnő, hogy az 1920-as, 1930-as években a tömbmagyar területeken a mozgalomnak nem volt sikere, annál inkább a Marosi Esperességben, a református kollégiumokban (Nagyenyed, Zilah, Kolozsvár), sőt még a legeldugottabb szörványban is (pl. a Zsil-völgyi Aninósa, a zarándiKörösbánya, stb.).

A helyi csoportokkal való kapcsolattartás volt az egyik fő tevékenységi terület. Ezt szolgálta a református kollégiumok végiglátogatása (1923/1924), a több ezer előfizetővel bíró, változatos tartalmú Ifjú Erdély című lap beindítása (1923), az 1927-ben induló csoportok közti levelezési kampány, illetve az 1926-ban felállított utazótítkári állás. Jelentős események voltak az akkori IKE történetében a konferenciák: 1925-ig csak tavasszal kerültek megrendezésre Kolozsvárott, utána viszont tavasszal és nyáron is, változó helyszínnel, hogy a teljes Erdélyt lefedjék. A kiváló előadások és lelki alkalmak mellett ekkor alakult meg az IKE Szenior Osztálya és született meg a Főiskolás IKE (=FIKE) ötlete, amely spontánul laikusok révén szerveződött és 1929-től rendszeresen tartott külön konferenciákat a középiskolát végzett fiatalok számára. Az 1930'-as évek második felében az IKE-munka egyre jobban összefonódott a falukutatói mozgalommal, ennek terméke az IKE által kiadott eredeti erdélyi népdalgyűjtemény-sorozat, A mi dalaink. 1940-1944 között, az ún. „kis magyar világ”-ban az IKE legjelentősebb tevékenysége a szörványmunka lett, amelyet elsősorban a FIKE tagjai végeztek: istentiszteletet, vasárnapi iskolát tartottak, de orvosolni próbálták a helybeliek ügyes-bajos jogi vagy egészségügyi problémáit is. 1944-1945-ben a német megszállás, a front átvonulása, a „Maniu-gárdisták” garázdálkodásai, a szovjet katonai uralom, majd a román visszatérés egy időre megakasztotta az IKE-munkát, hogy aztán annál nagyobb hatással térjen vissza 1945-ben. Az 1945-1948-ig tartott IKE-konferenciák (1945-Kolozsvár, 1946-Szucság, 1947-Egerbegy, 1948-Zsibó) sokak szerint nemcsak a fiatalok, hanem az egész erdélyi magyar társadalom számára útmutató jelleggel bírtak a háború nyomorúságai utáni tanácsalanságban és kétségbeesésben. A hatalomra kerülő kommunista rezsim azonban egyre jobban akadályozta az egyesületi munkát. A bibliaórákat provokátorok rontották meg, az oda járókat egyetemről való kicsapással fenyegették, az egerbegyi konferenciát a zsidóit rendőrök oszlatták fel, 1947-ben már az Ifjú Erdélyt sem lehetett kiadni, 1948-ban pedig feloszlatták az IKE-t és FIKE-t egyaránt. (Forrás: <http://www.ike.ro/hu/magunkrol/tortenet/>)

¹⁰⁰**Tőkés László** (sz. 1952): református lelkész, püspök, egyházi író. 1975-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkészi diplomát. 1975-től Brassóban segédlelkész, majd Zernyesten helyettes missziós lelkész. 1977–84 között dési lelkészként részt vett a város művelődési és közéletének megszervezésében, ennek során került először összeütközésbe a város fellendülő magyar szellemi életét rossz szemmel néző államhatalmi szervekkel. 1979-ben levélben tiltakozott D. Papp László nagyváradi püspök Illyés Gyulát megbélyegző megnyilatkozása ellen. Részt vett az Ellenpontok című szamizdat kiadvány munkájában: Az erdélyi református egyház helyzete című tanulmánya a 4. számban jelent meg, 1983 júniusában. 1984-ben felmérést készített a református egyházat sújtó énekeskönyv- és falinaptár-hiányról s ennek következményeiről. Az állami és egyházi hatóságokkal való szembenállása miatt, az állami hatóságok nyomására felfüggesztették lelkészi állásából, majd áthelyezték a Királyhágómelléki Református Egyházkerületbe. 1986–89-ben Temesváron segéd-, majd rendes lelkész. Itt kezdődött el zaklatása 1988–89-ben az egyházi állapotokat és a falurombolást bíráló megnyilatkozásai miatt. 1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítottak ellene, megpróbálták szószékétől megfosztani, majd erőszakkal a szilágysági Menyő községbe száműzték. Üldöztetése ellen védelmére keltek nemcsak hívei, hanem a hozzájuk csatlakozó temesvári románok is, ezzel kirobbantva a temesvári forradalmi megmozdulásokat, amelyek a Ceaușescu-diktatúra bukásához vezettek. 1990-ben az ideiglenes Nemzeti Megmentési Front tagja. 1991–2003 között az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. 1990-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke. 1991-től a Partiumi Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke, a romániai Református Egyház Zsinatának társelnöke; 1992-től az Európai Tiszteletbeli Szenátus tagja, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Reformátusok Világszövetsége elnökségi tagja, a Johannita Lovagrend tagja; 2004-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007-től az Európai Parlament képviselője. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁰¹Tőkés László 1977-től 1984-ig Désen volt segédlelkész. Az állami és egyházi hatóságokkal szembeni ellenállása, egyházi és kisebbségi természetű kritikái munkássága miatt 1984-ben törvénytelenül kizárták a papság köréből, és 25 hónapig munkanélküli volt.

¹⁰²**Vetési László** református lelkész, egyházi író, szörványkutató, szociográfus 1953. december 26-án született Székelyudvarhelyen. 1976-ban végzett a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 1990-től szörványügyi előadó, az egyházkerület Szörványgondozó Szolgálatának vezetője. www.diaszporaalapitvany.ro/interjuek

¹⁰³**Papp László** 1967-1989. december 22. között a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke volt. Püspöki programja egyszerű és egyértelmű volt: az egyháznak azonosulnia kell az állami törekvésekkel. Az egyházkerület életét Papp László már a közösségi döntéshozás látszatát sem igyekezve fenntartani, egyszemélyes, gyakran be sem jelentett, csak végrehajtott döntésekkel irányította. „Päun” (Páva) fedőnéven a Securitate ügynöke volt.

Az 1983. május 20-án létrejött Erdélyi Magyar Hírügynökség, az erdélyi magyarság nem hivatalos hírirodájának 1985. január 3-i jelentéséből: „Papp László nagyváradi püspök egyházfőhöz nem méltó személyi kultusza, főpapi nagyzási hóbortja és hatalmi önkénye már-már elviselhetetlenné teszi a Várad-környéki egyházi közállapotokat. A diszlokációs [áthelyezési] törvény visszautasítása ellenére, lelkészi körében gátlástalanul alkalmazza azt. Számátalan lelkipásztort "száműzött" szolgálati helyéről, sőt még püspöksége területéről is. Fegyelmi és adminisztratív módszerekkel teszi lehetetlenné hivatástudó vagy neki ellentmondó beosztottai helyzetét, sőt nem ritkán az államvédelmi és rendőri hatóságokat is rájuk küldi, míg azok kénytelenek engedni az "áthelyezésnek." Papp László gyülekezetek tucatjait mondatta le törvényes választójogukról, az ellenálló gyülekezeteket pedig "büntetésből" éveig pap nélkül hagyta. Papp László püspök, a gyenge jellemű emberekre jellemző önkénnyel látja el zsinati elnöki tisztségét is. Számátalan égetően sürgős egyházi probléma és a zsinati tagok egy csoportjának írásbeli követelése ellenére, hosszú idő óta szabotálja a zsinat összehívásának ügyét. Az időhúzáshoz valószínűleg az is hozzájárul, hogy az új zsinati ciklusra történt januári választásokat mindkét egyházkerületben mintegy száz lelkész és világi képviselő megfellebbezte, jogos panaszaira azonban mind a mai napig nem érkezett válasz. Lelkészi körökből vett hírek szerint a Papp püspök elleni nyílt és szervezett fellépéstől a papságot az tartja vissza, hogy úgynevezett nemzetgyűlési képviselőként mentelmi joga van, s aki ellene lép fel, az egyben az államhatalom képviselőjét is sérti”. (Források: Molnár János előadása a Királyhágómelléki Református Egyházkerület fennállásának 85., újjáalakulásának 15. évfordulója tiszteletére rendezett egyhetes nagyváradi rendezvénysorozaton, 2005.; idézi Barnóczki Anita, <http://www.tirek.hu/srl/cikk/336/>, Molnár János: Az aradi állásfoglalás a magyar-román kapcsolatok és a „Vasile-dosszié” tükrében. Partium Kiadó, 2008; Erdélyi Magyar Hírügynökség: Összegző jelentés a protestáns egyház helyzetéről (Nagyvárad, 1985. január 3.)<http://www.hhrf.org/dokumentumtar/irott/emh/1985.001.pdf>)

¹⁰⁴1989. március 16-án a temesvári református egyházközség presbitériuma rendkívüli gyűlésén megvitatta azt a kiszivárgott hírt, miszerint Papp László püspök el akarja mozdítani Tőkés László lelkipásztort. Kinyilvánították, hogy Tőkést végleges lelkipásztorra választják, és megvonták a püspök áthelyezési jogát. Ennek ellenére a püspök április 1-jén – törvénytelenül – felmentette állásából Tőkést, aki ezt nem fogadta el. 1989. augusztus 28-án a Kultuszdepartament (Vallásügyi Főosztály) menesztette tisztségéből Tőkés Lászlót (utódát, Makay Botondot még augusztus 20-án kinevezték), ezután Papp László nagyváradi püspök szeptember 1-jével felfüggesztette állásából Tőkést, aki ezt törvénytelennek tartotta. 1989. szeptember 4-én, rendkívüli közgyűlésen a temesvári református egyházközség presbitériuma törvénytelennek minősítette Papp László püspök lépését és érvénytelennek Tőkés László lelkipásztor felfüggesztését.

Az 1989 tavaszi-nyári lemondási kísérletekhez tartozik, hogy Szőczy Árpád újságíró, a kanadai székhelyű Magyar Emberi Jogok Alapítvány vezetője és édesapja pénzt gyűjtöttek Michel Clair, volt Québec tartományi miniszter és Rejean Roy, a Radio Canada riportere számára, hogy Temesváron interjú készítsenek Tőkés Lászlóval. Az interjút, ami 1989 márciusában készült – és amit a román titkosrendőrség a temesvári templomban felszerelt mikrofonok segítségével lehallgatott – a Magyar Televízió Panoráma című műsora július 24-én sugározta. A Panoráma adása a nyugati térségben és Erdélyben külön e célból állított antennákkal Romániában is látható volt. Tőkés az interjúban nyíltan beszélt arról, ahogy a román nép Ceaușescu alatt szenvedett, de arról is, ahogy a kisebbségeket – különösen a magyar kisebbséget – diszkrimináltak, kisebbségi jogaitak valójában eltörölve. Tőkés ellen, akinek már amúgy is nagy gondjai voltak a prédikációi miatt, melyekben rendszeresen bírálta az országon belüli életszínvonalat, a kisebbségek helyzetét, az egyházi állapotokat és a falurombolást egyházi és világi perek sora indult. (Források: Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989; <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=keres>, <http://eurocom.wordpress.com/2012/12/27/a-temesvari-forradalom-langjat-meggyujto-titkos-interju-tortenete-adevarul/>)

¹⁰⁵**Király Károly** (sz. 1930.): közgazdász, újságíró, romániai magyar politikus. Mint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke 1977. jún. 2-án kelt és IlieVerdeț miniszterelnökhöz intézett levelében tiltakozott a Tanácsban tapasztalható visszasságok ellen, s visszautasította azt a hivatalos állítást, hogy a nemzetiségi kérdés Romániában "véglegesen megoldott". Ettől kezdve sorakoznak beadványai Románia legfelsőbb állami és pártvezetőihez, melyekben leleplezi és elítéli a nemzetiségek erőszakos asszimilációjára törekvő "homogenizálás"

államnemzeti törekvéseit. Ezekkel magára és a tárgyalt problémákra vonta nemzetközi fórumok figyelmét is. Az államfőhöz intézett felelősségre vonó személyi levelét 1987-ben a Szabad Európa Rádió is beolvasta.

Király Károly 1955-1957 között a moszkvai Komszomol Főiskola hallgatója volt, ezután Maros-Magyar Autonóm Tartomány IMSZ-szervezetének (1957-65), majd 1968-tól Kovászna megye pártbizottságának első titkára. A bukaresti Gazdaságtudományi Akadémián közgazdász szakképzettséget szerzett (1970). A nemzetgyűlés és az államtanács tagja, 1972-ben szembekerült a Ceaușescu-kurzussal és lemondott állami és párttisztviseléséről. Ekkor kényszerlakhelyre száműzik: Karánsebesen, majd Marosvásárhelyen közgazdasági hivatalvezető, végül a meggyesfalvi konzervgyár igazgatója (1978-89). Az 1989-es fordulat után a Nemzetmentési Front tanácsának alelnöke (1989), Kovászna megye szenátora, a szenátus alelnöke (1990), de amikor 1991. nov. 21.-én a román parlament elfogadta az ország új alkotmányát, a nemzetiségi kérdés megoldásának hiányos megfogalmazása miatt megtagadta a szavazáson való részvételt, mire megfosztották szenátusi mandátumától. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁰⁶ Marosvásárhely, 1990. március 19-20. Az azóta „fekete márciusként” elhíresült magyarellenes eseményeket az egész világ megdöbbenetesen szemlélte. A történetek alighanem jó időre megváltoztatták a város történelmét, a román és a magyar lakosság körében akkortájt a bizalmatlanság, a gyanakvás, a félelem lett úrrá. Az események gazdaságilag is visszavetették a város fejlődését, hiszen a véres összetűzés nyomán a külföldi beruházások jócskán várattak magukra – de igen rossz fényt vetettek (a nem sokkal később sorra került bányászjárással együtt) Romániára is. Így voltaképpen mindez Románia „fekete márciusa” is volt. <http://www.maszol.ro/index.php/hatter/44610-fekete-marcius-marosvasarhely-25-evvel-ezelott>

1990. március 20-án a Vatra Romaneasca elnevezésű nacionalista szervezet 13 busznyi, husángokkal és fejszékkel felfegyverkezett, zömében ittas román nemzetiségű „tüntetőt” szállított Marosvásárhelyre Maros megye több településéről, akik megtámadták a város egy nappal korábbi feldúlása, Sütő András megsebesítése, az RMDSZ székház szétverése ellen békésen demonstráló magyar nemzetiségűeket. A román parasztok támadásaitól meghátrálásra kényszerült magyarok segítségére siettek a cigányok azzal a ma már szállóigévé vált felkiáltással, hogy „Ne féljete magyarok, megjöttek a cigányok” és elkergették a románokat. A marosvásárhelyi pogrom részeként három magyart, Csipor Antalt, Gémes Istvánt és Kiss Zoltánt szándékosan halálra gázoltak, és a pogromért a magyarokat és cigányokat ítélték el, miközben a tényleges felelősöket a mai napig nem azonosították. Az ügyészégi vizsgálatok során 30 ember ellen emeltek vádat, akik egytől-egyig magyar, illetve roma nemzetiségűek voltak. Többségük egy év börtönbüntetést kapott. A legsúlyosabb ítélettel a Magyarországra menekült Barabás Ernőt és Cseresznyés Pált sújtották, ők tíz év szabadságvesztést kaptak. Szabadi Bélát 6 év szabadságvesztésre ítélték. A marosszentgyörgyi románokat, akik részt vettek a görgény-völgyi románokat szállító teherautók feltartóztatásában, egységesen két év szabadságvesztésre ítélték, amelyet le is töltöttek. http://archiv.xxszazadintezet.hu/aktualis_hirek/konyv_a_fekete_marciusrol.html

¹⁰⁷ Vatra Românească (magyar jelentése: *Román Tűzhely* vagy *Román Otthon*) jelenleg is törvényesen működő román sovíniszta (többek között magyarellenes, zsidóellenes stb.) egyesület, amely 1990. február 7-én alakult Marosvásárhelyen. Eleinte kulturális egyesület kategóriával leplezték a szervezet valódi célját. Számos egykori kommunista aktivista és Securitate-tiszt tevékenykedik soraiban. Ez az egyesület szervezte meg 1990-ben a marosvásárhelyi etnikai zavargásokat, a „fekete márciusot”, amely három magyar és két román személy halálával végződött, a sebesültek száma több százra rúgott. https://hu.wikipedia.org/wiki/Vatra_Romaneasca

¹⁰⁸ **Judea Ioan** ezredes 1933-ban született a Bihar megyei Felsőmezős településen. 1989-1990-ben Marosvásárhely polgármestere. Nyugalmazott román rendőrezredes, hajdani Securitate-tag, a fekete március egyik nevezetes alakja. http://bjm.qulto.ro/index.jsp;jsessionid=CCFBE94EF91A5C93D65865077DF4ACDF?from_p

¹⁰⁹ 1990. február 10-én Sütő András felhívására körülbelül 100 000 magyar vonult némán, táblák és transzparenszek nélkül demonstrálni Marosvásárhely központján át. Kezükben gyertya és könyv. Hasonló megmozdulások történtek Erdély többi nagyobb, magyarlakta városában is: Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, Szatmárnémetiben például. A cél az anyanyelvi oktatás megteremtése volt. <http://www.maszol.ro/index.php/hatter/44610-fekete-marcius-marosvasarhely-25-evvel-ezelott>

¹¹⁰ **Székely Vértanúk Emlékműve**: Az 1854 március 10-én itt, a marosvásárhelyi Postaréten kivégzett három székely Habsburg-ellenes szabadságharcos (Török János, Horváth Károly és Gálfy Mihály) emléke előtt tiszteleg ez az oroszlanos obeliszk. A kiegyezés után, az 1870-es években szoborbizottság alakult, az emlékhely méltó megjelölésére. Az emlékoszlop elkészítésével 1873-ban Aradi Zsigmond szobrászt bízták meg. Az emlékművet

1875. június 27-én leleplezték le. A közadakozásból fedezett obeliszk 6 méter magas gránit tömbjének alapkövén egy fekvő, átnyilazott, megsebzett oroszlán látható, amely első lábai közt szorosan tartja a nemzeti lobogót, az alatta keresztbe rakott két kardon a magyar címer áll. A dombormű alatti szövegmezőben ez olvasható: 'Szent hely ez óh vándor! egy nemzet tette e jelt itt leghűbb gyermekei végzetes sírja fölé! Élni szabadságban, vagy ezért meghalni merészen: ezt hitték, vallták s haltak érte híven. Törvényes, szabad és független nemzeti állás intó szobra legyen honfi, e drága jel itt!' 1990 óta újra szabadon lehet ünnepelni az emlékmű mellett, március 15-én itt gyűlik össze a város magyarsága.

https://www.kozterkep.hu/~/15558/Szekely_vertanuk_emlekmuve_Marosvasarhely_1875.html

¹¹¹**Teleki Téka** (Marosvásárhely, Bolyai utca 17.): a magyar nyelvterület egyik első – és azóta is megszakítás nélkül működő – nyilvános könyvéra. 1802-ben nyílt meg, alapítója, gróf székeli Teleki Sámuel (1739–1822) korának egyik legképzettebb könyvgyűjtője volt. Gyűjteményét kezdettől fogva közkönyvtárnak szánta, s jelentős közéleti tevékenysége mellett – 1791-től haláláig Erdély főkancellárjaként –, egész életében dogozott gyarapításán. A könyvtárépület magját a Rhédey Zsigmondné Wesselényi Kata által az 1770-es évek közepén épített barokk stílusú városi palota képezi. Az épület kettős funkciót látott el: megtalálható benne a korabeli főúri városi palota összes tartozéka és helyisége (főúri lakosztály, reprezentatív nagyterem, női lakosztály stb.), az épület alapterületének csaknem fele azonban háromhajós, galériás csarnokkönyvtárként működött, a földszinten olvasóteremmel és ugyanitt külön lakosztállyal a könyvtárosnak. (Források: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=179>, http://www.telekiteka.ro/index.php?m=teleki_bolyai_konyvtar)

¹¹² **Cofariu Mihai**: Libánfalvi lakos, aki 1990 március 20-án súlyos sérüléseket szenvedett Marosvásárhelyen a románok és magyarok közötti összecsapások során. Ügyében Cseresznyés Pál marosvásárhelyi lakost letartóztatták majd eltélték: a Mihai Cofariu ellen 1990 márciusában elkövetett merénylet vádjával. - <http://www.rmdsz.ro/page/1991#sthash.BypnIeuE.dpuf>

„Sokan emlékeznek az ír televízió munkatársai által március 20-án készített ikonikus képsorokra: a földön fekszik egy vérző fejű, zöld pulóveres férfi, körbeállják botos emberek, és időnként ütnek egyet rá teljes erőből. A román sajtóban ezek a kockák a magyarok brutalitásának bizonyítékaként kerültek be, és az áldozat, a Libánfalváról beutaztatott Mihai Cofariu – aki egyébként túlélte a bántalmazásokat – nemzeti hős lett. Kincses könyvében Kisgyörgy Árpád marosvásárhelyi agysebész nyilatkozata is megjelent, melyben az orvos arról ír: a 42 éves Mihai Cofariu súlyos sérülésekkel a prefektúra (kormányzati képviselő) épületében feküdt órákkal a test test elleni összecsapások kirobbanása előtt, így a filmzés idején már a kórház intenzív osztályán készítették elő a koponyaműtetre.” <http://civilhetes.net/fel-szem>

¹¹³ **Kali Ellák**: Backamadaras, 1946 – Marosvásárhely, 2013, műépítész, a marosi egyházmegye főgondnoka. Első nagy munkája a cserealji református templom tervezése volt. A Vihar utcai református templom volt az, amelyik a műépítész a hírnevét meghozta. Kali Ellák több mint félszáz egyházi épület tervezését, bővítési munkálatait tudhatja magáénak. De ő tervezte a marosvásárhelyi uszodát is. <http://www.kozpont.ro/uncategorized/kali-ellak-toebb-mint-felszaz-vallasos-epueletet-tervezett/>

¹¹⁴ **Horváth Levente**: Kolozsváron élő református lelkipásztor, négy fiú és egy lány édesapja. Gyülekezeti lelkész volt Marosvásárhelyen 5 évig, majd Istvánházán 2 évig. Pár évig a Kolozsvári Református Kollégium vallásánára, majd a Vallásánárképző Teológiai Kar előadó tanára, két évig az IKE első erdélyi titkára, a 90-es években a Koinónia Könyvkiadó alapítója és a Genézis Társaság diakmissziójának elindítója-szervezője volt. 1993 óta missziói lelkész: a Református Mentő Misszió és a Bonus Pastor Alapítvány szenvedélybeteg- és alkoholfüggők missziójának a vezetője. 2009-ben védte meg Walesben a doktori disszertációját, amit az erdélyi református egyház 1895-1950 közötti missziófogalmának vizsgálatáról írt. <http://www.textbridge.ro/irodalmi/horvath.htm>

¹¹⁵ **Lészai Lehel**: A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, majd Edinburghban, Utrechtben, Budapesten, Londonban, Cambridgeben, Oxfordban és Belfastban tanult teológiát. A Babes-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán az Újszövetség előadójának. <https://hivatasmegorzoszolgalat.wordpress.com/munkatarsi-csapat/>

¹¹⁶ **Molnár János** (sz. 1949.): református teológus, egyetemi docens, egyházi író, költő és prózáíró. 1975-ben diplomázott a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Segédlelkész volt Sülelmeden, Tamáshidán, Borossebesen, lelkész Szatmárnémetiben és Zilahon. Polgári humanista gondolkodása miatt gyakran összetűzésbe került a romániai hatóságokkal. Az Ellenpontok című szamizdat kiadvány szerkesztésében és a falurombolás elleni

tiltakozásban való részvétele miatt 1989-ben át kellett települnie Magyarországra. 2004-ig a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában dolgozott, illetve a Debreceni református Hittudományi Egyetem szegedi kihelyezett tagozatán oktatott, 2005-től a Debreceni Hittudományi Egyetemen oktat egyetemi docensi beosztásban. 1999-ben szerezte meg PhD fokozatát – disszertációja A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története : 1944-1989. –, 2005-ben habilitált. (Forrás: Szegedtől Szegedig Antológia (szerk: Tandí Lajos), Bába és tsai, Szeged, 2011.)

¹¹⁷ **Buzogány Dezső:** (Szederjes, Maros megye, 1957 –) egyháztörténész, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professzora. Elemi és közép fokú iskoláit szülőfalujában és Segesváron végezte. 1981-ben fejezte be teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Tíz év lelkészi szolgálat után (Nyárádselye, Ádamos), 1990 őszétől oktatja az erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. Doktori fokozatot 1992-ben nyert Budapesten egyetemes egyháztörténetből (Melanchthon úrvacsoratanának történeti fejlődése). Az 1992–93. egyetemi évben doktorátus utáni kutatóprogramon vett részt az Egyesült Államokban. 1992–2000 között az erdélyi IKE elnöke. 2001-től, a Teológiai Intézettel párhuzamosan, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző karán is tanít, docensi minőségben, majd 2003-tól doktorvezetési jogú professzor. https://hu.wikipedia.org/wiki/Buzogány_Dezső

¹¹⁸ **Maros-Mezőségi Református Egyházmegye:** „Az Erdélyi Református Egyházkerülethez tartozó tizenöt egyházmegye közül a Maros-Mezőségi Református Egyházmegye egyike a legfiatalabbaknak, melynek létrejötte szorosan összefügg az 1989-es demokratikus változásokkal. 1990-ben a Marosi Egyházmegyéből előbb a Görgényi Egyházmegye vált ki, pontosabban újra megalakult, ugyanis 1968-ban állami hatósági rendelet kényszerítette a Marosi Egyházmegyével való egyesülésre, a könnyebb állami befolyás érdekében, majd 1990 áprilisában az Erdélyi Református Egyházkerület Közgyűlésének jóváhagyásával megalakult a Maros-Mezőségi Egyházmegye. A 13 alapító egyházközség: Marosvásárhely IV. – Szabadi út, Marosvásárhely V. – Felsőváros, Marosvásárhely VI.- Meggyesfalva, Marosvásárhely VII.- Szabadág utca, Erdőcsinád, Nagyernye, Marosszentanna, Mezőbánd, Mezőmadaras, Madarasi-Fekete, Nagysármás, Mezőfele és Székelykakasd, későbbiekben még két gyülekezettel – Sáromberke és Kissármás – bővült.

A 2000-ben lezajlott egyházkerületi tisztújításokat követően a Maros-Mezőségi Egyházmegye vezetősége folyamatosan kérte az egyházmegyék határainak újragondolását, ésszerűsítését. A hosszú nyúlt előkészítési munkák után, végül 2012-ben a Brassóban megtartott Egyházkerületi Közgyűlés határozatban mondta ki a szomszédos Marosi-, Maros- Mezőségi-, illetve Görgényi Egyházmegyék határainak módosítását. Ennek értelmében a Marosi Egyházmegyéből átkerül a Maros-Mezőségi Egyházmegyébe 16 egyházközség: Marosvásárhely III.- Alsóváros, Marosszentkirály, Csíttzentiván, Mezőpanit, Mezőbergenye, Székelykövesd, Mezőzáh, Mezőméhes, Mezőbodon, Uzdiszentpéter, Mezősámsond, Mezőkölpény, Mezőcsávás, Galambod, Udvarfalva és Várhegy, ill. a Maros-Mezőségi Egyházmegyéből átcsatolták a Görgényi Egyházmegyéhez: Erdőcsinád és Sáromberke gyülekezeteit. A kibővült Maros-Mezőségi Egyházmegye 29 anyaegyházközséggel, 8 leányegyházközséggel és 12 szórvány gyülekezettel, 27.862 nyilvántartott lélekkel, 2012. október 1-én kezdte el hivatalosan új életét”. (http://refmarosmezo.ro/?page_id=212)

¹¹⁹ **Heman János:** Évtizedeken át az ő neve volt a Mezőség jelképe. Ő volt az utolsó igazi szórványapostol: „Szinte hihetetlen, hogy Hermán János nagysármási nyugalmazott lelkész csak nyolcvan éves. Akik gondolják közelében élünk, úgy érezzük, mintha legalább évszázada volna közöttünk a Mezőség jajnoka, mintha végtelen idő óta mondaná, panasználja a Mezőség Nagy Baját Egyetlen mondatnyi nagy eposz ez az életmű, vagy inkább hatalmas járadat: végtelen mezőségi anyafóldsirató. A két világháború között, teológus évei alatt, Földes Károly mezőújlaki tanító-lelkész nyári szórványiskolájának növendéke volt ő is, mint jó néhány harcostársa, akiknek legtöbbje azóta a romolhatatlanul szórványmentes örökkévalóság lakója. Újlaki mesterétől ő örökölte a terhes, hosszú évtizedek óta nevéhez tapadó megtisztelő jelzőt: a Mezőség apostola. Őreá szállt a nemes és súlyos cím, miként a szolgálat, mellyel a bibliai idők óta csak keveseket tisztelt meg a közmegebecsülés. Egy kicsit ezzel önmegnyugtató jelképe is lett: olyan jó, hogy ő ott van, és helyettünk is hiszi, elvégzi s szólja azt, amit mi nem vállalunk. Életműve nem több s nem kevesebb, mint erdélyi magyarságunk legszomorúbb szálláshelyének maradék emléke: legnagyobb temetőnknek, a Mezőség kellős közepének szolgálata.” <http://mek.oszk.hu/06700/06780/06780.pdf>

¹²⁰ **Romániai Magyar Kisgazdapárt:** 1990. január 18-án Csíkszeredában alakult meg. A kezdeményező és ideiglenes vezetőbizottság: Éltes Zoltán /Csíkszereda/ elnök, Csáky József /Csíkdánfalva/ alelnök, Tompos Zsolt /Csíkszereda/ titkár. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/?kezd=31> 1990. április 29. Csíkszeredában

befejeződött az RMKG P első kongresszusa. A kétnapos rendezvényen véglegesítették a párt programját és vezetőséget választottak: Búzás László (eln.); Orbán Dezső, Pál Béla, Tompos Zsolt (aleln.); Éltés Zoltán (titkár). – Kisgazdák Lapja címmel (rövid életű) lapot indítottak. A párt 1992-ben Csíkszeredából Marosvásárhelyre tette át a székhelyét. Az új vezérkar: eln.: Mihály József; főtitkár: Lukácsy Szilamér; aleln.: Ferenczi Zoltán, Molnár Péter, Sikó Antal, Fábíán Levente, Virág Sándor, Kacsó Albert, Hermány Antal. (Forrás: <http://rmdszkronologia.adatbank.transindex.ro/index.php?action=intezmeny&intezmeny=1029>)

¹²¹ **Torgyán József**: ügyvéd, politikus a Független Kisgazda Párt elnöke 1932. november 16-án született Mátészalkán. 1951-ben felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára, 1955-ben szerzett oklevelet. 1988 végén bekapcsolódott az újjászerveződött FKGP munkájába. 1991. június 29-én a párt elnökévé választották. 1990-től 2002-ig az FKGP országgyűlési képviselője, 1991-től székeségségi elnöke volt. <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/t076.htm>

¹²² **Mártha Ivor** (Szatmárnémeti, 1928. szept. 9.-Marosvásárhely 2007) orvosi szakíró. ~Papp Ilona férje. A Kölcsey Ferenc Gimnáziumban érettségizett (1947), a marosvásárhelyi OGYI-ban általános orvosi érdemdiplomát szerzett (1953). Az Urológiai Klinikán szakorvos, 1958-tól főorvos, 1978-tól az orvostudományok doktora. A Román Urológiai Társaság tagja. Kutatási területe a vese-TBC. *Urológia* c. egyetemi jegyzete magyarul is megjelent (Mv. é.n.). Éveken át volt az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka. http://www.reformatus.ro/hirvivo/2007-08-21.htm#_Toc175510098

¹²³ **Hegedűs Loránt** (1930-2013): református lelkész, 1991-2002 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1954-ben végezte el a Budapesti Református Teológiai Akadémiát. 1954-55-ben Bicskén, majd 1956-58 között a budapesti Kálvin téri gyülekezetben volt segédlelkész Ravasz László mellett. 1955-ben részt vett a pártállam egyházra való befolyása ellen írt Hitvalló Nyilatkozat megszövegezésében. Az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt 1958-ban el kellett hagynia Budapestet. Nagykörösön, Monoron, Komlón, Alsónémediben volt segédlelkész. 1963-1983 között Hidas, majd 1983-1996 között a budapesti Szabadság téri Református Egyházközség lelkésze volt. 1991-2002 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke és a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke volt. 2004-ben, nyugdíjba vonulása után a Hazatérés Temploma (Szabadság téri Református Egyházközség) örökös lelkipásztorává választotta. (Forrás: <http://www.reformatus.hu/mutat/7783/>)

¹²⁴ **Bölskei Gusztáv** (sz. 1952.): lelkész, teológiai tanár, 1997-2015 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában tett érettségi vizsgát (1970), majd egy esztendeig egy állami gondozott gyermekotthonban dolgozott Nyírmártonfalván, képzés nélküli nevelőként. 1971-1976 között a Debreceni Református Teológiai Akadémián tanult, 1976-tól 1977-ig exmisszus segédlelkész volt Berettyószentmártonban, majd Tiszanagyfaluban. Az 1977/78-as tanévben ösztöndíjasként két szemesztert töltött a németországi Tübingenben. 1978-tól 1984-ig Téglyáson, majd Hajdúhadházon volt lelkipásztor. 1979-től másodállásban a Debreceni Református Teológiai Akadémia tanársegédjeként tanított. 1984 decemberében kinevezték a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma vallásstanárának. 1990-ben lett a Szociáletikai Tanszék vezetője. A 90-es években két tanévben volt a Teológia dékánja, majd a Kollégium főigazgatója. 1994-ben doktorált a Budapesti Református Teológiai Akadémián. 1997-2015 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, valamint a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke volt. 2006-ban a Református Világszövetség Európai Tanácsa elnökévé választották. Két egyetem adományozott számára díszdoktori címet, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem, valamint a Budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem. (Forrás: <http://www.reformatus.hu/mutat/5364/>)

¹²⁵ **A Református Egyházak Világszövetsége** a világ több mint 200 protestáns hitű egyházát tömörítő nemzetközi szervezet. Központja Genfben van. A világszövetség több mint 75 millió keresztény hívőt képvisel a Föld több mint 100 országában. hu.wikipedia.org/wiki/Református_Egyházak_Világszövetsége

¹²⁶ **Márkus Mihály** (sz. 1943): lelkész, teológiai tanár, 1991-2008 között a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. Tatán érettségizett 1961-ben, majd tanulmányait a Budapesti Református Teológiai Akadémián folytatta (1961-1966). Számos tanulmány és könyv megírása után 1980-ban szerzett tudományos fokozatot: teológiai doktori címét Budapesten védte meg. 1982-ben egy szemesztert a Műnsteri Egyetemen töltött. Különösen nagy hatással voltak rá dr. Neuser és dr. Esser professzorok előadásai, akik érdeklődését a Kálvin-kutatás problematikája felé irányították. 1998-ban PhD minősítést kapott. 1998-2013 között a Pápai Református Teológiai Akadémia egyháztörténeti tanszékét vezette.

1966-67-ben körmendi, majd szentgyörgyvölgyi segédlelkész, 1967-1970 között szentgyörgyvölgyi lelképásztor volt. 1970-1975 között Pápán, 1975 óta pedig Tatán végzett lelkészi szolgálatot. A tatai lelkészi szolgálat mellett a Dunaalmási Református Egészségügyi Gyermekotthon intézeti lelképásztora volt (1975-1990). 1990-1991 között a Dunántúli Református Lelkészegetesület elnöke, 1991-től 1996-ig a Magyar Református Világszövetség főtitkára, 1996-tól 2002-ig alelnöke volt. 1991 óta a Magyar Bibliatanács alelnöke, 1994-1998 között a Magyar Egyházak Ökumenikus Tanácsának alelnöke, majd 2002-ig elnöke, 1991-2008 között a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, 1991-től 2002-ig a Zsinat lelkészi alelnöke volt. (Forrás: <http://ref tata.hu/index.php/bemutatkoz as>)

¹²⁷ A **Generális Konvent** – a Magyar Református Egyházak közös képviseleti testülete, az egységes Magyar Református Egyház vezető szerve. A Magyar Református Egyház 2009. május 22-én elfogadott alkotmánya szerint a Kárpát-medencei református egyházak közös képviseleti testülete a Generális Konvent. Feladata a közös alkotmány és közös törvények előkészítése, a közös ügyek koordinálása, az egység munkálása. A Generális Konvent tagja minden Kárpát-medencei református egyházmegye és egyházkerület tisztségben lévő elnöksége. A Generális Konvent ügyvivő testülete az elnökség, ennek tagjai a hivatalban lévő püspökök és főgondnokok. http://www.majus22.org/cikk.php?ID_cikk=50

¹²⁸ **Kálvinc sillag**: a Magyar Református Egyház hivatalos lapja. Az évente egyszer jelentkező színes, ingyenes magazinjellegű kiadvány a részegyházak részvételével készült és bemutatja a Kárpát-medencei reformátusság életét. A Kálvinc sillag és ingyenesen jut el valamennyi gyülekezethez. <http://reformatus.hu/nezet/hirek24/?t=k%C3%A1lvinc sillag>

¹²⁹ **Reformátusok Lapja**: A Magyarországi Református Egyház hetilapja, megjelenik minden vasárnap 12 oldalon, melyből 6 színes és 6 fekete-fehér. 1957-ben indult. Szerkesztői Fekete Sándor, Szamosközi István, Finta István és Komlós Attila voltak. https://hu.wikipedia.org/wiki/Reform%C3%A1tusok_Lapja

¹³⁰ **Református Egyház**: Kálvin Kiadó gondozásában három folyóirat jelenik meg: a Református Egyház és a Theologiai Szemle 1948 óta, a Confessio pedig 1977 óta. Kálvin Kiadó gondozásában három folyóirat jelenik meg: a Református Egyház és a Theologiai Szemle 1948 óta, a Confessio pedig 1977 óta. http://www.datanet.hu/kalvinkiado/szolg alatatunk_folyoiratokrol.html

¹³¹ **Lelképásztor**: evangélikus lelkészi szakfolyóirat. Az evangélikus lelkészi kar mindmáig egyetlen szakfolyóirata, 1924 ádvntje óta gyakorlatilag megszakítás nélkül megjelenik. <http://textuarium.uw.hu/>

¹³² **HEKS (Hilfswerk der Evangelischen Kirchen Schweiz)**: A Svájci Evangéliumi Egyházak Segélyszervezete 1946-ben kezdte meg munkáját. Központja előbb Zürichben, majd Genfben volt, végül Lausanne-ba költözött. Az 1940-es évek végéig különösen a II. világháborúban elszegényedett európai országok és egyházak segélyezésével foglalkozott, majd az ötvenes évektől kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kapott tevékenységében a kelet-európai lakosság és egyházak támogatása, főleg ruha-, élelmiszer- és könyvadományok formájában. Az 1960-as évektől kezdve a HEKS humanitárius tevékenysége kiterjedt a világháború sújtotta övezeteiben és a fejlődő országokban élők, valamint a menekültek segélyezésére, oktatására, egyházi életük támogatására is. A segélyezésen túl a HEKS az 1970-es évektől kezdve részt vesz a természeti csapások, illetve háborúk utáni újjáépítésben, valamint szoros kapcsolatot ápol a jogtalanságok és a rasszizmus ellen fellépő emberi jogi csoportokkal is; ilyen irányú tevékenysége miatt többször került politikai viták kereszttüzébe. A szervezet ökumenikus tevékenysége is jelentős: számos egyházzal, misszióval és szeretetszolgálatl ápol kölcsönös kapcsolatokat. (Forrás: <http://www.heks.ch/ueber-uns/geschichte/>)

¹³³ **Teleki Sándor** (1821-1892): katona, emlékirat író. “Talán nem volt a Bányavidéknek még egy ilyen jellegzetes, színes egyénisége: katona és emlékiró, Táncsics Mihály neveltje, Petőfi, Liszt, Victor Hugo barátja, Bem és Garibaldi segédtszjtje, a Petőfi Társaság tagja, a koltói kastély ura, Nagybánya díszpolgára. Kolozsváron született 1821. január 27-én. Kalandos egyetem i évek után, alig 25 éves fejjel vetette magát a politikai életbe. 1848-ban Kővárvidék főkapitánya, a szabadságharc alatt kormánybiztos, később Bem főintendánsaként ezredesi rangban verekszi végig az erdélyi hadjárat csatáit. Világost követően 18 éves száműzetés vár rá; szinte természetes, hogy a legendás olasz szabadsághős, Garibaldi önkénteseinek sorában „colonello Teleki”-t is ott találjuk. Második feleségével, a francia Litez de Tiverval Matilddal tér vissza Erdélybe, 1867-ben. Visszkapott koltói birtokán, Kolozsvárt és Nagybányán töltötte élete utolsó negyedszázadát. <http://telekihaz.erdely.org/a-teleki-magyar-haz-2/grof-teleki-sandor-1821-1892-2/> Széki gróf Teleki Sándor 1848-49-es honvédezredes (1821-1892) életének utolsó részét Nagybányán töltötte. A Zazar-patak jobb partján, a hajdani Fason vásárolt két házat az 1870-es években, és azokat igényeinek megfelelően alakította át egyetlen udvarházzá. z 1894-ben megjelent Nagybánya

és környéke leírásából tudjuk, hogy az épületek előtt akkoriban nyolc szál fenyő állt. Dolgozó- és hálószobából álló lakosztályában sok műkincset, ereklyét gyűjtött össze. A tágas családi ház jelenleg is egykori tulajdonosa ízlését tükrözi. A faragott kapun ma is látható a kilenc ágú koronás Teleki-monogram. Teleki Sándor 1892-ben Nagybányán halt meg. 989 után a házat a református egyháznak sikerült megvásárolnia. Jelenleg a nagybányai Magyar Ház, a helyi magyar művelődési és társadalmi élet központi intézménye működik benne. A kertben Telki szobra látható”. http://www.welcometoromania.ro/Baia_Mare/Baia_Mare_Conacul_Teleki_Sandor_m.htm

¹³⁴ **Brassai Zsombor:** Marosvásárhelyen született 1971. április 4-én. Iskoláit Marosvásárhelyen végezte, 1995-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett református lelkészi szakképesítést. 1993-2008 között a székelykövesdi és harcói református egyházközsegekben végzett lelkészi szolgálatot, majd politikai pályára lépett. Jelenleg a Marosvásárhelyi RMDSz ügyvezető elnöke. <http://www.rmdsz.ro/profil/brassai-zsombor>

¹³⁵ **Népújság:** Maros megye és Marosvásárhely legnagyobb számban olvasott napilapja. Marosvásárhelyi napilap. Első száma a diktatúra bukása után, 1989. december 23-án jelent meg, elődje, a Vörös Zászló évfolyamszámozását követve. A szerkesztőség tagjaiból alakult kiadó társaság lapja. Kiadóigazgató Petelei István, főszerkesztő 1990. március 22-től Makkai János, helyettesei Petelei István (1990–93) és Nagy Miklós Kund (1991–) <https://hu.wikipedia.org/wiki/Népújság>

¹³⁶ **Új Kiáltó Szó:** A nagybányai és bányavidéki magyarság sorsa iránt felelősséget érző egyházfők, közéleti és civil szereplők, pedagógusok aggodalommal követik „annak az önfeladó magatartásnak és közgondolkodásnak a terjedését, amely most már létében fenyegeti” közösségüket, ennek adnak hangot az *Új kiáltó szóban*. A bányavidéki magyarokhoz intézett felhívás sajnos nem csak a helyi magyar közösség asszimilálódásának veszélyére figyelmeztet, a kiáltvány valamennyi erdélyi magyarhoz szól, akit „a tiltakozás nélküli belesimulás a többségi nemzettestbe, az önmagunkkal szembeni igénytelenség és letargia” ragályos kórként megfertőzött, megfertőzhet. www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article...vm/id/75037

Az „Új Kiáltó Szó a nagybányai és bányavidéki magyarságért!” című kiáltvány 2012 júniusában jelent meg előbb a nagybányai Bányavidéki Új Szóban, majd több erdélyi magyar napilap és internetes portál, így az Erdély.ma, a Szabadság és a Krónika is leközzölte. Augusztusban valóságos hadjárat indult a helyi román sajtóban a dokumentum ellen. Az országos sajtó is megszéllőztette a témát, az Országos Diszkriminációellenes Tanács (CNCD) hivatalból vizsgálatot is indított az ügyben. Később egy magánszemély feljelentése nyomán a Máramaros megyei ügyészség is vizsgálódni kezdett, a hatóságok közvetlenül karácsony előtt kezdték meg a „gyűlöletre való felbújtással” gyanúsított kezdeményezők kihallgatását, vallomásaik jegyzőkönyvbe vételét. A nyomozást 2013-ban lezárták. <http://itthon.transindex.ro/?hir=33545>

¹³⁷ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa 2003 április 18-án 7/2003 szám alatt a következő határozatot hozta: „*megtiltja a lelkipásztoroknak, hogy akár politikai párt, akár politikai szervezet, vagy politikai jellegű érdekvédelmi szövetség tagjaként, akár független jelöltként, helyi, megyei vagy országos szervezetben választott tisztségviselőként vagy fizetett tisztviselőként feladatot végezzenek*”. Az Igazgatótanács 2004 május 12-én hozott 49/2004 számú határozatában névre szólóan kimondta, hogy Brassai Zsombor kettős politikai tisztsége a törvény tiltó hatálya alá esik, és a szerepvállalást nem engedélyezi.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Fegyelmi Bizottsága 2005. június 13-án 14/2005 szám alatt a következő határozatot hozta: „*Tiszteletes Brassai Zsombor székelykövesdi lelkipásztort a Kánon III. fr. XIII.f. 60.par e pontja értelmében a szolgálat és tisztség tekintetében 3 évre felfüggeszti. A szolgálat és tisztség folytatásáról a felfüggesztés letelte után az illetékes egyházközsegi, egyházmegyei és egyházkerületi közgyűlés tesz javaslatot a felfüggesztést kimondó fegyelmi bizottságnak. Tiszteletes Brassai Zsombor lelkipásztor bepanaszoltat 3.840.000 lej perköltség megtérítésére kötelezi, mely összeget az Erdélyi Református Egyházkerület pénztárába befizetni köteles 2005. augusztus 1-ig.*”

Brassai 2005. június 15-én keltezett levelében lemondott a megyei tanácsosi tisztségéről, amit Lokodi Emőke a Megyei Tanács elnöke 7000/15.06.2005 szám alatt iktatott hivatalos levelében visszaigazolt. A kerületi Fegyelmi Bizottság 2005 július 22-én 7/2005 szám alatt újratárgyalta az ügyet, és határozathozatal érdekében leküldte a megyei Fegyelmi Bizottsághoz, amely Brassait felmentette. Ezt követően kiderült, hogy lemondása ellenére több politikai tisztséget is betöltött továbbra is az érdekvédelmi szervezetben, politikai rendezvényeken, mint megbízott tisztségviselő jelent meg, és nyilatkozott. Az Erdélyi Református Egyházkerület Elnöksége mindezek alapján felszólította, hogy nyilatkozzon arra nézve, hogy milyen tisztségeket tölt be az érdekvédelmi szövetségben. Ennek az ügynek a vége lett az, hogy Brassai lemondott lelkipásztori szolgálatáról és a politikai pályát választotta. <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=5732>

Brassai szerint Tőkés László független európai parlamenti jelölt nyíltan felvállalt támogatása egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy az Erdélyi Református Egyházkerület vezető testülete adott esetben politikai szervezetként is képes fellépni az RMDSZ-el szemben. A lelkész arra a korábbi egyházkerületi állásfoglalásra utalt, amelyben Pap Géza püspök felszólította az RMDSZ-t, biztosítson befutó helyet jelöltlistáján Tőkés Lászlónak. http://www.reformatus.ro/hirvivo/2007-06-22.htm#_Toc170289074